

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Ο Πολίτης • Σεπτέμβριος 1994 • τεύχος 127 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία επιθεώρηση
Κέκροπος 2, 10558
τηλ. 3239645

	5	Ἐκρήξεις παραγοντισμοῦ
Γεράσιμου Μακρίδη	6	Φαντασιώσεις κατά φαντασίαν ἰσχυρῶν
Γιώργου Μαργαρίτη	8	Ἕνας (ἀκόμα) ἐνδοξος θάνατος
Νίκου Φίλη	9	Οἱ φονταμενταλιστές στήν κρεβατοκάμαρά μας
Ἄγγελου Ἐλεφάντη	11	Μασάει καί Πεινάει
Ἄλξιη Παπαλιᾶ	12	Παρελθόν καί παρόν
Γιώργου Β. Ριζοῦλη	14	Νυχτερινός ἐφιάλτης στά ἐμπόλεμα Βαλκάνια
Γιώργου Μαργαρίτη	16	Οἱ περί παιδείας διθύραμβοι καί ἡ ὑπενθύμιση κοινῶν τόπων
Σταύρου Λιθαδᾶ	18	Μιά ἀτυχη διπλωματική ἐργασία μπροστά στίς κάλπες γιά τήν Τ.Α.
Λάκη Δεδουσόπουλου	21	Ἐξειδίκευση, διεπιστημονικότητα καί ἐπαγγελματισμός τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν
Ὀνέτ Βαρών	24	Ἡ γενοκτονία τῶν Ἑβραίων. Ἀπό τή σιωπή στήν ἀμφισβήτηση
Νίκου Θεοδοκᾶ	32	Ὁ ἐθνικισμός ὡς δεσμευτική ἀρχή γιά τήν κατασκευή τοῦ παρελθόντος
Λουί Ἄλτουσέρ	38	Γιά τή μαρξιστική σκέψη
Ἀριστείδη Μπαλτᾶ	46	Ἡ πρώτη μέρα τοῦ στρατοῦ
Σταύρου Κωνσταντακόπουλου	52	Γιά τό βιβλίο τοῦ Τσάρλς Ράιντ Μίλς, Ἡ ἀριστοκρατία τῆς ἐξουσίας
Ἄκη Γαβριηλίδη	55	Ὁ "ἀνθρωπιστής" Σπινόζα
Νίκου Θεοδοκᾶ	61	Τό αἷμα εἶναι αἷμα. Περί τῶν περί τήν Μονήν Ὀρθοκωσῆς
	64	Ἀπό τίς τελευταῖες ἐκδόσεις
	65	Ἐπιστολές

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ: Κώστας Γαβρόγλου, Λάκης Δεδουσόπουλος, Μαριάννα Δίτσα, Βασίλης Ζουναλής, Μάκης Καθουριάρης, Γιώργος Καρρᾶς, Γιάννα Κατσιαμπούρα, Διονύσης Καγάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κινητῆ, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυριτάς, Σταῦρος Λιθαδᾶς, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτᾶς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Δαμιανός Παπαδημητρίου, Ἀνδρέας Παναζόπουλος, Νίκος Πολίτης, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη-Διδασκάλου, Βοίλα Τσινόρεμα.

ΕΚΔΟΤΗΣ: Ἄγγελος Ἐλεφάντης. **ΦΩΤΟΣΥΝΘΕΣΗ:** Ἀλίκη Πελεκάνου. **ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΔΙΟΡΘΩΣΗ:** Γιάννα Κατσιαμπούρα. **ΕΚΤΥΠΩΣΗ:** Θανάσης Γκόνης, Χαρ. Τρικούπη 18, τηλ. 3620383. **ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ:** Γ. Μπετσώρης, Ἁγίας Παρασκευῆς 21, Περιστερί, τηλ. 3743783.

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: ἐτήσια (12 τεύχη) 5.000 δρχ., ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 2.500 δρχ., φοιτητική (12 τεύχη) 3.000 δρχ. **ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ:** Εὐρώπης, ἐτήσια (12 τεύχη) 6.000 δρχ., Εὐρώπης ἐξαμηνιαία (6 τεύχη) 3.000 δρχ., ΗΠΑ, Καναδά, Αὐστραλίας (12 τεύχη) 7.000 δρχ.

Ο Πολίτης • Σεπτέμβριος 1994 • τεύχος 127 • δρχ. 500

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 3

Ἐκρήξεις παραγοντισμοῦ

Η πολιτική εἶναι ἡ τέχνη τῆς σύνθεσης, διατείνονται ὀρισμένοι. Σύνθεση, τῶν ἀντιθέσεων, τῶν διαφορῶν, τῶν ἀποκλίσεων. Ἄν, ὄντως, εἶναι ἔτσι, τουλάχιστον στό πεδίο τῆς καθημερινῆς πολιτικῆς πράξης, τότε ἡ πολιτική στήν Ἑλλάδα τοῦ 1994 βρίσκει σέ μεγάλη κρίση. Ἡ προετοιμασία γιά τίς δημοτικές καί νομαρχιακές ἐκλογές τῆς 16ης Ὀκτωβρίου, μέ τήν ἐπιλογή ὑποψηφίων δημάρχων, κοινοταρχῶν, δημοτικῶν καί κοινοτικῶν συμβουλίων, νομαρχῶν καί νομαρχιακῶν συμβούλων, ἔδωσε τήν ἀφορμή γιά τήν ἀνοικτή ἀμφισβήτηση τῶν κομματικῶν «ὑποδείξεων».

Ενα τεράστιο πλῆθος ὑποψηφίων καί παρατάξεων, κομματικῶν καί «αὐτόνομων», συνωστίζονται σούς προθαλάμους τῶν τοπικῶν ἐξουσιῶν, ἀμφισβητώντας, πολλές φορές, τίς κομματικές δεσμεύσεις. Τά κόμματα, κυρίως τά δύο μεγάλα, ὑφίστανται μιά ἀφαίμαξη στελεχῶν, τά ὁποῖα προσανατολίζονται πρὸς ἀνεξάρτητες καθόδους σίς ἐκλογές, χωρίς νά ὑπολογίζουν τήν κομματική νομιμότητα. Τό φαινόμενο αὐτό δέν εἶναι καινούργιο, ἐντούτοις, ἡ σημερινή του ἔκταση εἶναι, πράγματι, πρωτόγνωρη. Διπλά ἢ καί τριπλά «υψηφοδέλτια», προερχόμενα ἀπό τόν ἴδιο πολιτικό χῶρο, διεκδικοῦν τήν ὑποστήριξη τῶν πολιτῶν. Δι' ἀσήμαντον ἀφορμήν, οἱ διασπάσεις καί οἱ χωρίς ἀρχές δημοτικοί συνασπισμοί ἀναζητοῦν τή λαϊκή νομιμοποίηση, τήν ἐκλογή τους στά «ἀναβαθμισμένα τοπικά συμβούλια». Προσωπικές ἐμπάθειες, ἰδιοτελῆ κίνητρα, κομματικές ἱντριγκες, συγκροτοῦν ἕνα πραγματικό συνονθύλευμα, μέσα στό ὁποῖο εἶναι δύσκολο νά διακρίνεις μιά ἀυθεντική πολιτική πρόταση, μιά καθαρή θέση γιά τό ρόλο τῆς Τοπικῆς Αὐτοδιοίκησης.

Η ἔκρηξη ἑνός παραγοντίστικου ἀτομικισμοῦ εἶναι τό πολιτικό γεγονός τῆς περιόδου. Ἡ πολιτική ἐπαγγελματοποιεῖται, γίνεται ὑπόθεση ὀρισμένων, πού ἔχουν ἰδιαίτερους λόγους νά ἀναμειγνύονται μέ τά κοινά. Ἀπέναντί της στέκει μιά βουβή κοινωνία, αἰχμάλωτη τῆς ἀδιαφορίας της, πολλές φορές, τῆς ἀηδίας πού νιώθει γιά τούς φερέλπιδες τοπικούς ἐκπροσώπους της. Ὁ πολιτικός λόγος εἶναι ἀνύπαρκτος, οἱ συλλογικές μορφές δράσης ἀνεύρετες. Τακτικές συμμαχίες σκοπιμοτήτων, μικροσυμφέροντα, μικροσυναλλαγές, μικροαπολαβές, ὅλα παίζονται στό πολιτικό χρηματιστήριο τῆς ἐξαγορᾶς, τῆς γενικευμένη ἀνταλλαγῆς.

Κι ὅμως, ἡ Τοπική Αὐτοδιοίκηση — καί ὁ νέος δεσμός τῆς Νομαρχιακῆς Αὐτοδιοίκησης — δέν εἶναι γιά πέταμα. Θά μπορούσαν νά ἀποτελέσουν μιά ἐστία κοινωνικῆς ἀντίστασης στόν διευρυνόμενο κατακερματισμό, στήν πραγματοποίηση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων. Θά μπορούσαν νά ἐνεργήσουν στήν προαγωγή τῶν κοινωνικῶν λειτουργιῶν μέσα στήν πόλη, νά θέσουν, τουλάχιστον, τούς ὅρους μιᾶς πολιτικῆς συζήτησης, γιά τήν πόλη σήμερα. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, κάποιες συγκεκριμένες πρωτοβουλίες πού ἀναζητήθηκαν πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση, σέ Δήμους τοῦ Λεκανοπεδίου, ἀλλά καί στήν ὑπόλοιπη Ἑλλάδα, δέν μποροῦν παρά νά ἔχουν τή συμπαραστάσή μας. Εἶναι μιά πράξη πολιτικῆς ἠθικῆς, πού ἀναμετρᾷ τά προβλήματα καί τίς δυσκολίες τῆς συγκυρίας, θέλοντας νά δώσει μέ ἀποτελεσματικό τρόπο τή μάχη κατά τοῦ παραγοντισμοῦ καί τῆς ἰδιοτέλειας.

Ο προγραμματισμός τῶν στρατιωτικῶν ἀσκήσεων τοῦ ἐρχόμενου φθινοπώρου πού ἀνακοίνωσε τό ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἄμυνας, ἔκρυβε, ἄν ὄχι ἐκπλήξεις, τουλάχιστον σημαδιακές καινοτομίες.

Διακόπτοντας μιὰ παράδοση δεκαετιῶν ὡς πρός τόν τόπο διεξαγωγῆς καί τά σενάρια τῶν πολεμικῶν ἀσκήσεων, τό ὑπουργεῖο ἀνακοίνωσε δύο νέους ἄξονες γιά τίς φθινοπωρινές δραστηριότητες. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τήν ἄσκηση «Φίλιππος-Ἀλέξανδρος 1994», ἄσκηση ἡ ὁποία θά διεξαχθεῖ σ' ἕναν εὐρύτατο γεωγραφικά χῶρο, ἀπό τά σύνορα μέ τήν ΠΓ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας, στά ἀνατολικά, ὡς τήν Ἀδριατική Θάλασσα, ἀνοιχτά τῶν ἀλβανικῶν ἀκτῶν, στή δύση. Στήν ἄσκηση αὐτή θά παρουν μέρος καί τά τρία ὄπλα, θά κληθοῦν ἔφεδροι, ἐνῶ θά χρησιμοποιηθοῦν πραγματικά πυρά —ἰδιαίτερα ἀπό τό στόλο— γιά πρώτη φορά στήν περιοχή ἐδῶ καί πολλές δεκαετίες. Ὁ δεύτερος ἄξονας ἐνδιαφέροντος ἐκφράζεται μέ τήν ἄσκηση «Νικηφόρος 1994» πού θά διεξαχθεῖ στήν Κύπρο καί στή θαλάσσια περιοχή ἀνάμεσα στό νησί αὐτό καί τήν Κρήτη. Καί στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἄσκηση θά εἶναι διακλαδική καί θά περιλαμβάνει καί δυνάμεις τῆς Κυπριακῆς Ἐθνοφρουρᾶς.

Καί οἱ δύο ἀσκήσεις αὐτές μποροῦν νά χαρακτηρισθοῦν «πολιτικές» —«διπλωματικές» καλύτερα— καί «ἐπίκαιρες». Ἡ ἀνακοίνωσή τους συνέπεσε μέ εἰδικές συγκυρίες στίς σχέσεις τῆς χώρας μέ τούς γείτονές της. Στήν πρώτη περίπτωση μάλιστα, πέρα ἀπό τά γνωστά σημεῖα τριβῆς μέ τήν ΠΓ Δημοκρατία τῆς Μακεδονίας καί τήν Ἀλβανία, προστέθηκαν —τέλη Αὐγούστου— καί οἱ «πληροφορίες» γιά ὑποπτες κινήσεις ἀλβανικῶν στρατιωτικῶν μονάδων, κινήσεις πού κρίθηκαν τόσο σημαντικές ὥστε νά ἐνημερώσει εἰδικά πρός τοῦτο ὁ ἀρχηγός ΓΕΕΘΑ, ναύαρχος Λυμπέρης, τόν πρωθυπουργό. Ὁ κεντρικός τους στόχος φαίνεται νά εἶναι ἡ υπογράμμιση τῆς ἑλληνικῆς ἀποφασιστικότητας καί ἡ προσήλωση στίς ἐπιλεγμένες κατευθύνσεις τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς, προσήλωση πού, ὅπως παρουσιάζεται μέσα ἀπό τή στρατιωτική σκηνοθεσία, μπορεῖ νά υποστηριχθεῖ μέ πολλαπλά μέσα.

Ὁ κεντρικός αὐτός στόχος εἶναι ἀπό μόνος του προβληματικός. Καλεῖται νά ἐξυπηρετήσῃ μέ τόν πλέον ἄκαμπτο τρόπο μιὰ κατ' ἐξοχήν ρέουσα καί εὐμετάβλητη

Φαντασιώσεις κατά φαντασίαν ἰσχυρῶν τοῦ Γεράσιμου Μακρίδη

κατάσταση. Στό τρίτο ἔτος τῆς ἐθνικιστικῆς ἐξαρσης πού παρατηρεῖται στή χώρα μας, νομίζω ὅτι γίνεται πλέον σέ ὅλους σαφές ὅτι τά ζητήματα αὐτά, ὅσο «ζωτικά», «ἱερά» καί «ὑπέρτατα» κι ἄν θεωροῦνται, εἶναι καταδι-

κασμένα νά ἐπιλυθοῦν μέ διάλογο, συμβιβασμούς, ἀμοιβαῖες ὑποχωρήσεις. Τυχόν πολεμικές περιπέτειες, μέ πρότυπο τή Βοσνία ἢ τήν Κύπρο τοῦ 1974, θά ἀπαιτοῦσαν τελείως διαφορετικούς τοπικούς καί γενικούς συσχετισμούς γιά νά μεταβάλουν ριζικά τίς ἰσορροπίες ἐνῶ τελικά πάλι οἱ διαπραγματεύσεις θά διαμόρφωναν τή νέα κατάσταση. Ἐκτός κι ἄν ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι εἶναι στίς μέρες μας δυνατὸν νά ἐξαφανιστοῦν —καθ' οἰονδήποτε τρόπο— οἱ ἐνάμισυ ἑκατομμύριο ἄνθρωποι πού ἐπιθυμοῦν νά ὀνομάζον τόν ἑαυτό τους Μακεδόνια. Ἄσε δέ Ἀλβανούς καί Τούρκους, πού εἶναι καί σημαντικά περισσότεροι.

Ἡ προβληματική λειτουργικότητα αὐτῶν τῶν πολεμικῶν ἐπιδείξεων, γίνεται ἐπικίνδυνη ὅταν συμπληρωθεῖ μέ ἰσχυρές δόσεις παραισθήσεων. Εἶχαμε καί παλαιότερα γράφει στίς στήλες αὐτοῦ τοῦ περιοδικοῦ γιά τό σύνδρομο ἀλαζονείας πού διακρίνεται στά λόγια καί στίς πράξεις τῆς στρατιωτικῆς καί τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας τῆς χώρας. Σύνδρομο πού τροφοδοτεῖται ἀπό τήν ἀδυναμία τῶν Βαλκάνιων γειτόνων καί ἀπό τή συσσώρευση πολεμικοῦ ὕλικου κάθε εἶδους ἀπό τά πλεονάσματα τῶν ἀποστρατευόμενων συνασπισμῶν. Εἶναι βέβαια δύσκολο νά συγκρατηθεῖ κανεῖς ὅταν ἔχει μαζέψει δυόμισι φορές περισσότερα ἄρματα μάχης ἀπ' ὅ,τι ἡ Γαλλία, ἰσχυρότερο στόλο ἀπό τή Γερμανία, τήν Ὀλλανδία ἢ τήν Ἰσπανία, ἀεροπορία συγκρίσιμη (σέ ἀριθμούς) μέ τήν Ἀγγλία, τήν Ἰταλία ἢ τή Γαλλία. Αἰσθάνεται ὅτι μπορεῖ νά κατατρομάξει μέ ὄπλα καί ἀριθμούς τούς «ξιπόλητους» Βόρειους γείτονες καί νά πετύχει μέ ἀπλές «ἐπιδείξεις» τούς διπλωματικούς του στόχους. Περιφρονεῖ δέ ἄλλες παραμέτρους τῆς πολιτικῆς καί τῆς διπλωματίας, ὅπως τήν ἑλλειψη συμμάχων, τήν ἑλλειψη στηριγμάτων στή διεθνή κοινή γνώμη, τή διάθεση τῶν γειτονικῶν λαῶν ἀπέναντι στή χώρα μας κλπ.

Ἡ πραγματικότητα, ὅμως, μπορεῖ νά εἶναι τελείως διαφορετική. Τέτοιου εἶδους ἐπιδείξεις ὄχι μόνο δέν φαίνονται ἱκανές νά τρομάξουν κανέναν ἀλλά, ἀντίθετα, μεταφέρουν τή διαμάχη σέ πεδία εὐνοϊκά γιά τόν «ἀντί-

παλο», βαθαίνοντας τίς διαπιστωμένες ἀδυναμίες τῶν ἐλληνικῶν θέσεων. Τό καθεστῶς Μπερίσα εἶναι προκλητικό ἀπέναντι στήν Ἑλλάδα ὅχι ἐπειδὴ αἰσθάνεται ἄξιο νά τῆς ἀντιπαρατεθεῖ στρατιωτικά ἀλλά ἐπειδὴ διακρίνει τή σοβαρή ἐλληνική ἀδυναμία σέ ὅλους τοὺς ἄλλους τομεῖς τῆς πολιτικῆς. Στόν ἄμεσο περίγυρό της ἡ Ἑλλάδα μπορεῖ —ἀκόμη— νά συνεννοηθεῖ μόνο μέ τή Βουλγαρία, ὅχι ὅμως καί νά στηριχθεῖ σ' αὐτήν. Ἡ διεθνῆ κοινή γνώμη στό ἄκουσμα τῆς λέξης Ἑλλάδα φαντάζεται συμμορία φανατικῶν ἐθνικοθηρευόμενων τραμπούκων ἑτοιμῶν ν' ἀρπάζουσι μέ ὅποιο δῆποτε γείτονα γιά τήν πιό ἀσήμαντη καί παράλογη αἰτία (ἄς ὄφεται τό Μακεδονικό...). Θά ἦταν δέ μέγιστο θαῦμα τό νά διατηροῦνται ἀκόμα κάποιες εἰλικρινεῖς συμπάθειες γιά τή χώρα μας στοὺς λαοὺς τῆς Ἀλβανίας ἢ τῆς ΠΓΔ τῆς Μακεδονίας. Κάτι τὰ πογκρόμ, κάτι ὁ ἀποκλεισμός, κάτι ἡ τηλεσιγραφική πολιτική πού δεν ξέρει τί ἀκριβῶς ζητᾶ βοήθησαν στό νά κτισθεῖ τό ἐθνικό αἰσθημα στίς χώρες αὐτές σέ ἀντιπαλότητα καί ἐχθρότητα μέ τήν Ἑλλάδα. Πάνω στό ἴδιο αὐτό κενό τῶν ἐλληνικῶν διεθνῶν σχέσεων χτίζεται καί ἡ πρόσφατη τουρκική ἐπιθετικότητα.

Ἡ προσφυγή στή στρατιωτική —ἔστω καί συμβολική— «ἀπάντηση» δέν μπορεῖ παρά νά ἐντείνει τήν ἐλληνική ἀπομόνωση καί νά ἐξυπηρετήσῃ ἄριστα τόν «ἀντίπαλο». Σέ μιά Εὐρώπη πού ἐμπεδώνει τή «νέα τάξη» καί πού παρακολουθεῖ μέ ἀποτροπιασμό τή σερβική ἐκδοχή τοῦ «δικαίου τοῦ ἰσχυροῦ», οἱ στρατιωτικοδιπλωματικές ἐπιδείξεις ἐκλαμβάνονται ὡς ἄμεση ἐναντίον της κίνηση. Ἐπειδὴ δέ στά Βαλκάνια συχνά ἡ διπλωματία ἀσχεῖται ἔμμεσα, διά μέσου τῶν σχέσεων τοῦ κάθε κράτους μέ τήν Εὐρώπη, τήν Ἀμερική καί παλαιότερα τή Ρωσία, ἡ ἐπιλογὴ τέτοιου εἴδους πρακτικῶν εἶναι ἓνα ἀκόμα καταστροφικό βῆμα γιά τὰ συμφέροντα τῆς Ἑλλάδας.

Τέλος, ἂν δοῦμε τὰ πράγματα καί στή στρατηγική τους οὐσία, αὐτές οἱ δύο ἀσκήσεις, στά δύο ἄκρα τοῦ ἐλληνικοῦ ἀμυντικοῦ τόξου, τονίζουν τό ἀδιέξοδο τῆς ἐλληνικῆς ἀμυντικῆς πολιτικῆς μέσα στό τρέχον διπλωματικό προσκήνιο. Οἱ περιοχές ἐνδιαφέροντος ἀπέχουν μεταξύ τους πολλές ἑκατοντάδες χιλιόμετρα καί χωρίζονται ἀπό σοβαρά ἐμπόδια. Ἀκόμα καί στό «δυτικό μέτωπο» ἡ παρουσία τῶν ὀρεινῶν ὄγκων τῆς Πίνδου δημιουργεῖ —ἀπό τό Ἴόνιο ὡς τόν Ἀξιό— δύο διαφορετικούς χώρους. Οἱ ἐλληνικές ἐνοπλες δυνάμεις πάσχουν —ὅπως ὅλοι οἱ περιφερειακοί καί «εὐκαιριακοί» ἐξοπλιζόμενοι στρατοί— κυρίως στά συστήματα πληροφοριῶν, διοίκησης, ἐφοδιασμοῦ, ἐπικοινωνιῶν, συντονισμοῦ καί —κυρίως— μεταφορῶν σέ σημαντική κλίμακα. Οἱ μεταφορές πρὸς καί ἀπὸ τό Ἴόνιο στόν Ἐβρο, ἀπὸ τὰ νησιά στήν ξηρά,

ἀπὸ τήν Ἑλλάδα στήν Κύπρο εἶναι δυνατές μόνο σέ μικρὴ κλίμακα —ἀνάλογα μέ τόν διαθέσιμο χρόνο— καί πρακτικά μόνο σέ καιρὸ εἰρήνης. Ὁ συντονισμὸς δέ τῶν ἐνεργειῶν, ὁ μόνος παράγοντας πού θά μπορούσε νά προλάβει τίς καταθλιπτικές τοπικές πιέσεις σέ μιά ἀτελείωτη καί ποικιλόμορφη γραμμὴ πιθανοῦ κινδύνου, ἀπαιτεῖ ἄλλης ποιότητας στρατοῦς, «μητροπολιτικούς» θά λέγαμε. Στρατοῦς πού δέν ἐπηρεάζονται ἀπὸ τίς γεωγραφικές ἀποστάσεις, πού διαθέτουν πλῆθος αὐτονομημένων κέντρων ἀποφάσεων, πού δέν στηρίζονται στό πλῆθος τῶν στρατηγῶν τους (παρεμπιπτόντως ὁ ἐλληνικός στρατός μέ 8.000 στρατηγούς σέ ἐνέργεια καί σέ ἀποστρατεία κατέχει παγκόσμια πρωτεῖα, ἀναλογικά καί ἀπόλυτα) ἀλλά σέ τεχνολογικές καί ὀργανωτικές βάσεις —σέ συστήματα ἀλλά καί σέ δυνατότητες μαζικῆς κατανόησης καί χρήσης τους— τελείως ξένες πρὸς τὰ ἐδῶ ἰσχύοντα. Οἱ ὑπόλοιποι —τό παράδειγμα τοῦ Ἰράκ εἶναι πρόσφατο— θά πρέπει νά χρησιμοποιοῦν τήν εἰρηνική διπλωματία περισσότερο ἀπ' ὅ,τι τήν πλασματική στρατιωτική τους ἰσχύ. Καί γενικά θά πρέπει νά ἀποφεύγουν μεθοδικά τίς φαντασιώσεις.

Νέα Οικολογία

Τεύχος 119, Σεπτέμβριος 1994

Μηνιαία ἐπιθεώρηση, Μαυρομυχάλη 39 Αθήνα
106 80, τηλ.: 3624323, Fax: 3619837

Ἡ πληθυσμιακὴ βόμβα, τῆς σύνταξης
Ἡ ἀνάδειξη τῶν ...κομματικῶν κοινωνιῶν,
τοῦ Π. Νεράντζη
Περιβαλλοντικὴ πολιτικὴ ἀλὰ ἰταλικά, τοῦ Μ.
Μοδινού
Οικολογικὴ ἐπαγρύπνηση γιὰ τὸ Κοζλο-
ντούι, τοῦ Μ. Προμπονά
Πυρκαγιές, Σμπώκος, Αβραμόπουλος, ἀγνω-
στικισμὸς, τοῦ Γ. Σακιώτη
Ἐπεκτείνεται ἡ αἰολικὴ ἠλεκτροπαραγωγή.
τοῦ Α. Τσιτιρίδη

Ἡ Νέα Οικολογία κυκλοφορεῖ τὴν 15η κάθε μηνός

Είκοσι χρόνια μετά από τό τραγικό γιά τό νησί τῆς Κύπρου καλοκαίρι τοῦ 1974, ἡ επίσημη Ἑλλάδα ἀναγνώρισε καί τίμησε τίς ἐκεῖ πολεμικές συγκρούσεις. Δέχτηκε δηλαδή δύο πράγματα.

Τό πρῶτο ὅτι ἐκεῖ ἔγινε πόλεμος καί δῆ τῶν Ἑλλήνων πόλεμος. Διά τοῦτο, στόν σχετικό χῶρο τοῦ "Ἄγνωστου Στρατιώτη, στό ἀνασκαμμένο Σύνταγμα, χάραχθηκε τό ὄνομα τῆς Κύπρου ἀνάμεσα στους ἄλλους τόπους μαχῶν καί πολέμων. Τό δεύτερο ἦταν ὅτι σκοτώθηκαν ἄνθρωποι, Ἑλληνες ἢ Ἑλλαδίτες ἄνθρωποι, μιά καί γιά τούς Κυπρίους προβλέπεται ἄλλος "Ἄγνωστος Στρατιώτης. Πόλεμος μέ πεθαμένους λοιπόν, ἔνδοξος πόλεμος κατά συνέπεια, γι' αὐτό καί — γιά πρώτη φορά — δόθηκαν στή δημοσιότητα οἱ ἐπίσημοι κατάλογοι μέ τά ὄνόματα τῶν ἐκεῖ πεσόντων.

Οἱ συγκρούσεις τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1974 στήν Κύπρο βρῆκαν λοιπόν, μέ καθυστέρηση ἔστω, τό δρόμο τους πρὸς τό ἔθνικό πάνθεο. Καί φαίνεται ὅτι, στήν περίπτωση αὐτή, τό ἐν λόγω πάνθεο διατηρεῖ ἄσχημες σχέσεις μέ τήν ἀκρίβεια καί τήν ἱστορία. Ἀπό τήν πλευρά του καλά κάνει, διότι ἀπό τό δημοτικό γνωρίζουμε ὅτι τά πάνθεα τά μελετᾶμε στό μάθημα τῆς μυθολογίας. Ἀπό τήν πλευρά τῆς κοινωνίας ὅμως πού, καιρούς πού ζοῦμε, χρειάζεται πάνω ἀπ' ὅλα νά καταλάβει τά τρέχοντα καί νά δεῖ καθαρά στό πρόσφατο περιπετειῶδες παρελθόν, ἡ ὅλη κατασκευή κάθε ἄλλο παρά καλό κάνει. Μερικές ἐρωτήσεις στους πίνακες προσφέρουν ὕλικό γιά προβληματισμό καί σκέψη.

Οἱ ἡμερομηνίες θανάτου ἢ ἐξαφάνισης τοῦ συνόλου τῶν 85 πεσόντων καί τῶν 71 ἀγνοουμένων (ἄν συνυπολογίσουμε καί τούς ἀγνοούμενους ἀξιωματικούς) βρίσκονται ἀνάμεσα στίς 20 Ἰουλίου καί στίς 16 Αὐγούστου τοῦ 1974. Στό νησί ὅμως, ὅπως γνωρίζουμε, οἱ συγκρούσεις ἄρχισαν στίς 15 Ἰουλίου, μέ τήν ἐκδήλωση τοῦ πραξικοπήματος. Ἦταν δέ συγκρούσεις σέ δύο «μέτωπα». Πρῶτον, μέ τούς ὄπαδούς τοῦ Μακαρίου καί ἄλλους Κύπριους δημοκράτες καθώς καί μέ τήν ἐφεδρική ἀστυνομία τῆς Κύπρου καί τίς λίγες νομοταγεῖς δυνάμεις. Οἱ εἰκόνες ἀπό τίς συγκρούσεις αὐτές, ἀπό τό Προεδρικό Μέγαρο παραδείγματος χάριν, μαρτυροῦν τή βιαιότητα τῶν ἐμφύλιων αὐτῶν συρράξεων. Δεύτερον, μέ τούς Τουρκοκύπριους καί τίς πολιτοφυλακές τους πού

Ἔνας (ἀκόμα) ἔνδοξος πόλεμος...

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

ὀχυρώθηκαν στά χωριά καί τίς συνοικίες τους δημιουργώντας θύλακες ἐναντία στους ὁποίους ἐπιτέθηκαν μέ σφοδρότητα οἱ πραξικοπηματίες. Στήν Καθημερινή τῆς 14ης Αὐγούστου 1994, ὁ κ. Στυλ. Χαρατσῆς, ἱστορικός τοῦ

Πολεμικοῦ Ναυτικοῦ, περιγράφει τόν σφοδρό βομβαρδισμό — μέ 900 ὀβίδες Μπόφορς! — τοῦ τουρκοκυπριακοῦ θύλακα τῆς Πάφου ἀπό τό ἑλληνικό πολεμικό πλοῖο «Λέσβος» τό μεσημέρι τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1974, σέ συνεργασία μέ τόν Ἑλληνα ναυτικό διοικητή τῆς περιοχῆς καί σύμφωνα μέ τίς διαταγές καί τήν καθοδήγηση τοῦ —κατά πάσα πιθανότητα Ἑλληνα— συνταγματάρχη, στρατιωτικοῦ διοικητή τῆς περιοχῆς. Πῶς νά πιστέψουμε ὅτι μέχρι τά ξημερώματα τῆς 20ῆς Ἰουλίου οἱ Ἑλληνες στρατιωτικοί στήν Κύπρο τηροῦσαν αὐστηρή οὐδετερότητα ἀνάμεσα στους πραξικοπηματίες καί τούς ἀντιπάλους τους καί ὅτι μόνο ὅταν ἄκουσαν στό ραδιόφωνο τά περί τουρκικῆς εἰσβολῆς ἄρχισαν νά βομβαρδίζουν «Τούρκους» — κυρίως ἀμάχους. Πῶς νά πιστέψουμε ὅτι κανεῖς Ἑλλαδίτης ὀπλίτης ἢ ἀξιωματικός δέν ἔπαθε τίποτε στό καθόλου ἀναίμακτο πραξικόπημα καί στίς συγκρούσεις πού τό ἀκολούθησαν. Ἄν θυμόμαστε καλά, ἡ χούντα τῆς Ἀθήνας εἶχε κάποια σχέση μέ τό πραξικόπημα αὐτό.

Ἐπάρχουν, ὅμως, καί ἄλλα εἶδη «ἀπόντων» ἀπό τούς καταλόγους αὐτούς. Εἶναι γνωστή, παραδείγματος χάριν, ἡ καταστροφή στό ἀεροδρόμιο τῆς Λευκωσίας, ὅπου δύο ἑλληνικά μεταγωγικά ἀεροπλάνα Νορατλάς καταρρίφθηκαν ἀπό τήν παραζαλισμένη κυπριακή ἀεράμυνα. Μερικές δεκάδες καταδρομεῖς βρῆκαν τό θάνατο μέσα στά συντρίμμια τῶν ἀεροπλάνων. Αὐτοί οἱ καημένοι; Μέ βάση ποιούς ὑπολογισμούς ἐξοβελίστηκαν ἀπό τό πάνθεο τῶν ἥρωικῶς πεσόντων; Μήπως ἐπειδή δέν πρόλαβαν νά πολεμήσουν τόν βάρβαρο εἰσβολέα; Γιατί, μήπως οἱ ἄλλοι — οἱ τῶν καταλόγων, οἱ τῆς ΕΛΔΥΚ πρόλαβαν;

Ἀπό τούς 85 πεσόντες τοῦ καταλόγου τῶν πεσόντων ὀπλιτῶν, οἱ 36 σκοτώθηκαν στήν περιοχή τοῦ στρατοπέδου τῆς ΕΛΔΥΚ καί ἀπό τούς 59 ἀγνοουμένους τοῦ καταλόγου τῶν ἀγνοουμένων οἱ 56 (!) ἐξαφανίστηκαν στήν ἴδια περιοχή. Τά ποσοστά αὐτά πείθουν ὅτι ἡ ΕΛΔΥΚ δέν ἀναπτύχθηκε ποτέ ὡς στρατιωτικό σῶμα πού ἐτοιμάζεται γιά μάχη. Ἐπιπλέον, ἐπειδή οἱ 53 ἀπό τούς 56 ἐξαφανισμένους στήν περιοχή τοῦ στρατοπέδου ἐξαφανίστη-

καν στίς 16 Αὐγούστου, ἡ ἰδέα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ δέν χωρᾶ ἐδῶ. Μποροῦμε βásiμα νά ὑποφιαστοῦμε ὅτι μπροστά στή βιαιότητα καί τό μέγεθος τῶν γεγονότων, ἡ ΕΛΔΥΚ καρφώθηκε ἀμήχανα στό στρατόπεδό της, δέν ἀναπτύχθηκε, δέν ἐξελίχθηκε, περίμενε ἀόριστα καί παθητικά κάποιο ἄγνωστο θαῦμα.

Ἄπό τούς 85 πεσόντες, γιά νά συνεχίσουμε, 5 σκοτώθηκαν στό (τουρκοκυπριακό) χωριό Κιονελί, 3 στήν περιοχή Ἄμμοχώστου (στίς 20 καί τίς 22 Ἰουλίου, ὅταν οἱ δυνάμεις τοῦ Ἄττίλα δέν εἶχαν φθάσει στήν περιοχή), ἓνας στήν περιοχή τῆς Λάρνακας καί 31 στήν περιοχή τῆς Λευκωσίας, κυρίως στή Μακεδονίτισσα. Τό σύνολο τῶν τελευταίων σκοτώθηκε στίς 22 Ἰουλίου. Στήν κρίσιμη περιοχή τῆς Κυρήνειας, ἐκεῖ πού κρινόταν ἡ τύχη τῆς εἰσβολῆς καί ἐκεῖ πού ἐξελισσόταν ἡ τουρκική ἀπόβαση, δέν συναντᾶμε κανέναν νεκρό. Στήν ἀνάμεσα στήν Κυρήνεια καί τή Λευκωσία περιοχή τοῦ Πενταδάκτυλου ὑπάρχει μόνον ἓνας νεκρός ταγματάρχη. Ἄνάλογα ποσοστά καί στόν κατάλογο τῶν ἀγνοουμέ-

νων ὀπλιτῶν. Μόνον ἓνας στούς 59 ἀγνοεῖται στήν περιοχή Κυρήνειας - Πενταδάκτυλου καί αὐτός δέν εἶναι παρά ἰδιώτης-ἐθελοντής! Ἀντίθετα, στόν μικρό κατάλογο τῶν 12 ἀγνοούμενων ἀξιωματικῶν καί μόνιμων ὑπαξιωματικῶν, οἱ ὀκτώ χάθηκαν στήν κρίσιμη αὐτή ζώνη. Οἱ τέσσερις τόν Ἰούλιο, οἱ τρεῖς τόν Αὐγούστο, οἱ δύο ἀνώτεροι ἀξιωματικοί. Μέ ἄλλα λόγια, καί στήν πρώτη καί στή δεύτερη φάση τοῦ Ἄττίλα, ἡ ΕΛΔΥΚ, ὡς συγκροτημένη μονάδα, δέν πλησίασε τήν κρίσιμη ζώνη τῶν ἐπιχειρήσεων.

Ἐῶσι χρόνια λοιπόν μετά ἀπό τήν τραγωδία, τό 1ο Ἐπιτελικό Γραφεῖο τοῦ ΓΕΣ ἀνέλαβε νά ρυθμίσει τά τοῦ πανθέου τῶν ἡρώων μέ παράξενο τρόπο. Παράξενο ἀλλά ἀναμενόμενο. Ὑποθέτουμε ὅτι οἱ σχετικές διαταγές ἀναφέρονται στή δημιουργία ἑνός «ἠρωικοῦ» πολέμου. Ὅχι στήν ἀποκάλυψη μιᾶς θλιβερῆς καί καθόλου ἠρωικῆς ἱστορίας. Κρίμα, γιατί ἡ τελευταία στίς μέρες μας θά ἦταν ἐπίκαιρα διδακτική.

Η ἱστορία διαδραματίζεται σέ μιᾶ μικρή ἐπαρχιακή πόλη. Ὁ μοναδικός ἀναισθησιολόγος τοῦ νοσοκομείου ἀρνήθηκε νά συμπράξει σέ μιᾶ ἄμβλωση, ἐπικαλούμενος λόγους συνειδήσεως. Ἡ γυναίκα ἀναγκάστηκε νά ἀπευθυνθεῖ σέ ἰδιώτη γιατρό γιά νά ἀντιμετωπίσει τό πρόβλημά της. Προσέφυγε, ὅμως, καί στή δικαιοσύνη κατηγορώντας τόν ἀναισθησιολόγο τοῦ νοσοκομείου γιά παράβαση καθήκοντος. Τό δικαστήριο ἀθώωσε ὁμοφώνως τόν κατηγορούμενο γιατρό. Κατά πλειοψηφία ἔκρινε ὅτι ἡ ἄμβλωση εἶναι μὲν συνταγματικά ἐπιτρεπτή, ἀντιβαίνει ὅμως πρὸς τήν ἠθική. Συνεπῶς τίθεται θέμα συνειδήσεως. Κατά τήν μειοψηφία τοῦ ἐν λόγω δικαστηρίου ἡ ἄμβλωση εἶναι καί ἀντισυνταγματική καί ἀνήθικη!

Ἡ Φλώρινα φιλοξενεῖται συχνά στίς ἐφημερίδες γιά τή δραστηριότητα τοῦ φονταμενταλιστῆ μητροπολίτη της, τοῦ Αὐγουστίνου Καντιώτη, ὁ ὁποῖος ἔχει διαμορφώσει στήν ἀκριτική περιοχή του ἀσφυκτικό κλίμα «εὐσέβειας». Εἶναι πιθανό λοιπόν ἡ ἀπόφαση τοῦ δικαστηρίου νά ἐναρ-

Οἱ φονταμενταλιστές στήν κρεβατοκάμαρά μας

τοῦ Νίκου Φίλη

μονίζεται πρὸς τό κοινό περί δικαίου αἰσθημα τῆς ἐπαρχιακῆς Μητροπόλεως Φλωρίνης, Πρεσπῶν καί Ἑορδαίας, τό ὁποῖο μάλιστα ἐμφανίζεται νά ἀπορρέει ἀπό τό «θεϊκό δίκαιο».

Στήν Ἑλλάδα ὅμως συμβαίνει νά ἰσχύει μιᾶ ἐννομη τάξη πού ἀνταποκρίνεται, ἐκφράζει καί ρυθμίζει ἀνταγωνιστικά συμφέροντα καί θεμελιώνεται, τουλάχιστον σύμφωνα μέ τήν ἐπίσημη παραδοχή, στή θέληση τῶν ἀνθρώπων. Παρακάμπτουμε τή γνωστή φιλοσοφική διαμάχη τί εἶναι δίκαιο καί ἐπικεντρώνουμε στό ἐρώτημα «τί ἰσχύει ὡς δίκαιο» (quid juris). Τό ἐπαρχιακό Πλημμελειοδικεῖο, θέλοντας νά σκηνοθετήσῃ τή «δική του» Ἀντιγόνη στό πρόσωπο τοῦ ἐγκαλουμένου καί τόν «δικό του» Κρέοντα στό πρόσωπο τῆς παθούσης μηνυτριάς, ἐμφάνιζε τόν γιατρό φορέα δημόσιας ἐξουσίας ὡς καταδιωκόμενο ἀπό τήν παθούσα-ὑποτελή. Ἀκόμη κι ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὁ νόμος γιά τήν ἄμβλωση ἀποτελεῖ «ἄδικο νόμο», τότε ἡ ἐφαρμογή του σέ προσωπικό ἐπίπεδο εἶναι βέβαια ἠθικό θέμα, πού παράγει νομικές συνέπειες, ἀλλά ἡ ἐφαρμογή του σέ νομικοπολιτικό ἐπίπεδο εἶναι

θέμα πού συναρτᾶται πρὸς τὸ συσχετισμὸ δύναμης. Καί στήν περίπτωσή μας ὁ γιατρός εἶναι εὐνοούμενος τοῦ Κρέοντα, συνεπῶς ἡ ἐπίκληση τῆς συνειδησιακῆς ἀντίρρησης εἶναι ἐκ τοῦ πονηροῦ.

Ἡ διάκριση μεταξύ ἠθικοῦ καί νομίμου, μεταξύ «φύσει δικαίου» καί «νόμῳ δικαίου» ἀπασχολεῖ αἰῶνες τώρα τοὺς φιλοσόφους καί ταλαιπωρεῖ τοὺς πολίτες καί τοὺς πιστοῦς. Ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα καί ἐξῆς τὸ «φυσικὸ δίκαιο» περιβάλλεται τῇ θέληση τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἔχει γράψει στίς καρδιές τῶν ἀνθρώπων τὸ Δίκαιο, ὅπως μᾶς ἀποκαλύπτει ὁ ἄλλος, τρισμέγιστος κι ὄχι σπιθαιμιαῖος Ἰερὸς Αὐγουστίνος.

Στὴν ἴδια κατεύθυνση τῆς ἀντικειμενικοποίησης ὑποκειμενικῶν ἀντιλήψεων κινεῖται καί ἡ ὀρθολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ δικαίου, πού θεωρεῖ ὅτι ὁ ἄνθρωπος μὲ τὸ λογικὸ του συλλαμβάνει τίς «ἀλήθειες», τὸ «ἰδανικὸ δίκαιο». Οἱ φυσιοκράτες τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀπὸ διαφορετικὴ ἀφετηρία, μὲ ἔντονη ἀτομικιστικὴ θεώρηση, συναντῶνται μὲ τοὺς «ὑπερλογικούς» τῆς μεσαιωνικῆς θεολογίας στήν προσπάθειά τους νά ὀριοθετήσουν τὸ «λογικὸ» δίκαιο ἀπὸ τὰ «θεϊκὸ» δίκαιο. Καί στίς δύο θεωρήσεις ἡ ἠθικὴ, πού κατὰ κάποιον τρόπο ταυτίζεται πρὸς τὸ «φυσικὸ δίκαιο», ἐμφανίζεται ὡς αὐτόνομη ρύθμιση, ἐπειδὴ πηγάζει ἀπὸ τὴ συνείδησή μας, ἐνῶ τὸ δίκαιο, τὸ θετικὸ δίκαιο, εἶναι ἑτερόνομο, ἐπειδὴ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ κράτος. Ἄραγε ἡ συνείδηση τῶν ἀνθρώπων διαμορφώνεται μέσα σέ κοινωνικὸ κενό, μόνον ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν «καθαρῶν ἰδεῶν»; Οἱ θεολογικὲς ἐπιλογές καί ἡ κρατούσα ἠθικὴ δέν διαπλάθουν τίς συνειδήσεις μας καί δέν σχετικοποιοῦν τὴν ἐμφανιζόμενη ἀπολυτότητα τῆς Ἠθικῆς;

Τὰ ἐρωτήματα αὐτὰ δέν θά ἀπαντηθοῦν ἀπὸ τὸ Πλημμελειοδικεῖο Φλωρίνης, παρ' ὅτι ἡ ἀπόφασή του νά ἀθωώσει τὸν γιατρὸ σημαίνει ταυτοχρόνως ὅτι «καταδικάζει» τὸ θετικὸ δίκαιο, πού πάνω του στηρίζεται ἡ ἔννομη τάξη, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλεῖ τὴ νομιμοποίησή του, ἀκόμη, τὸ δικαστήριον στὴ Φλώρινα. Τί θά γίνεῖ ὅμως ἐάν οἱ κατὰ τόπους πρωτοδίκες, ἐπικαλούμενοι τίς περὶ δικαίου καί ἠθικῆς δοξασίες τους καί προβάλλοντες λόγους συνειδήσεως (ἄνθρωποι εἶναι κι αὐτοί, ἔστω κι ἂν ὀρισμένοι βαυκαλίζονται ὅτι ἔχουν ἀρμοδιότητα κριτῆ ἐκ Θεοῦ...), ἀμφισβητοῦν καί δέν ἐφαρμόζουν τοὺς νόμους; Τὸ πιθανότερο εἶναι νά βρεθοῦμε μπροστά σέ ἕνα ὄργιο δικαστικῆς αὐθαιρεσίας καί ὄχι βέβαια νά ζήσουμε τίς ἰδανικὲς συνθήκες μιᾶς ἀναρχικῆς ἐμπειρίας...

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ 10

Ἀπὸ τὴ Φλώρινα στό Κάιρο

Ἡ Φλώρινα δέν εἶναι ἡ ἀπομονωμένη μικρὴ μας πόλη, μὲ τίς ἐξηγήσιμες ἰδιορρυθμίες της. Ἡ φυσιοκρατικὴ ἀντίληψη περὶ δικαίου λίγο ἔλειψε νά ὀδηγήσει σέ ἀδιέξοδο τὴν Παγκόσμια Διάσκεψη γιὰ τὸ Δημογραφικὸ. Τὸ Βατικανὸ καί οἱ ἰσλαμιστὲς φονταμενταλιστὲς πίεζαν νά ἀπαλειφθοῦν ἡ ἀμβλωση καί ἡ ἀντισύλληψη ἀπὸ τὰ μέτρα γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ δημογραφικοῦ προβλήματος. Οἱ ἰσλαμιστὲς, καθ' ὅτι καί πολυγαμικοί, ἐμφανίστηκαν νά προτείνουν ἐναλλακτικὰ τὴ μέθοδο τῆς διακεκομμένης συνουσίας, πού ἀποδέχεται τὸ Κοράνιο κατ' οἰκονομίαν, ὥστε ὁ σείχης τοῦ χαρεμιοῦ νά μὴ στερεῖται ἀπὸ τὴν ἡδονὴ καί οἱ χανούμισσες νά μὴ τεκνοποιοῦν συνεχῶς. Ἀκόμα καί αὐτὴ ἡ παραδοσιακὴ «μέση λύση» δέν ἔγινε δεκτὴ ἀπὸ τὸ Βατικανὸ, πού ἐκφράζει τὴν πιὸ πούρα μορφὴ εὐσεβισμοῦ καί θρησκευτικῆς κηδεμονίας. Οἱ «ὀρθοδοξιστὲς» ἔλειψαν ἀπὸ τὸ Κάιρο, ἀπασχολημένοι ἄλλοι στὰ τῶν ἐθνικῶν μαχῶν καί ἄλλοι στίς ἀρχιερατικὲς ἔριδες.

Σ' ἕναν κόσμον πού ἀντιμετωπίζει ἐκρηκτικὸ δημογραφικὸ πρόβλημα, ἡ ἐπιμονὴ τῶν θρησκευτικῶν ἐξουσιῶν στήν ἐπιταγὴ τῆς Βίβλου «αὐξάνεσθε καί πληθύνεσθε ὑπὲρ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης» δέν ἀντανακλᾷ μόνον δογματικὴ ἀγκύλωση — ὁ παγκόσμιος πληθυσμὸς στὰ χρόνια τοῦ Χριστοῦ δέν ξεπερνοῦσε τὰ 250 ἑκατομμύρια. Ὑποκρύπτει καί τὴ στενὴ σχέση τῶν Ἐκκλησιῶν πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ ἐθνικισμοῦ. Ἡ πολιτικὴ τῶν μεγάλων πληθυσμῶν συνήθως στηρίζει τὴν ἐπιδίωξη ἰσχυροῦ ἐθνικοῦ κράτους, δηλαδή ἰσχυροῦ στρατοῦ, ἔτοιμου νά ρίξει ἀνεξάντλητες ἐφεδρεῖες γιὰ τὸν «ἐθνικὸ» σκοπὸ. Οἱ μεγάλοι πληθυσμοὶ συνήθως προαναγγέλλουν μεγάλους λιμούς, ἐπιδημίες καί πολέμους. Αὐτὸ τὸ κράμα φυσικῆς-κοινωνικῆς ἐπιλογῆς, βοηθοῦντος καί τοῦ ΔΝΤ, δημιουργεῖ νέες «ἰσορροπίες»...

Γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ οἱ Ἐκκλησίες ἀποδεικνύεται ὅτι συναγωνίζονται τίς ἁμαρτωλὲς ἐξουσίες σέ φαρισαισμό καί ὑποκρισία. Τὸ δικαίωμα στὴ ζωὴ ἐπικαλοῦνται οἱ πολέμοι τῶν ἀμβλώσεων. Κλείνουν ὅμως τὰ μάτια τους στὴ στατιστικὴ τῆς τραγωδίας: 65.000 γυναῖκες πεθαίνουν ἀπὸ ἀνεπιθύμητη κύηση ἐτησίως σέ ὀλόκληρον τὸν πλανήτη.

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού ὁ Θεός-τιμωρὸς ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν πιστῶν του, οἱ ὁποῖοι ἀπορρίπτουν τὴν ἀναπαραγωγικὴ περὶ τοῦ ἔρωτος ἀντίληψη. Περίπου οἱ μισὲς γυναῖκες τοῦ πλανήτη χρησιμοποιοῦν

μεθόδους ἀντισύλληψης, ἐνῶ ἀμέτρητα ἑκατομμύρια καταφεύγουν, ἐν ἀνάγκῃ, στήν ἀμβλωση.

Σημεῖο τῶν καιρῶν ἡ ἐπιθετικὴ ἐμφάνιση τοῦ νεο-πουριτανισμοῦ. Ἀκόμη καί στήν Ἰταλία, πού τό γυναικεῖο κίνημα εἶχε κατακτήσει τό δικαίωμα στήν ἀμβλωση, ἡ πρόεδρος τῆς Βουλῆς, νεαρά καί χαριεστάτη,

ζήτησε νά καταργηθεῖ ὁ σχετικὸς νόμος. Στή Γερμανία διαπιστώθηκε νέο τεῖχος ἀφοῦ στήν Ἀνατολή ἐπιτρέπονταν οἱ ἐκτρώσεις καί στή Δύση τίθενται ἀκυρωτικοί γιά τό μέτρο ὅροι. Ἡ Φλώρινα δέν εἶναι μιά μικρὴ ἀπομονωμένη πόλη. Ὁ βατικανοῖσλαμοορθοδοξισμὸς παραμονεύει στήν κρεβατοκάμαρά μας!

Οἱ Μασάει καί οἱ Πεινάει

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Υποτίθεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι τῆς γῆς αὐτῆς, πού καί οἱ ζωντανοί καί οἱ τεθνεῶτες πέρασαν πολλά καί δύσκολα στή ζωὴ τους, ἂν μὴ τί ἄλλο, εἶχαν κάποια ἀξιοπρέπεια, φιλότιμο. Καί δέν διστάζω νά χρησιμοποιήσω αὐτὴ τὴ λέξη, παρ' ὅλο πού τὴν καπάρωσε ὁ Σαμαρᾶς γιὰ ἀπολύτως ἀφιλότιμες ἐπιδιώξεις. Ὑποτίθεται ὅτι εἶχαμε φιλότιμο. Πού μιά του ἐκδοχὴ ἦταν ἡ κατανόηση τῆς φτώχειας τοῦ ἄλλου. Δέν εἴμασταν ἰδιαίτερα φιλότιμοι καί ἐλεήμονες ἀλλὰ, ὄντας φτωχοί, καταλαβαίναμε τὴ φτώχεια τοῦ ἄλλου, τό ζόρι του.

Ἦσπου αὐτὴν τὴν ἀρετὴ τῶν Νεοελλήνων ἤρθαν κάποιοι νά τὴν διαχειριστοῦν, κάποιοι πού παριστάνουν, καί δυστυχῶς εἶναι, πολιτικὴ μας ἡγεσία. Ἔτσι, γιὰ τὴν Ἑλλάδα ρέ γαμῶτο, γι' αὐτὴν πού τ' ὄνομά της εἶναι ἡ ψυχὴ της, οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες, ἀπὸ κοντὰ οἱ πνευματικοὶ ταγοὶ κι οἱ ἐκκλησιαστικοὶ «ποιμένες», ὄρμησαν καταπάνω σέ φτωχοὺς, πεινασμένους ἀνθρώπους καί ἀπὸ φτωχοὺς τοὺς ἔκαναν ἐμπόρευμα διαπραγματεύσεως, Ἀλβανούς «ἐπαναπροωθούμενους» πέραν τῶν συνόρων, γιὰ νά στριμώξουν τὸν Μπερίσα, γιὰ νά «προστατεύσουν» τοὺς Ἀλβανούς ὁμογενεῖς. Γνωστὲς οἱ εἰκόνες, δεκάδων χιλιάδων φουκαράδων μὲ μιά πλαστικὴ σακκούλα στό χέρι πού συγκέντρωνε ὅλο τους τό βιός, μ' ἓνα σορτσάκι, ἀναμαλλιασμένοι καί μαλλιοτραβηγμένοι ἀπὸ τοὺς ἄνδρες τοῦ Παπαθεμελεῆ. Καλὰ ἐμεῖς δέν σφάζουμε ὅπως οἱ Τοῦτσοι τοὺς Χούτου στή μακρινή, μαύρη, Ρουάντα. Δέν εἴμαστε ἄγριοι Μασάει. Οἱ δικοὶ μας ὅμως Μασάει ὄρμησαν ἐναντίον τῶν Πεινάει, ὅπως

προσφεύστατα εἶπε ἓνας φίλος, συμπυκνώνοντας ὅλο τό δράμα, τὴν ἀφιλοτιμία ἀλλὰ καί τὴν ἠλιθιότητα τῆς ἀναδέλφου ἐθνικῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Ἐπαναπροώθηση εἶναι τό ὄνομα τῆς σημερινῆς κατάντιας μιᾶς πολιτικῆς πού κατάφερε μόνο ἐχθροὺς λαοὺς νά φτιάχνει στὰ βόρεια σύνορα τῆς χώρας κι ὕστερα νά προσφεύγει, ἰκέτις κι ἐκλιπαροῦσα στόν κ. Κλίντον. Στὴ δικτατορία καί τὸν σοβινισμό τοῦ Μπερίσα, στήν πολιτικὴ τῆς «ἐπίσημης» Ἀλβανίας, πού ἐξοντώνει τὸν ἀλβανικὸ λαό, κυβέρνηση κι ἀντιπολίτευση ἀπάντησε μὲ τὸν δικὸ της σοβινισμό, ἔτσι ὅπως τὸν ὑπαγόρευσε ὁ Σεβαστιανὸς ἀγνωώντας ἀκόμη καί τὸν Ἑλληνα ἱεράρχη τῆς Ἀλβανικῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας, τὸν συνετό Ἀναστάσιο.

Ἀλλὰ ἐμεῖς πού δέν εἴμαστε ὅλοι μασάει, ὅσοι καταλαβαίνουμε ἀκόμη τί πάει νά πεῖ πεινάει πῶς μπορούμε νά ἀνεχόμαστε τοὺς πρωτουργοὺς καί ἐμπνευστὲς τῆς ἐπαναπροώθησης τῆς ἀξιοπρέπειας καί τοῦ φιλότιμου πέρα ἀπ' τὰ σύνορα; Μὲ ποιά ἠθικὴ θὰ περιμαζέψουμε τὰ δικὰ μας κουρέλια; Κι ὑπάρχουν πολλά, ἔστω κι ἂν δέν πεινάμε. Πῶς θὰ ἀνεχθοῦμε ὡς δημοτικούς ἄρχοντες καί ἀρχόντισες ὅσους δέν βρῆκαν λέξη νά ποῦν γιὰ ὅλα αὐτὰ, κι ὡστόσο διεκδικοῦν τὴν ψῆφο μας;

Ὁ πεινασμένος καί ἐπαναπροωθούμενος Ἀλβανός, πίσω ἀπὸ τὴ σιλικὸν τοῦ Ἔβερετ, πίσω ἀπὸ τὰ συρματοπλέγματα τῆς Κακαβιάς, δακτυλοδεικτεῖ τὴν εὐθύνη μας, τό φιλότιμό μας.

Υπάρχουν στιγμές, στιγμές αυτοκριτικής, πού ὁ φορέας τῆς ἀναστοχάζεται τό παρελθόν του, σύρει στήν

ἐπιφάνεια ἐπεισόδια τῆς δράσης του, προσπαθώντας νά αἰτιολογήσει τή συγκεκριμένη του συμπεριφορά. Τίς περισσότερες φορές, τό οἰκεῖο ἐγγχείρημα γίνεται γιά νά νομιμοποιήσει ἀναδρομικά μιά στάση, μιά θέση ἀπέναντι στά γεγονότα. Κάποιες ἄλλες, λαμβάνει χαρακτήρα ἀπολογητικό· ἀλλά καί σ' αὐτή τήν περίπτωση, τό στοιχεῖο τῆς νομιμοποίησης εἶναι κυρίαρχο. Μέσα ἀπό τήν «ἀνοιχτή» ἐξομολόγηση, μέσα ἀπό τή «γεναιοφροσύνη» τῆς προσωπικῆς κατάθεσης-μαρτυρίας ἐπιχειρεῖται ἡ ἐκ τῶν ὑστέρων διαπραγμάτευση μέ τήν Ἱστορία, ἡ τακτοποίηση τῆς ἀτομικῆς τροχιάς.

Εἶναι πράγματι θλιβερό τό γεγονός ὅτι σ' αὐτή τήν περίπτωση ἀναγνωρίζεται ἡ περίπτωση τοῦ Φρανσουά Μιττεράν. Καί εἶναι θλιβερό γιατί ὁ σημερινός Πρόεδρος τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας, προερχόμενος ἀπό τήν Ἀριστερά, εἶχε φιλοτεχνήσει τήν εἰκόνα ἑνός ὑπεύθυνου καί σοβαροῦ πολιτικοῦ, ἑνός πολιτικοῦ πού φτιάχτηκε σέ δύσκολες ἐποχές, μέσα ἀπό σκληρές συγκρούσεις: ὁ Φρανσουά Μιττεράν, πού κάποιος ἀπό ἐμᾶς θαυμάσαμε καί ὡς πρόσφατα ἐξακολουθοῦσαμε νά πιστεύουμε στήν ἀκεραιότητα τῆς πολιτικῆς του πρότασης, ἀκόμα καί ὅταν διαφωνοῦσαμε μέ αὐτή, φτιάχτηκε μέσα σέ φυλακές καί ἐξορίες, ἀφοῦ «γεύτηκε», κατά τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τά ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης· μετέπειτα, προσχωρώντας στή δημόσια πολιτική, κατόρθωσε νά συσπειρώσει τά διάσπαρτα κομμάτια τῆς σοσιαλιστικῆς ἀριστερᾶς, νά τά ὀργανώσει, νά τά ἐντάξει σέ μιά προοπτική ἐξουσίας, ἀνανεώνοντας τόν πολιτικό λόγο τῆς Ἀριστερᾶς, στό σύνολό της. Ἔστω ἡ ἐπαναλάβουμε: ὡς καί πρόσφατα, παρ' ὅλες τίς οὐσιαστικές διαφωνίες καί τίς διαφορετικές ἰδεολογικές ἀφετηρίες, πολλοί θεωροῦσαμε τόν Μιττεράν ὡς ἕνα συμβολικό κεφάλαιο, πού μᾶς ἀνῆκε μέσα στίς νέες πολιτικοῖδεολογικές ἀντιφάσεις πού ἀποδέσμευσε τό «παγκόσμιο '89».

Καί ξαφνικά, ἐπῆλθε ἡ πτώση. Φῆμες, πού ὑπόγεια διακινούνταν, γιά πολλά χρόνια, ἐπιβεβαιώθηκαν. Οἱ φῆμες αὐτές ἔλεγαν ὅτι ὁ Φ. Μιττεράν ὑπῆρξε συνεργά-

Παρελθόν καί παρόν

τοῦ Ἀλέξη Παπαλιᾶ

τῆς τοῦ γαλλικοῦ κατοχικοῦ καθεστώτος, τοῦ Βισσύ. Ἡ ἔκδοση στίς ἀρχές Σεπτεμβρίου ἑνός βιβλίου (Pierre Réan, *One Jeunesse francaise*, Fayard), ὅπου ὁ ἴδιος ὁ Γάλλος Πρόεδρος δέχεται τήν «ἐμμese» συνεργασία του μέ τό καθε-

στώσ τοῦ Πεταίν, ἔρχεται νά ἀνατρέψει τίς βεβαιότητες, τίς προφάνειες. Ἀποκαλύπτεται, ἐπιπλέον, ὅτι ὁ Μιττεράν ὄχι μόνο συνεργαζόταν μέ ἕνα ξενοκίνητο καθεστώσ καί μάλιστα εἶχε συναντηθεῖ μέ τόν ἴδιο τόν Πεταίν, ἀλλά καί ὅτι μέχρι τό 1986 διατηροῦσε φιλικές σχέσεις μέ τόν Ρενέ Μπουσκέ, ἀρχηγό τῆς ἀστυνομίας κατά τήν κατοχική περίοδο! Ἄν ἡ «ἐμμese» συνεργασία του μέ τό πεταινικό καθεστώσ στηρίχθηκε ἐν πολλοῖς πάνω στήν «ἀγνοια», ὅπως σήμερα δηλώνει ὁ γάλλος Πρόεδρος, γιά τίς ἐπιδόσεις τοῦ πρώτου στό διωγμό καί τόν ἐξανδραποδισμό χιλιάδων Ἑβραίων, ποιοί ἀκατάλυτοι δεσμοί συνήργησαν ὥστε ἡ φιλία τοῦ Προέδρου μέ τόν φυσικό διώκτη χιλιάδων Γάλλων Ἑβραϊκῆς καταγωγῆς νά διατηρεῖται μέχρι τά μέσα τῆς προηγούμενης δεκαετίας;

Πρόκειται γιά ἐρώτημα καίριας σημασίας, πού ὡστόσο μέλλει νά παραμείνει οὐσιαστικά ἀναπάντητο. Γιά τόν Μιττεράν, ὁ Μπουσκέ δέν ὑπῆρξε ἡ κορυφή τοῦ κατασταλτικοῦ καθεστώτος τοῦ Βισσύ, ἀντίθετα, ἔκανε ὅ,τι μπορούσε γιά νά ἐλαχιστοποιήσει τίς συνέπειες τοῦ πεταινικοῦ ὀλοκληρωτισμοῦ. Ἀπάντηση, πράγματι, γελοία, ὅταν προφέρεται ἀπό ἕναν πολιτικό καί μάλιστα τῆς ἀριστερᾶς. Ἀπάντηση, ἐντούτοις, ἀποκαλυπτική, γιατί προδίδει τή σημερινή ἠθελημένη «ἀγνοια» γιά τή φύση τοῦ καθεστώτος, τοῦ πεταινισμοῦ, ὡς ἰδεολογίας καί ὡς πρακτικῆς δράσης. Ἀπάντηση, τέλος, πού δείχνει τό κίβδηλο τῆς καθυστερημένης αυτοκριτικῆς, τήν ψευδαίσθηση τοῦ γάλλου Προέδρου ὅτι ἡ ὑστεροφημία του μπορεῖ νά διασωθεῖ μέ τό ἐπιμελημένο πλασσάρισμα ψηφμάτων ἀλήθειας, ἱκανῶν νά συντηρήσουν τήν παραδεδομένη εἰκόνα, πού πολλοί σχημάτισαν γι' αὐτόν τά τελευταῖα σαράντα χρόνια.

Στή δύση τῆς πολιτικῆς του καριέρας ἀλλά καί τῆς βιολογικῆς του ὑπαρξης, ὁ Φρανσουά Μιττεράν, ἀνέσυρε στήν ἐπιφάνεια ὄχι μόνο μνημες μιᾶς ἄλλης ἐποχῆς, εἰκόνας καί συναισθήματα πού πολλοί θέλουν νά λησμονή-

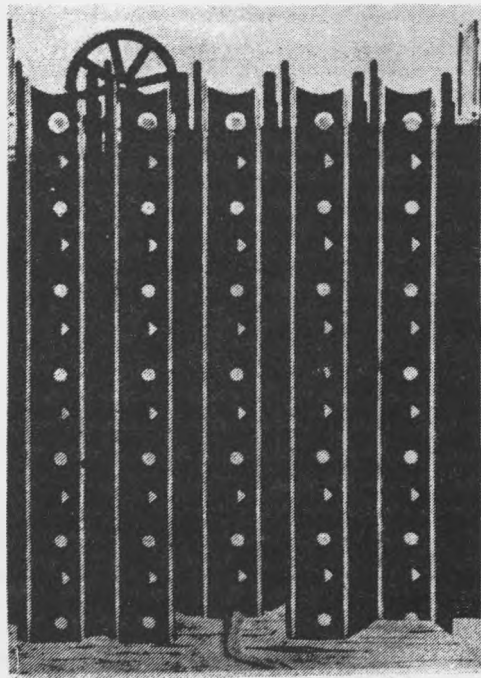
σουν, ἀπλούστατα γιατί ἐνοχλοῦν (ἀντισημίτες κάθε ἀπόχρωσης...), ἀλλά καί τόν ἰδεολογικό διάκοσμο ἐντός τοῦ ὁποίου ἀναπτύχθηκε μιά πολιτική γενιά. Στήν πραγματικότητα, ἡ περίπτωση Μιττεράν εἶναι ἓνα «καλό» δείγμα τῶν ἰδεολογικῶν συγκρούσεων τῆς μεσοπολεμικῆς περιόδου στήν Γαλλία. Ἀποτυπώνει μέ σαφήνεια τήν ἰδεολογική διάπλαση πού διεξάγεται ἀνάμεσα σέ δυνάμεις, ὁμάδες καί πρόσωπα πού πιστεύουν στή δημοκρατία καί τόν ὀρθό λόγο καί σέ ὅσους ἀντιπαλεύουν τό Διαφωτισμό καί τίς ἀρχές τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης· εἶναι μιά πάλη πού ὁ ἓνας της πόλος ἀναγνωρίζεται στόν οἰκουμενισμό, στόν διεθνισμό (στήν «ἀστική» ἢ στήν «προλεταριακή» του ἐκδοχή) καί ὁ ἄλλος στά σκοταδιστικά πλαίσια τῆς λεγόμενης «Ἐθνικῆς Ἐπανάστασης», στόν ταυτιστικό ἐθνοκεντρισμό. Αὐτή ἡ θεμελιώδης ἀντίθεση θά ἀποτελέσει τόν κινητήριό μοχλό τῶν πολιτικῶν καί ἰδεολογικῶν συγκρούσεων, θά δομήσει τά ἀντίπαλα στρατόπεδα. Ἀπό τή μιά πλευρά, οἱ «ὑγιεῖς» δυνάμεις τοῦ Ἔθνους, οἱ ἐθνικιστές κάθε ἀπόχρωσης, «ὁ ἐθνικισμός τῆς Γῆς καί τῶν Νεκρῶν» (τοῦ αἵματος) καί ἀπό τήν ἄλλη, ὅσοι τολμοῦν νά σκέπτονται καί νά δροῦν ἐλεύθερα, πέρα ἀπό στερεότυπα καί προκαταλήψεις. Στή Γαλλία τοῦ μεσοπολέμου —καί ὄχι μόνο στή Γαλλία— ἡ δημοκρατία ἀποτελεῖ, κυριολεκτικά, διακύβευμα. Ἡ κατάλυσή της, μέ τήν κυριαρχία τοῦ ναζισμοῦ, ἔλυσε βίαια αὐτή τήν πολιτική ἀντίθεση, συνεργώντας, ἔτσι, ὥστε ἡ ἐννοια τῆς ἐλευθερίας νά γίνει, πράγματι, συνώνυμη μέ τόν Ἑβραῖο, τόμασόνο καί τόν κομμουνιστή.

Ο Φρανσουά Μιττεράν βίωσε αὐτή τήν ἀντίφαση, ὑπῆρξε συνεργός της, αὐτοτοποθετούμενος στήν ὑπηρεσία τῆς Γαλλίας, στό πλευρό τῆς «Ἐθνικῆς Ἐπανάστασης». Ὡς ἐθνικιστής, δέν μπορούσε παρά νά συνεργασθεῖ μέ τό Βισσύ. Ἀλλά καί ὡς ἐθνικιστής, ὑπῆρξε ἀντι-ναζί. Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, δέν εἶναι ὅ,τι χειρότερο ἔχει νά ἐπιδείξει τό πάνθεον τῶν Γάλλων ἐθνικοφρόνων. Ὁ Ἑβραῖος ἱστορικός Ζήβ Στερνέλ θά παρατηρήσει:

«... Τό φοιτητικό παρελθόν (τοῦ Μιττεράν) πού ἐμέσει τή Δημοκρατία, τοῦ νεαροῦ λύκου πού ἐρχεται νά ὑπηρετήσῃ τήν Ἐθνική Ἐπανάσταση εἶναι κάτι κοινό σέ ὅλες τίς ὁμοειδείς περιπτώσεις: ἡ ἰδεολογική καί πολιτική του τροχιά δέν ἔχει τίποτα τό ριζικά διαφορετικό ἀπό αὐτή ἄλλων προσωπικότητων, πού μετά τόν πόλεμο θά γίνουν μαρ-

ξιστές, Καθολικοί, πού θά βρεθοῦν στήν ἄκρα Ἀριστερά ἢ σοσιαλιστῶν καί κομμουνιστῶν πού, ἤδη ἀπό τίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '30, εἶχαν κάνει τήν ἴδια διαδρομή, ἀπό τήν ἀντίθετη κατεύθυνση, στρεφόμενοι πρὸς τό φασισμό. Τῆς ἴδιας τάξης πρόβλημα εἶναι καί ἡ ἄρνηση τοῦ Φρανσουά Μιττεράν νά ἀναλάβῃ τήν εὐθύνη γιά τό παρελθόν του: ὡς πρὸς αὐτό, ὁ ἀρχηγός τοῦ κράτους εἶναι ἓνας ἄνθρωπος τῆς γενιάς του. Πράγματι, σπανίζουν οἱ πολιτικοὶ ἄνδρες, οἱ διανοούμενοι ἢ οἱ ἀνώτατοι κρατικοὶ λειτουργοὶ τῆς ἐποχῆς πού εἶχαν τό κουράγιο νά κοιτάξουν αὐτό τό παρελθόν κατάματα. Ἀλλά ἀπό ἓναν Πρόεδρο Δημοκρατίας, εἶχαμε τό δικαίωμα νά ἀναμένουμε ἓνα ἠθικό δίδαγμα, ἓναν ἱστορικό ἀπολογισμό, μιά πνευματική παρακαταθήκη. Ἡ ἔλλειψη ἓνός τέτοιου ἠθικοῦ διδάγματος καί μιᾶς πνευματικῆς δύναμης εἶναι κάτι πού ἐντυπωσιάζει... Ὁ Πρόεδρος παρέμεινε ὡς τό τέλος ἓνας εὐφυῆς καί ἀφοσιωμένος πολιτικός, ἀλλά, τελικά, δέν ξέφυγε ἀπό τόν μέσο ἄνθρωπο».

(Le Monde, 21/9/94). Ἀναδημοσίευση Ἐποχή, 2/10/94. Κρίμα.

Νυχτερινός εφιάλτης

(στά εμπόλεμα Βαλκάνια)

του Γιώργου Ριτζούλη

Η πόλη της Θεσσαλονίκης, μιά ετεροχρονισμένη Τεργέστη του Αιγαίου, τόσο γεωγραφικά κοντά στο παλιό διαχωριστικό όριο του διπολικού κόσμου, τόσο ψυχολογικά μακριά από την πολυεθνική της ένδοξη και από την πολυπολιτισμική ιστορική της ταυτότητα, μπορεί ακόμη, χωρίς πάθος, να φιλοξενεί συζητήσεις εκ του ασφαλούς και από έπαρκή απόσταση για μιά «άλλη Ευρώπη» μονίμως προς αναζήτηση ή για τόν περιβόητο ρόλο των διανοουμένων, ελπίζοντας βέβαια ότι δεν θα βρεθεί στην καταστροφική ζώνη του βαλκανικού κυκλώνα. 'Αλλά σέ απόσταση δέκα ωρών μέ τό αυτοκίνητο, ελάχιστα μεγαλύτερη από τήν απόσταση μεταξύ Θεσσαλονίκης και 'Αθήνας, ή χώρα φέρει τό όνομα Βοσνία-Ερζεγοδίνη και εκεί μαίνεται ό άγριότερος πόλεμος σέ ευρωπαϊκό έδαφος μετά τή λήξη του Β' Παγκόσμιου Πολέμου. "Όπως όλοι οι πόλεμοι, είναι πόλεμος για τά έδάφη και τήν έξουσία.

Νά πώς περιγράφει τό δράμα κάποιος από μακριά, ή παρουσία του όποιου θά ήταν ένα κάποιο φάρμακο για τή μελαγχολική καχεξία των άριστερών συνάξεων, πικρή αλλά άφυπνιστική αντίστιξη στον κρατικοδίαιτο λόγο των νοσταλγών. Είναι ό *Ντεμπόισα Πόπωβ*, Σέρβος, άλλοτε συνεργάτης του πασίγνωστου περιοδικού *Πράξις*, σήμερα συνεπής μέ τό παρελθόν του δημοκράτη, αντιολοκληρωτικός, αντικαθεστωτικός, από τόν όποιο είναι δανεισμένος και ό τίτλος αυτού του γραπτού:

«Στό μέσο ενός χάους πού κυριεύει τά πάντα, μέσα στο πνεύμα ενός πολεμικού φολκλόρ και μέ τό σλόγκαν πικρό βοτάνι στο πολεμένο τραύμα, μάς προσφέρουν ως σωτηρία τό ξίφος, τήν 'Αγία Τράπεζα και τό Θρόνο. "Όσο πύο θαθύ τό χάος, τόσο πύο σκληρός ό κόσμος. 'Αναμένοντας τήν άλλαγή του αιώνα και τής χιλιετηρίδας, είναι σαν να μάς κατέλαθε ένα νέο είδος χιλιαστικού τρόμου. 'Η ειρήνη, ή δημοκρατία, ή πολιτισμένη ζωή μοιάζουν αδύναμες έλπίδες πού τρεμοσδόνουν μπροστά στα φαντασμαγορικά όνειρα και τήν άκόμη πύο φαντασμαγορική πραγματικότητα. 'Αλλά ή έπιθυμία για άλλαγή μεγαλώνει. Λείπει μόνον ή άποφασιστική πολιτική θέληση και ή έπίμονη δρατηριότητα για να άλλάξει τό κυρίαρχο ρεύμα».

"Αν και συγκρινόμενοι μέ τούς Σέρβους αντικαθεστωτικούς μόνον για τήν τύχη μας δεν πρέπει να παραποιούμε, πώς να είμαστε έμεις έδώ έξίσου αισιόδοξοι για τήν έπιστροφή τής πολιτισμένης ζωής, για τά έπανορθωτικά γυρίσματα του τροχού τής ιστορίας; Οί λόγοι για άπαισιοδοξία είναι πάμπολλοι, να ένα μόνον παράδειγμα: Τόσο λίγες δεκαετίες έχουν περάσει, όμως οι πολίτες τής μετά τό 'Ολοκαύτωμα πόλης λησμονήσαμε και όχυρωνόμαστε πίσω από τή βολική άθωότητα του έπιγόνου και του έπύλδου. 'Εγκλιματισθήκαμε και γεράζουμε χωρίς περιττές γκρίνιες στη Θεσσαλονίκη, πού έχασε μιά από τίς μεγαλύτερες και άξιολογότερες μερίδες του πληθυσμού της στους φούρνους του 'Αουσιβιτς, άλλα παρ' όλ' αυτά ούτε

ένα μνημείο δεν έστησε προς ανάμνηση. 'Αντίθετα, δεν διστασε να θεμελιώσει τό ακριβό της πανεπιστήμιο (πού μάς πρόσφερε τά φώτα τής επιστήμης και σέ μερικούς τή βραχύβια λάμψη τής πολιτικοϊδεολογικής αυτοπεποίθησης) επάνω στα κόκαλα του παλαιού έβραϊκού της νεκροταφείου.

"Ο ευσθεμιστικός αντίσημιτισμός του κ. Γιανναρά και ό παραδοξολόγος ρατσισμός και όλοκληρωτισμός του κ. Ζουρ(λι)άρη δεν τρέφονται μόνον πλουσιοπάροχα από παλιά και σύγχρονα άμαρτωλά άποθέματα τής εγγώριας 'Αριστεράς, άλλα και στοργυλοκάθονται αναπαυτικά σέ μιά παχύδερμη άγκαλιά πού έμφανίζεται ως κριτική, δημοκρατική και διανοούμενη: στή δική μας άγκαλιά.

Χρειάζεται, εκτός από τό 1943, να πάμε πίσω, στο 1922, στο 1912, στο 1904; 'Ηττες και «θρίαμβοι», όλα φτιαγμένα όμως από τό ίδιο ύλικό, αίμα, έρείπια και στάχτη. Στην καλύτερη περίπτωση τό ξεχάσαμε, στή χειρότερη θαυμάζουμε τά ωραία σκηικά πού όρθώνουν επάνω στα άπομεινάρια τής καταστροφής αυτοί πού γράφουν και ξαναγράφουν τήν ιστορία.

Είναι προτιμότερο λοιπόν να αντιμετώπιζει κανείς τά πράγματα χωρίς αισιοδοξία άλλα και χωρίς άπαισιοδοξία, όποιος τουλάχιστον δώνει τό έγχειρημα πού λέγεται Ευρώπη μιά Κοινότητα πεπωμένου, *Schicksalgemeinschaft* κατά τόν παλιό Αύστρομαρξιστή 'Όττο Μπάουερ. Μάλιστα, στο φως αυτής τής κοινής μοίρας είναι ευδιάκριτο και τό έγωιστικό στίγμα όσων θά προτιμούσαν τώρα κλειστή τήν πόρτα τής άτελους μας 'Ενωσης για τούς Αύστριακούς, τούς Φιλανδούς, τούς Σουηδούς και τούς Νορβηγούς, τούς Τσέχους, τούς Σλοβάκους, τούς Σλοβένους, τούς Ούγγρους, τούς Κροάτες και λοιπούς νοτιότερους ή βορειότερους πού περιμένουν άπ' έξω. Τό πεπωμένο φυγειν αδύνατον, αυτή μπορεί να είναι μιά υπερήφανη άπάντηση στις άναρθρες κραυγές έθνικιστών, αντιδυτικών νεοσταλινικών, όρθοδοξιστών και των άλλων όπαδών των πολεμικών τόξων. 'Η ίδια άπάντηση άρμόζει και στις μπακάλικες συζητήσεις επαγοραμμένων και έξηναθελόνηδων του έθνικού οικονομικού προστατευτισμού ή μιάς αποκλειστικά και μόνον

ἀγοραίας Εὐρώπης - τελωνειακῆς ἔνωσης.

Ἄλλοῦ, ἀλλὰ καὶ στή χώρα μας, ὑπάρχουν τώρα καὶ τὰ ἰδεολογίζοντα, ντεγκωλικῆς παράδοσης παραπληρώματα τοῦ θασεραιοῦ, οἱ ἀριστερές καὶ δεξιές ἐκδοχές μιᾶς *Εὐρώπης τῶν Πατρίδων καὶ τῶν Ἐθνῶν*: Αἰσθάνονται φόβο μπροστά σέ ἕνα ὁμοσπονδιακὸ εὐρωπαϊκὸ κράτος, ὄχι ὁμως τόσο πολὺ φόβο μπροστά στοῦ δικό τους κράτος. Φοβοῦνται τὴ γερμανικὴ οἰκονομικὴ ἰσχύ, ὄχι ὁμως τίς καταστροφικῆς δυνάμεις πού θά ἐξαπολύσει ἡ πολιτικὴ παλινδρόμηση στά συστήματα ἐθνικῶν συμμαχιῶν καὶ ἀνταγωνισμῶν τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Σέβονται τὸ δικαίωμα νά ἀποδίδει κανεὶς προτεραιότητα στήν ἐθνικὴ του ταυτότητα, περιφρονοῦν ὁμως τὸ ἰσότιμο δικαίωμα νά τοποθετεῖ κανεὶς τὸν ἑαυτό του στό ἔθνος πού λέγεται Κανένα ἢ νά ἐπιλέγει μιὰ ἀνομοιογενή, πολλαπλὴ καὶ ὑβριδική ἐθνικὴ καὶ πολιτισμικὴ ταυτότητα. Ἡ Εὐρώπη ὡς πολιτικὸ ἐγγεῖρημα πέρα ἀπὸ τὸ ἐθνικὸ κράτος, ὁ κόσμος, ἀλλὰ καὶ ἡ πόλις εἶναι τρόποι γιὰ νά ἀποκτήσουν ὅλοι αὐτοὶ οἱ «ἀπάτριδες» κοινωνικοὺς δεσμούς καὶ πολιτικὴ φωνή, νά μὴ χαθοῦν, ἄγνωστα μεταξύ τους μοναχικὰ ἄτομα, σ' ἕναν περιγυρο πού δὲν συγχωρεῖ τὴ χαμηλοφωνία καὶ τὴν ἔλλειψη δικτύωσης.

Ὅσοι πάλι ἐθνικιστές ἢ ἀνομολόγητοι φιλοσοκληρωτικοὶ ποικίλων χρωμάτων καὶ ἀποχρώσεων — γέμισε ἢ Ἑλλάδα ἀπὸ φαίεσ καὶ φαιοκόκκινες συνομοταξίες τελευταία — ἐπιχαιρουν κρυφὰ γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς Εὐρώπης στήν πρῶν Γιογκοσλαβία, μιὰ ἀποτυχία ὄντως παταγῶδη καὶ ἐπαίσχυντη, ἄς σκεφθοῦν μόνον πόσο περισσότερο παταγῶδης εἶναι ἡ ἀποτυχία τῆς δικῆς τους πολιτικῆς καὶ πόσο πιὸ ἐπαίσχυντη ἢ δική τους στάση.

Εὐτυχῶς, ἡ καταστροφικὴ βαλκανικὴ καὶ εὐρωπαϊκὴ πολιτικὴ σέ στυλ 1910, πού ἀκολουθεῖ ἡ πλειοψηφία τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ κόσμου καὶ, πλὴν Λακεδαιμονίων, αὐτὸ πού ἀποτελεῖται καταχρηστικὰ ντόπια διανόηση, μερικὸι μὲ βῆμα παρελάσεως, οἱ πιὸ πολλοὶ ἀκολουθώντας γονατιστοὶ στήν κατηφόρα, θά ἔχει μᾶλλον τὴν τύχη μιᾶς κλωτσιᾶς σέ μαχαίρι. Τὸν πόνο θά τὸν ξεπεράσουν εὐκόλα, ἀρκεῖ νά σκεφθοῦν πόσο πιὸ ἀνώδυνος καὶ γλυκός εἶναι ἕνα ἠλίθιος αὐτοτραυματισμός ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα στοῦ γειτονικό σφαγεῖο!

Κάποια στιγμή ἔρχεται ἡ ὥρα τῆς ἐπούλωσης. Μερικὰ καταπραῦντικά ἤπιας ἐπίδρασης βότανα, ἀπὸ δυὸ ἄλλους ἐκ τοῦ μακρόθεν συνομιλητές μας, εἶναι ὅ,τι πιὸ ἀκριβὸ δῶρο μᾶς ἀρμόζει.

Ὁ Οὐγγρος συγγραφέας György Konrad γράφει:

«Ὁ δέκατος ἔνατος αἰῶνας παρήγαγε τίς ἰδεολογικῆς νομιμοποιήσεις γιὰ τοὺς πολέμους μεταξύ τῶν ἐθνῶν ἢ τῶν τάξεων. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ θρησκεία, ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ δημοσιογραφία ἐνώθηκαν μὲ στομφώδη ἐπιχειρήματα, ἐγιναν ἀπολογητές, προκειμένου νά νομιμοποιήσουν τίς ἐνοπλεις ἀντιπαραθέσεις μεταξύ ἐθνῶν, κρατῶν ἢ συμμαχιῶν. Ὡς ὑπέρτατος στόχος τῆς ἀνθρωπότητος πού χωριζόταν σέ ἔθνη παρουσιάσθηκε ἡ ἐθνικὴ κυριαρχία, ἡ ὁποία ἔμοιαζε τόσο πιὸ λαμπρὴ ὅσο πιὸ μεγάλος ὁ χώρος τῆς καὶ ὅσο πιὸ πολλοὺς ἀνθρώπους ἐμπερικλείει. Μιὰ ἰδιοτροπία τοῦ 20οῦ αἰῶνα πού ἐπακολούθησε, ἐνός αἰῶνα τῆς βαρβαρότητας, εἶναι τὸ γεγονός ὅτι πολλοὶ ἐγκληματίες κατόρθωσαν νά ἀποφύγουν τὴν τιμωρία, ἐπικαλούμενοι τὴν ἀρχὴ τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας. Σήμερα, μὲ τὴν ἀνανεωμένη μορφή τοῦ ἐθνικισμοῦ, ὀρισμένοι διανοούμενοι δάζουν πάλι στά χέρια ἀνώριμων ἀνθρώπων ἕνα δολοφονικὸ ἐργαλεῖο...

Εἴμαστε νόμιμοι κάτοχοι δικαιωμάτων τοῦ πολίτη ὄχι ἐξαιτίας τῆς ἐθνικῆς μας ταυτότητας, ἀλλὰ ἀπλῶς ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι ὑπάρχουμε: Ἐξαιτίας τῆς ὑπαρ-

ξῆς καὶ τῆς ζωῆς μας σ' ἕναν συγκεκριμένο τόπο. Ἡ ἀπάντηση στοῦ ἐρώτημα πού εἶμαι εἶναι πιὸ δύσκολη ἀπὸ τὴν ἀπάντηση στοῦ ἐρώτημα πού εἶμαι...

Ἡ βάση γιὰ τὴ συμβίωση καὶ τὸ συμβιβασμό θά μπορούσε νά εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ πολυεθνικοῦ καὶ πολυπολιτισμικοῦ κράτους, τὸ ὁποῖο θά ἔχει τὴν ἰκανότητα νά σέβεται τοὺς περίπλοκους, πολλαπλοὺς δεσμούς τῶν ἀτόμων... Τὴν πολλαπλότητα δὲν τὴ θέλουν οἱ φονταμενταλιστές. Αὐτοὶ ἀπαιτοῦν ὁμοιομορφία. Καὶ ὅταν δὲν ὀρκίζομαστε — ὑποκριτικά — στήν ὁμοιομορφία, τότε μᾶς θεωροῦν προδοτές. Ἀλλὰ ἡ ἀυθεντικότητα ἀντιστοιχεῖ στήν πολλαπλὴ ταυτότητα. Τὸ καθετὶ φέρει μέσα του τὴν ἑτερογένεια. Οἱ ὁμοιογενεῖς ταυτότητες εἶναι ἀπατηλές, ἀπαρνοῦνται τὴν ἀνθρώπινη ἐμπειρία καὶ ἰσχυρίζονται ὅτι εἶναι προτιμότερο νά ἀποκρύπτουμε ὀρισμένες ἀπὸ τίς ἰδιότητές μας. Πάντοτε ὁ αὐτοπεριορισμός σέ μιὰ καὶ μοναδικὴ ταυτότητα ἦταν ἐπακόλουθο κολεκτιβιστικῶν ἰδεολογιῶν, ἦταν προσκύνημα κάποιου ζωανοῦ εἰδώλου, τοῦ ἡγέτη μιᾶς κοινότητας».

Νοτιότερα, ἀπὸ μιὰ γῆ πού εἰσέρχεται δύσκολα καὶ ὀδυνηρὰ στή θεραπευτικὴ περιπέτεια τῆς συνύπαρξης, ὁ Ἰσραηλινὸς συγγραφέας Ἄμος Ὄς μᾶς καλεῖ «νά ὑποτάξουμε τὸν πατριωτισμὸ τῆς σημαίας σ' ἕναν πατριωτισμὸ τοῦ ἀνθρωπισμοῦ, τῆς γῆς, τῶν δασῶν, τοῦ νεροῦ, τοῦ ἀέρα καὶ τοῦ φωτός». Καὶ δηλώνει ὅτι θά πολεμήσει καὶ πάλι ἂν κάποιος ἐπιχειρήσει νά ἀφαιρέσει τὴ δική του ζωὴ ἢ τοῦ πλησίον του. «Ἀλλὰ δὲν θά πολεμήσω ποτέ γιὰ τὰ λεγόμενα δίκαια τῶν προγόνων, οὔτε γιὰ περισσότερη γῆ καὶ πρῶτες ὕλες, οὔτε γιὰ τὴν ἀπατηλὴ ἔννοια τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων», λέει ὁ Ὄς. Ἐμεῖς;

Ὁ σημερινὸς ἐλλειμματικὸς ρόλος τῶν διανοουμένων στήν Εὐρώπη (ὀπου εὐτυχῶς τυχαίνει πότε πότε νά γίνονται οἱ ἐξαιρέσεις τόσο πολλές, ὥστε δὲν ἐπιβεβαιώνεται ὁ κανόνας), κυρίως ὁμως στή βαλκανικὴ τῆς ἀχιλλεῖο πέτρνα, ὀφείλεται ἐκτός τῶν ἄλλων στήν ἔλλειψη τοῦ σθένους καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνεξαρτησίας πού εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ νά ὀμολογηθοῦν τόσο ἀπλά πράγματα, ὅσο αὐτὰ πού δηλώνουν ὁ Οὐγγρος καὶ ὁ Ἰσραηλινὸς συγγραφέας.

Στὸ τέλος, πέρα ἀπὸ ἐπιχειρήματα, κριτικῆς, αὐτοκριτικῆς, χαμένα χρόνια καὶ ἀνεπούλωτες πληγές, παραμονεύει ἐκεῖνο τὸ μικρὸ ὑστερόγραφο:

«Εἶναι προτιμότερο νά ἀνήκει κανεὶς στοὺς διωκόμενους, παρά στοὺς διώκτες».

Μὲ τὴν ἀπολογιστικὴ αὐτὴ φράση κλείνει τὸ μυθιστόρημα Ἡ κλεψύδρα τοῦ μεγάλου Σερβοσυγροεβραίου καὶ ἀπὸ τὴ μητέρα του Μαυροβούνιου Ντανίλο Κίς, ἐνός συνομιλητῆ μας πού βρῖσκεται σήμερα πολὺ πιὸ μακριὰ ἀπὸ τοὺς προηγουμένους. Ἄς ἡρεῖ μόνιμα στά αὐτιά ὄλων ὅσοι ἐπιμένουν νά χρησιμοποιοῦν καρδιές καὶ πνεῦμα, ἰδίως τώρα πού ἔχουν σπάσει οἱ βολικῆς πυξίδες, οἱ πυξίδες πού πρόδωσαν τόσο πολλές φορές τὰ πιστὰ πληρώματα.

* Μιὰ συντομότερη μορφή αὐτοῦ τοῦ κειμένου γράφηκε ἀρχικὰ ὡς εἰσήγηση γιὰ τὴ συνάντηση διανοουμένων τῆς Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης De altera Europa (Μάιος 1994, Θεσσαλονίκη).

Οί περί παιδείας διδύραμβοι

(καί ἡ ὑπενδύμιση κοινῶν τόπων)

τοῦ Γιώργου Μαργαρίτη

Δέν ἔχουν κοπάσει ἀκόμα οἱ πανηγυρισμοί γιά τήν ἀπρόσμενη (:) ἐπιτυχία τῶν Νεοελλήνων νέων στίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις. Ἡ ἐξεταστική ἀριθμητική πού καθορίζει τό ποιοί ἀπό τούς φερέλπιδες θά συνεχίσουν στά ΑΕΙ καί ποιοί θά ἀναζητήσουν τήν τύχη τους στά πολύμορφα ΙΕΚ ἢ στά περιπετειώδη «Κέντρα Ἐλευθέρων Σπουδῶν» περιπλανήθηκε φέτος κάτω ἀπό ἰδιαίτερα τυχερούς — καί εὐκολούς — ἀστερισμούς. Ὡς ἀποτέλεσμα, πλήθη κατέκτησαν τόν τίτλο τοῦ ἀριστούχου, ἔστω κι ἂν δέν ἀπέκτησαν τελικά τήν ἰδιότητα τοῦ φοιτητῆ.

Ἀριθμοί λοιπόν καί ἀθροίσματα τῶν μορίων μιλοῦν γιά θριάμβους τοῦ ἑλληνικοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος. Ὡς καί 350 μόρια ὑπολογίζουν τά μέσα ἐνημέρωσης ὅτι ἀνέβηκαν οἱ ἀπαραίτητες γιά τήν ἐπιτυχία βάσεις στίς φετινές ἐξετάσεις. Δηλαδή, μέ μαθηματική ἀναγωγή, οἱ φετινοί ἀπόφοιτοι τῶν λυκείων εἶναι ὡς καί 10% περισσότερο ἐκπαιδευμένοι ἀπό τούς περυσινούς ἀντίστοιχους. Πράγμα πού δικαιώνει ἐκπαιδευτικές ἐπιλογές καί κομματικές πρακτικές στούς δύσκολους καιρούς πού περνᾶμε καί πού ἐπιτρέπει στό ἔθνος νά θριαμβολογήσει καί σέ χώρους διαφορετικούς ἀπό τά γήπεδα τοῦ μπάσκετ. Ὅλα καλά μέ ἄλλα λόγια.

Ἡ ρητορεία, ὅμως, καί ἰδιαίτερα ἡ κομματική ρητορεία τῶν ἐκλογικῶν ἐποχῶν μας, ὑπάρχει ἀκριδῶς γιά νά ἐξορκίζει τήν πραγματικότητα. Καί ἡ τελευταία δύσκολα ἀνταποκρίνεται στίς ἐπίσημες ἐξεταστικές προδιαγραφές. Ἐκεῖ πού ἡ ἐκπαίδευση φαίνεται νά εὐημερεῖ, ἡ παιδεία ὀφθαλμοφανῶς πάσχει. Μόλις οἱ ἀριστοί τῶν ἀρίστων βρεθοῦν μπροστά σέ ἄλλου τύπου γνωστικές διαδικασίες, ἡ ἀρχική εἰκόνα ἀμέσως θολώνει. Ἄν τολμήσουμε νά καταγράψουμε στατιστικά τήν παθολογία τοῦ φαινομένου στούς πανεπιστημιακούς χώρους καί μέ ἀντικείμενο τήν ἱστορία, μποροῦμε χονδρικά νά διαγράψουμε τά ἀκόλουθα ποσοστά:

Περίπου τό τριάντα τοῖς ἑκατό τῶν φοιτητῶν δέν μποροῦν νά κρίνουν καί νά σχολιάσουν ἕνα ἱστορικό κείμενο, μιά μαρτυρία, ἕνα ἔγγραφο, ἕνα ἄρθρο, ἕναν πολιτικό λόγο κλπ. Ὅση προσπάθεια κι ἂν κάνουν, σκοντάφτουν σέ μιά ἐγγενή ἀδυναμία: πιστεύουν ἀπόλυτα σ' αὐτό πού διαβάζουν, εἶναι ἀδύνατον νά ἀπομακρυνθοῦν ἀπό αὐτό καί νά ὑποψιαστοῦν τή σχέση τῶν πληροφοριῶν πού βλέπουν μπροστά τους μέ τίς γύρω συνθήκες. Ἀδυναμία συσχετισμοῦ πού ἐκπορεύεται ἀπό μιά φειχιστική σχέση μέ ὅτιδήποτε κληθοῦν νά διαβάσουν. Τούς εἶναι ἀδιανόητο ὅτι μπορεῖ νά τούς δοθεῖ ὑλικό πρὸς κρίση, πρὸς μελέτη, πρὸς κληση ἀναζήτησης καί προβληματισμοῦ. Μόνο γιά τήν ἀποστήθιση καί μέ τήν ἀποστήθιση μποροῦν νά λειτουργήσουν.

Ἡ μεγάλη μάζα, περίπου οἱ μισοί φοιτητές, ἐλάχιστα προσπερνοῦν τόν ἐν λόγῳ σκόπελο. Προειδοποιημένοι, μπορεῖ καί νά ὑποβάλουν σέ στοιχειώδη κριτική τό ὅποιο κείμενο. Ἐδῶ ὅμως προκύπτει νέο πρόβλημα. Ἡ κριτική πού θά ἐπιχειρήσουν νά κάνουν στηρίζεται σέ ἀπλοϊκές φόρμες καί μέ πείσμα ἐπι-

λέγει ἀπλουστευτικές διαδρομές, κυρίως ἠθικολογικοῦ χαρακτήρα. Οἱ καλοί καί οἱ κακοί βασιλεύουν στή δική τους ἐκδοχή τῆς κοινωνίας. Ἀναζητοῦν τό «τίς πταίει» (κατά τό περίφημο ἐξεταστικό κεφάλαιο τῆς σχολικῆς ἱστορίας τοῦ κ. Βώρου), χωρίς νά τούς περνᾶ ἀπό τό νοῦ ὅτι ἡ ἱστορία δέν εἶναι τηλεοπτικό σήριαλ ὅπου καλοί καί κακοί-ἄραιοι καί ἄσχημοι φτιάχνουν τό καταναλώσιμο σενάριο.

Μιά μικρή μόνον ὁμάδα, περίπου ἕνας φοιτητής στούς δέκα, καταφέρνει νά συσχετίσει μέ κάποια συνέπεια, καταφέρει νά στρέψει τό ἐνδιαφέρον της πρὸς τίς γύρω συνθήκες γιά νά ἀντιμετωπίσει τό κριτικό πρόβλημα πού ἡ ἀξιολόγηση τῆς ἱστορικῆς πηγῆς τῆς θέτει. Ἄν ψάξουμε τήν οὐσία αὐτῆς τῆς δυνατότητας, νομίζω ὅτι δέν μποροῦμε νά τήν ἀποδώσουμε σέ κάποιον εἶδος πνευματικῆς δυνατότητα ἀλλά, ἀπλῶς καί μόνο, σέ ἕναν διευρυμένο ὄριζοντα γνώσεων. Πρόκειται συνήθως γιά παιδιά πού εἶχαν καί ἔχουν «ἐξωσχολικά»-«μὴ ἐκπαιδευτικά» ἐνδιαφέροντα, πού διαβάζουν μὴ σχολικά βιβλία, πού παρακολουθοῦν τήν τρέχουσα ἐπικαιρότητα, πού τέλος πάντων ἔχουν βρεῖ τόν τρόπο νά δραστηριοποιῶνται ἀπό τή λογική καί τήν πρακτική τοῦ ἐξετασιομανοῦς λυκείου. Νά ἀποκτήσουν δηλαδή γνώσεις σέ ἄλλα πεδία, ξένα πρὸς ἐκεῖνα πού ἡ ἐκπαιδευτική διαδικασία θεωρεῖ ἐπαρκῆ, καί νά τοποθετήσουν τίς σχολικές τους ἀναγνώσεις στό πραγματικό τους ἐπίπεδο: ὡς τμήμα μόνο τῶν πραγμάτων πού οἱ ἄνθρωποι πρέπει νά γνωρίζουν καί ὄχι ὡς μοναδικό, ἀπόλυτο καί περίκλειστο φετίχ.

Ἄκόμα κι ἂν τὰ προαναφερθέντα ἀμφισβητηθῶν, νομίζω ὅτι εἶναι δύσκολο νὰ ἀνατραπῆ ἡ γενικὴ εἰκόνα. Ἡ δωδεκάχρονη ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία καταλήγει στὸ μπλοκάρισμα τῆς κριτικῆς ἰκανότητος καὶ ἡ ἀνάπτυξη τῆς τελευταίας δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ παρά ἀνεξάρτητα — συχνὰ ἐνάντια — ἀπὸ τὴν ἐπίσημη ἐκπαιδευτικὴ τελετουργία. Δὲν εἶναι κολακευτικὴ αὐτὴ ἡ εἰκόνα. Γίνεται μάλιστα καὶ λίγο ἀστεία ἂν ἀναλογιστεῖ κανεὶς τὴν ἀμετροπέπια πού χαρακτηρίζει τὰ ἀριστοῦχα προϊόντα τοῦ συστήματος. Κάθε φορὰ πού ἐκδιάζονται νὰ ἐξηγήσουν κάτι, προσφεύγουν στὴ ρητορεία, ἠθικὴ καὶ ἔθνικὴ ἐπικεφαλῆς. Τὸ 1821 οἱ λίγοι καὶ φτωχοὶ Ἕλληνες ἐπικράτησαν τῶν ἀλλόπιστων ἐχθρῶν καὶ τῶν χριστιανῶν φίλων τους ἐπειδὴ ὡς Ἕλληνες ξέρουν πάντα λίγοι νὰ νικοῦν τοὺς πολλούς... Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὁ δραματιστὴς Τρικούπης προσπάθησε νὰ ἐκσυγχρονίσει τὸ κράτος, ἀπέτυχε ὅμως ἐξαιτίας τῆς κεντρῆς τῆς τῶν πολιτικῶν του ἀντιπάλων... Ἡ ἔμφυτὴ τάση τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν διχασμὸ καὶ οἱ ὑποὺλες προδοσιεῖς τῶν Μεγάλων Δυνάμεων στέρησαν τὴ χώρα μας ἀπὸ τὰ ὅσα μεγαλειώδη τῆς ὑπόσχονταν ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἱστορία (συγγνώμη, παρασύρθηκα, δὲν γράφεται ἔτσι ἀκριδῶς στὰ γραπτά τῶν φοιτητῶν — μόνο πού ἡ συντριπτικὴ τους πλειοψηφία πιστεύει πῶς ἄδικα «χάθηκαν» γιὰ τὴ χώρα μας περιοχές ὅπως ἡ Μικρὰ Ἀσία, ἡ μισὴ Βαλκανικὴ καὶ ἡ μισὴ Μαύρη Θάλασσα — μᾶς τὰ εἶχαν τάξει οἱ θεοὶ ὑποθέτω). Ἄκόμα καὶ οἱ λίγοι φοιτητὲς πού πασχίζον νὰ κρατηθῶν στὸ δρόμο τῆς ἀριστερῆς κριτικῆς, μεταφυσικὰ ὑποστηρίζουν ὅτι ξένες δυνάμεις τοῦ κακοῦ, προδοτικὰ κέντρα καὶ ἐγγῶριες ἀδεξιότητες ἐμπόδισαν συνέπεστατα τὸν τόπο αὐτὸ ν' ἀνθίσει στὴ μικρὴ πρόσφατὴ ἱστορία του.

Ἵποψιάζομαι πῶς ἡ ἀδυναμία συσχετισμοῦ καὶ κριτικῆς θρῖσκεται μέσα στὶς παραμέτρους τῆς κοινωνίας μας. Συμπλέκεται μὲ τὴν ἀδυναμία τοῦ μικρομεσαίου κόσμου μας νὰ συνδέσει τὸν ἑαυτὸ του μὲ τοὺς ὑπολοίπους καὶ τὴν ἰδιοκτησία του (προπαντὸς) μὲ τὴν ἰδιοκτησία τῶν ἄλλων, συλλογικὴ καὶ ἀτομικὴ. Βρίσκεται σὲ ἀντιστοιχία μὲ μιά κοινωνικὴ ψύχωση πού προβάλλει τὸ ἐγώ, τὸ ἀτομικὸ, ὡς ὑπέρτατὴ ἀξία. Προσέξτε τὸν τρόπο πού ὀδηγοῦν οἱ Νεοέλληνες: πολὺ λίγοι ὑποψιάζονται ὅτι ἴσως οἱ δρόμοι νὰ μὴν ἔγιναν μόνο γι' αὐτοὺς. Προσέξτε τὸν τρόπο πού πᾶνε γιὰ θαλάσσια λουτρά ἢ γιὰ πίκ νίκ οἱ Νεοέλληνες: θεωροῦν ὅτι τὸ φυσικὸ περιβάλλον τοὺς ἀνήκει ἀπόλυτα καὶ ὅτι μποροῦν νὰ τὸ ταλαιπωρήσουν χωρὶς αἰδῶ. Προσέξτε... Εἶναι κοινὸς τόπος, ὅμως, αὐτὴ ἡ ἰδιόμορφη συμπεριφορὰ καὶ τὰ παραδείγματα δὲν λείπουν. Ἵσως μάλιστα καὶ νὰ προβάλλονται ὑπερβολικὰ αὐτὰ τὰ ἴδια παραδείγματα, καθὼς πιστοποιοῦν στὴ λογικὴ τῶν πολλῶν τὸ πόσο ἐνοχλητικὴ εἶναι ἡ παρουσία τοῦ ἄλλου. Ἡ ἀθθαιρεσία θεωρεῖται αὐστηρὰ προσωπικὸ δικαίωμα στὴν κοινωνικὴ ψυχοπαθολογία τοῦ τόπου.

Αὐτὸς ὁ τύπος κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς κατατρέχει τὴν παιδεία. Ἡ ὑπερβολικὴ γιὰ τὰ ἑλληνικὰ μέτρα γνώση, ἐκείνη πού προσπερνᾷ τὶς ἀνάγκες ἐπαγγελματικῆς ἀποκατάστασης καὶ τὴν ἀπόκτηση τοῦ ὅποιου χαρτιοῦ, γίνεται ἐπικίνδυνη γιὰ τὰ κρατοῦντα καθὼς ἀποκαλύπτει τὴν παρουσία τοῦ ἄλλου καὶ τῶν ἄλλων. Ὁ συσχετισμὸς ὡς στοιχεῖο τῆς γνώσης ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ρίζες τῆς κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ἀπειλεῖ τὶς τρέχουσες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ θέση τοῦ καθενὸς μέσα στὴν κοινωνία. Ἡ ρευστότητα τοῦ κοινωνικοῦ ἱστοῦ, οἱ περιεπιπλοὶ «τσογαδὸρικες» εὐκαιρίες ἀνάδειξης πού ἐπιτρέπει κάνουν τὴν ἀτομικότητα λειτουργικὴ κοινωνικὴ ἀρετὴ καὶ θέτουν ἐκτὸς παιχνιδίου τὴν ὅποιαδήποτε περιοριστικὴ τῆς πρωτοβουλία. Ἡ ἀποδοχὴ τῆς ὑπαρξῆς τῶν ἄλλων, ἡ ἀποδοχὴ τῆς σχετικότητος τῶν πραγμάτων περιορίζουν ἀπὸ τὰ πράγματα τὶς κοινωνικὲς δυνατότητες τῶν ἀτόμων. Ἐνα ἐκπαιδευτικὸ σύ-

στημα πού θὰ στηριζόταν σ' αὐτὲς τὶς παραμέτρους δὲν θὰ μποροῦσε παρά νὰ εἶναι ἐχθρικό καὶ ἐνάντιο στὰ τρέχοντα. Καὶ κάθε προσπάθεια ἀλλαγῆς καὶ ἐμπλουτισμοῦ τῶν ἐκπαιδευτικῶν δεδομένων δὲν μπορεῖ παρά νὰ εἶναι κοινωνικὰ ἀνατρεπτικὴ.

Στὴν ἐπίσημη λογικὴ τοῦ ὑπουργείου Παιδείας, στὶς ἐπιτροπὲς πού «προετοιμάζουν τὸ μέλλον τῶν παιδιῶν μας καὶ τῆς χώρας», τὰ προαναφερθέντα ἀποκοτοῦν ἐπιστημονικὲς προδιαγραφές καὶ μελετημένο ὄνομα. Ἡ μονομέρεια καὶ ἡ συρρίκνωση τοῦ εὗρους καὶ τῆς ποιότητος τῶν παρεχόμενων γνώσεων διαφτίζονται «ἀνάγκη ἐξειδίκευσης γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν ἀναπτυξιακῶν στόχων τῆς χώρας». Τρομάρα μας! Λές καὶ κινδυνεύει νὰ μείνῃ ἀπὸ τεχνικούς ἢ πυρηνικὴ βιομηχανία τῆς χώρας! Λές καὶ θέλει ὑψηλὸ «μάνατζμεντ» ἢ διαχείριση τῶν κρατικῶν ὁμολόγων ἢ ἡ πρόσδραση σὲ κοινοτικά κονδύλια μὲ στόχο τὴν ἀπόκτηση «ρέντ ρούμς» ἢ ἡ τέχνη τῆς μὴ πληρωμῆς φόρων! Φυσικὰ οἱ κυβερνήσεις εἶναι εἰκόνα τῆς κοινωνίας πού τὴν ἀναδεικνύει καὶ θρῖσκονται ἐκεῖ μόνο καὶ μόνο γιὰ νὰ τὶς ἐξυπηρετοῦν.

Τὸ ἐκπαιδευτικὸ σύστημα μικρὰ μόνο περιθώρια ἀνεξαρτησίας μπορεῖ νὰ διατηρεῖ σὲ σχέση μὲ τὴν κοινωνικὴ πραγματικότητα μιᾶς χώρας. Ἐκεῖ ὅπου βασιλεύει ἡ ἑξατομίκευση καὶ κυριαρχοῦν οἱ μικροκοσμοί, ἡ οἰκουμενικότητα καὶ ἡ σχετικότητα τῶν ἀνθρώπινων γνώσεων δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ζητούμενο. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ μονομέρεια, γι' αὐτὸ καὶ ὁ φόβος μισοστατὸ μὴ δεδομένο. Καὶ ἡ πικρία γιὰ τὶς ἀπαισιόδοξες διαπιστώσεις στὰ ἐκπαιδευτικὰ πράγματα τῆς χώρας δὲν μπορεῖ νὰ ἔχει ὡς ἀντικείμενο παρά τὴν κοινωνία ὀλόκληρη.

Μιά άτυχη διπλωματική εργασία

(μπροστά σίς κάλπες γιά τήν Τ.Α.)

του Σταύρου Λιβαδά

Αναλογίζομαι τό εύρος και τό μέγεθος τής άπορίας του μελλοντικού φοιτητή του Τμήματος Πολιτικών Έπιστημών του Παντείου Πανεπιστημίου που θά του ζητηθεί από τον καθηγητή του μία διπλωματική εργασία με τίτλο «Οί δημοτικές και νομαρχιακές εκλογές στην Ελλάδα του 1994».

Σέ ικανή απόσταση από τά γεγονότα, άνετηρέαστος από τό κλίμα τής εποχής, χωρίς τίς δουλειές τυχόν προσωπικών προτιμήσεων και ιδιοτελειών, μέ μόνα εφόδια τά μεθοδολογικά και έρευνητικά του εργαλεία, είναι άμφίβολο άν θά μπορέσει όχι νά αναλύσει και νά έρμηνεύσει τά γεγονότα και τίς καταστάσεις τής εποχής, αλλά στοιχειωδώς νά διαγνώσει τό περιεχόμενο, νά διακρίνει άντιθέσεις. Είναι άμφίβολο άν θά μπορούσε νά ταξινομήσει, πολύ περισσότερο νά άπαντήσει σε έρωτήματα που άναδεικνύονται αυθόρμητα και διαρκώς, εϋθύς και μόνο από μία ξερή παράθεση των γεγονότων.

Άς παρακολουθήσουμε, σταχυολογώντας όρισμένα άπ' αυτά, χωρίς άπαιτήσεις χρονολογικής ή κατά βαθμό σπουδαιότητας παράθεσης:

— Κατά πρώτον, πόθεν όρμώμενη και παρά ποίων τροφοδοτούμενη ένέσκηψε, κατακαλόκαιρο του 1994, αυτή ή αίφνίδια επιδημία ευαισθησίας γιά τά συμβαίνοντα, γιά τίς τύχες και τίς προοπτικές των «τοπικών κοινωνιών»;

Ούτε τό γενικότερο κλίμα εκείνης τής εποχής, μέ τον διάχυτο παχυδερμισμό που χαρακτήριζε τίς λοιπές εκφράσεις τής κοινωνικοπολιτικής ζωής, δικαιολογούσε μία παρόμοια αντίδραση, ούτε ή ύπάρχουσα προϊστορία στάσης κομμάτων, κοινωνικών ομάδων και άτομων άπέναντι στό θεσμό.

Αυτή ή έμπρακτη, μέ έπιμονή και διάρκεια, άδιαφορία γιά τήν ένίσχυση των τοπικών έξουσιών και τή συνεπαγόμενη άμφισβήτηση τής παντοδυναμίας τής κεντρικής διοίκησης, αυτή ή άρνηση νά βρεθούν οί πολίτες σε μία διαφορετική, έγγύτερη στά κέντρα λήψης των αποφάσεων θέση, αυτή ή χρόνια στέρηση άρμοδιοτήτων και πόρων από τήν τοπική αυτοδιοίκηση, όλα τά χρόνια που προηγήθηκαν, ούδέποτε, είναι άλήθεια, προείκαζαν τή μεταστροφή στό αντίθετό τους, αυτή τή μετάλλαξη τής γενικευμένης άδιαφορίας σε ζωνρό ένδιαφέρον. Πολύ δέ περισσότερο, όταν στην ευρύτερη πολιτική ζωή (όπως τήν είχε άντιληφθεί ό φοιτητής μας μέσα από άλλα διαβάσματα του άνάλογων μέ τή δική του εργασιών) κυριαρχούσαν, άνεξαρτήτως ιδεολογικής άποχρώσεως και πολιτικής παρατάξεως, οί διάφορες εκδοχές Τσοχατζοπουλαίων, Κοτσακάδων και Μπιτσορλαίων, μέ μεγάλη προϊστορία και άπύθμενα άποθέματα άπέχθειας, μίσους και πολιτικής έχθρότητας προς ό,τι «μή κεντρικό», «μή έλεγχομένο και κατευθυνόμενο».

Ένα δεύτερο μπαράζ άποριών και έρωτημάτων άνέκυψαν ένώπιον του φίλου μας όταν διάβασε γι' αυτή τή γενικευμένη σύγκρουση, ή όποία ξέσπασε μεταξύ κέντρου και περιφέρειας όσον άφορά τήν άνάδειξη των ύποψηφίων εκπροσώπων των «τοπικών κοινωνιών».

Συγκρούσεις πολλαπλές, άπανταχού τής Ελλάδος και σε όλα

τά κόμματα, μέ σπαραριστές σκηνές και πολυάριθμους πρωταγωνιστές, άναδεικνύονταν μέσα από τήν άνάγνωση των διαφόρων ντοκουμέντων, τόσο πολύ και τόσο ένδιαφέρον ύλικό που θά μπορούσε ν' άποτελέσει άντικείμενο ειδικού σχολιασμού και άναφοράς, ίσως και ιδιαίτερου διβλίου.

Σύγκρουση λοιπόν μέ παρόμοια χαρακτηριστικά σ' όλο τό εύρος των πολιτικών παρατάξεων, άρα ύπερκομματική (και μέ μία έννοια ύπερταξική), που έφερε πάντα τους «τοπικούς» σθεναρά άντιστεκόμενους σίς έπιταγές, τά κελεύσματα και τίς μεθοδεύσεις των «κεντρικών».

Και όσον άφορά τή σύγκρουση κέντρου-περιφέρειας, από κάτι μαρξιστικά διαβάσματα που 'χε ύποχρεωθεί νά κάνει γιά νά περάσει όρισμένα μαθήματα σε προηγούμενα έτη κάτι μπορούσε ν' άντιληφθεί. Τόν μτέρδευαν όμως τά πρόσωπα, οί φορείς αυτών των συγκρούσεων, καθ' ότι άπαντες «κεντρικοί» και «τοπικοί» ήταν ίδιοι, ή έστω έμοιαζαν σαν σταγόνες νερού, οί «τοπικοί» ήταν οί ως τότε κολλητοί και κατά τόπους πληρεξούσιοι εκτελεστές των έντολών των «κεντρικών» και αυτοί μέ τή σειρά τους οί άρμονικές συνισταμένες τους. Όλοι είχαν συνυπάρξει σε σθεναρούς άγώνες στό παρελθόν, ό καθένας από τό μετερίζι του, γιά νά συντρίψουν καθετί τό μαζικό, νά καταργήσουν κάθε διάλογο ή άποψη, ν' άπομονώσουν κάθε σκεπτόμενο και ν' άπομακρύνουν κάθε άμφισβητία, και άφου ξεκαθάρισαν τό τοπίο άπ' τά όποια ζιζάνια, άφου συνήργησαν ή αϋτούργησαν, συμβάλλοντας κι αϋτοί τό κατά δύναμιν, στην άποδιάρθρωση κάθε συλλογικότητας, άρχισαν νά τρώγονται και μεταξύ τους. Τί ύπέθαψε αϋτό τό μέρος και τόν έμφύλιο άλληλοσπαραγμό;

Η σύγχυση του ήταν μεγάλη. Η έρμηνευτική ύπόθεση που του πρότεινε κάποιος φίλος του, νά θεωρήσει δηλαδή ότι οί «τοπικές κοινωνίες» μπορεί νά 'ταν μεταφορική έννοια, μία κωδική όνομασία που άναφερόταν στον κάθε Λογοθέτη, τον Νάο, τον Παπασπύρου, τον Σκοτεινιάντη και τίς παρέες τους και ότι άντίστοιχες παρέες συγκροτούσαν τήν κοινωνία που επικαλούνταν πώς σκέφτονταν μέ τίς σφαιρικές όπτικές οί «κεντρικοί», έδινε δέβια κάποιες έρμηνείες στα πράγματα τους. Δέν άπαντούσε, όμως, στό τί και τό γιατί αυτών των οικογενειακών καθγάδων, αλλά σκόνταφτε επίσης και σε γενικότερα θεωρητικά ζητήματα, διότι ταύτιζε τίς κοινωνικές και τίς πολιτικές άντιθέσεις μέ τους φορείς αυτών των συγκρούσεων και τανάπαλιν.

Τό τελευταίο έρμηνευτικό σχήμα (περί του εύρους δηλαδή των «τοπικών κοινωνιών») του έλυσε παρεμπιπτόντως και τό έρωτήμα ποιά τυπική νομιμότητα και ποιά ούσιαστική σκοπιμότητα αναγόρευσαν σε καθοριστική διαδικασία έπιλογής του ύποψηφίου του Συνασπισμού στον Πειραιά τό δωδεκαήμερης διάρκειας δημοψήφισμα, κατά τό όποιο 141 καταφάσκοντες μεταξύ 218 προσελθόντων, εκ 350 άναμενομένων, έπέλεξαν τον ύποψηφιο εκλεκτό ύπερπεντακοσίων χιλιάδων. Του άνοιγε, όμως, άλλη πληγή, πώς ό φίλος του ό Παπαγιαννάκης, κατά τά άλλα έντάξει παιδί, μπορεί νά προτείνει παρόμοιες διαδι-

κασίες ως την πεμπτουσία της δημοκρατικής έκφρασης. Απομάκρυνε, όμως αυτές τις προεκτάσεις της σκέψης του και αναγκαστικά ξαναγύρισε στο αντικείμενό του.

Στήν ίδια ευρύτερη κατηγορία ερωτημάτων ανήκουν (έν τάχει και κατ' ανάγκη σχηματικά παρατιθέμενα) και τὰ ακόλουθα:

- Πώς γίνεται σέ μιὰ κοινωνία μ' αυτό τό καταγιστικό ειδικό βάρος των κομμάτων νά υπάρχουν περίπου στό 13% των δήμων και κοινοτήτων συνδυασμοί «άνταρτών» εκ του κυβερνώντος κόμματος (και μάλιστα του ΠΑΣΟΚ), σέ όρισμένες δέ περιπτώσεις δύο και τρεῖς, πέραν του επίσημου υποψηφίου; Ἀντίστοιχα δέ νά είναι και τὰ ποσοστά της ΝΔ, χωρίς νά υστεροῦν αυτά των υπόλοιπων (πλήν ΚΚΕ, γιά ... άλλους λόγους) κομμάτων;

- Ἄν κληθοῦμε νά χαρακτηρίσουμε (ἤ και νά ἐπιλέξουμε) τίς ἐκδοχές της δημοκρατίας του Νάου, του Παπασπύρου ἤ του Παπάζογλου ἀπέναντι σ' αυτές του Λογοθέτη, του Τσοχατζόπουλου ἤ του Λαφαζάνη, πώς τοποθετούμεθα;

Μέ άλλα λόγια, εἴμαστε μέ τίς «τοπικές κοινωνίες» ἤ τίς διαφορές ἐκδοχές της «συνισταμένης» τους;

- Ποιοί (νέοι;) κοινωνικοί νόμοι ἤ άλλες μυστήριες δυνάμεις ἐπέβαλαν τόν Λογοθέτη ὡς υποψήφιο ἐναντία στή βούληση της «τοπικής κοινωνίας» και τούς δηλοῦντες ἀμέτοχους «κεντρικούς»;

Συναφή και ἀνάλογα είναι και τὰ προβλήματα που ἀνακύπτουν κατά τήν ἀπόπειρα ἀνάλυσης του πολιτικού λόγου, του διεξαγόμενου διαλόγου και της πολιτικής ἀντιπαράθεσης μεταξύ των διαφόρων υποψηφίων.

Ὅσον ἀφορᾶ τὰ προγράμματα, τὰ πράγματα είναι εὔκολα και δικαιολογημένα δέν φαίνεται ν' ἀπασχολοῦν τό φίλο μας. Ἀποτελοῦν ἅπαντα ἀκριβείς ἐπαναλήψεις παρομοίων εκ του παρελθόντος, και ὡς εκ τούτου μπορεῖ νά δανειστεῖ ἔτοιμες και δόκιμες παλαιότερες ἐργασίες άλλων και νά καλύψει μέ ἐπάρ-

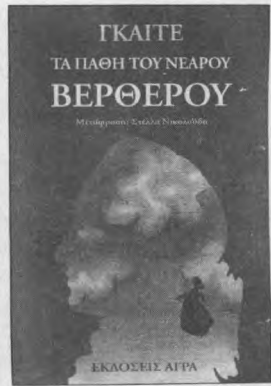
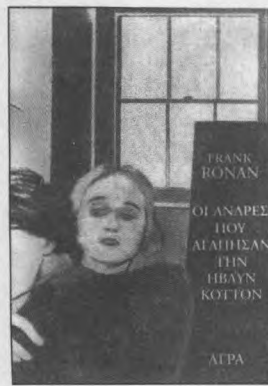
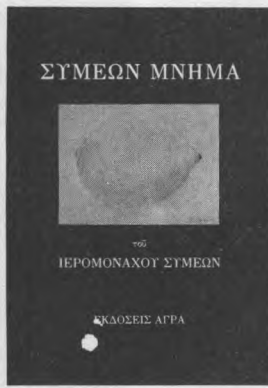
κεια τή σχετική πλευρά.

Ἄλλωστε είναι κρυφό μυστικό ὅτι τὰ προγράμματα είναι ἕνα ἀναγκαῖο κακό, μιὰ συμβατική ὑποχρέωση των ἐκάστοτε υποψηφίων των ὄποιων ἐκλογών, ἤ ὅποια ἐλάχιστους και ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει. Ἄρκει νά ὑπάρχει ἕνα πρόγραμμα γιά νά συμπληρωῖν τό ἐν γένει ἱματζ...

Τό ἐνδιαφέρον λοιπόν ἐντοπίζεται στό διάλογο και τήν πολιτική ἀντιπαράθεση, που ἔναι πιό ζωντανά πράγματα και παρουσιάζουν ἀναμφίβολα κάποια πρωτοτυπία, εἴτε διότι ἀλλάζουν τὰ πρόσωπα, εἴτε διότι κυρίως τὰ νέα και διαρκῶς ἀνανεούμενα τηλεοπτικά ἦθη και ὕφη και γενικότερα οἱ ἐκάστοτε ἀνάγκες των μίντια ἐπιβάλλουν ἄλλο «στήσιμο», ἄρα διαφορετικό ὕφος, ἴσως και διαφορετικό περιεχόμενο στό λόγο και τή θεματική των υποψηφίων. Γιά του λόγου τό ἀληθές, χωρίς τή συνδρομή της ζωντανῆς εἰκόνας δέν θά μπορούσε κανείς ν' ἀντιληφθεῖ τό μέγεθος του ἐνδιαφέροντος ὄλων των υποψηφίων της Ἀθήνας γιά τό συνεχιζόμενο ἀκόμη και σήμερα ἔργο του «μετρό» — αυτές οἱ ἀλλεπάλληλες εἰκόνας «ἐπιθεωρήσεων» των ἔργων ἀπό υποψηφίους, μέ ἐμβριθές ὕφος στό πρόσωπο και «κάσκα ἀσφαλείας» στήν κεφαλή. Ἐνδεχομένως μάλιστα τυχόν ἔλλειψη της τηλεοπτικῆς εἰκόνας νά μᾶς στεροῦσε ὄχι ἀπλῶς τήν ἐκφραση των προσώπων ἀλλά και τό ἴδιο τό ἐνδιαφέρον τους. Ἀνάλογα μπορούσαν νά εἰπωθοῦν και γιά τό περιήγιο ἐπεισόδιο Πάγκαλου και πορτοφολάδων, τό ὄποιο (ἀνεξάρτητα ἀπό τίς φήμες ὅτι «στήθηκε») ἀποτελεσε τήν αἰτία γι' αυτό τό μεγάλο κίνημα ἐξυγίανσης της Ἀθήνας ἀπό κακοποιά και ἐγκληματικά στοιχεία που ἀκολούθησε. Ἐλάχιστα ἐνδιαφέρει (ἰδιαίτερα τήν ἱστορία τήν ὅποια καλεῖται νά διακονήσει ὁ φοιτητής μας) ἡ ἀλήθεια αὐτῶν των φημών, δεδομένου του σημαντικού πολιτικού ἀποτελέσματος. Ἐν προκειμένω, μακάρι νά ὑπῆρχαν πολλοί τέτοιοι σκοποὶ κι ἄς ἀγιάζονταν τὰ μέσα...

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΓΡΑ

1979 - 1994

Μία άλλη ενδιαφέρουσα αλλά ανεξήγητη επίσης πλευρά αυτού του λόγου και της πολιτικής αντιπαράθεσης υπήρξε η πολυσημία που απέκτησαν οι έννοιες σκάνδαλο, ρεμούλα, μίζα, μεγάλο φαγοπότι και τὰ τοιαῦτα, και δεδομένης αυτής της εννοιολογικής διευρύνσεως ή ευρύτατη χρήση που τους έγινε από και προς πάσα κατεύθυνση.

Ἀπό τούς ἐπίδοξους διαδόχους προς ὅλους σχεδόν τούς ἀπερχόμενους δημοτικούς ἄρχοντες, και τοῦτο βεβαίως δέν ἀποτελεῖ καμιά πρωτοτυπία, ἐν ἀντιθέσει προς τήν ἐπίκληση ἀπό ὀρισμένους ἀπερχομένους αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν χαρακτηριστικῶν που τούς ἀπευθύνουν οἱ ἀντίπαλοί τους ὡς ἀποδείξεων ὅτι πραγματοποιήσαν ἔργο: «...Δέν ὑπάρχει καλύτερη ἀπόδειξη γιά τό μέγεθος τοῦ ἔργου που πραγματοποιήσαμε ἀπό τίς κατηγορίες τῶν ἀντιπάλων μας γιά σκάνδαλα. Ἄν δέν ὑπῆρχε ἔργο δέν θά μπορούσαν νά μιλοῦν γιά σκάνδαλα...».

Τήν ἴδια ἐποχή, θεσπίστηκε ἀπό τούς ἐπιμένοντες παραδοσιακά και τό «σκανδαλόμετρο», μέ βάση τό ὅποιο (και δεδομένης τῆς σπάνιδος «ἀμέμπτων προσώπων» και τῆς ἐλλείψεως «καθαρῶν χειρῶν» κατατάσσονταν οἱ ὑποψήφιοι σέ κατηγορίες και παρῆχτο τό δικαίωμα σ' ὅσους βρισκόνταν σέ χαμηλότερη σειρά στήν κλίμακα ν' ἀναλάβουν ἐπιχειρήσεις «ἐξυγιάνσεως» κατά τῶν ὑψηλοβαθμοτέρων τους. Χαρακτηριστική ἐφαρμογή αὐτοῦ τοῦ μέτρου υπῆρξε τό κίνημα ἐξυγιάνσεως τοῦ τέως δημάρχου Πειραιᾶ κ. Παπασπύρου (ὁ ὅποιος παλαιότερα εἶχε «κοπεῖ» ἀπό τό κόμμα του ἐπειδή ἐνεχόταν σέ σκάνδαλα) κατά τοῦ (μέ βάση τή θεσπισθεῖσα κλίμακα) ἱεραρχικά ἀνωτέρου του κ. Λογοθέτη.

Ἡ «σκανδαλογία» και τὰ «σκανδαλόμετρα» κυριάρχησαν ἀλλά δέν μονοπώλησαν τόν προεκλογικό λόγο. Ἄρκετές φορές ὁ διάλογος και ἡ ἀντιπαράθεση ἀνέθηκαν σέ πολύ ὑψηλά ἐπίπεδα και διανθίστηκαν μέ οὐσιαστική κριτική και ἐπιχειρήματα, ὅπως αὐτή τοῦ κ. Πάγκαλου ὅτι ὁ κ. Ἀβραμόπουλος δέν κάνει γιά δήμαρχος διότι υπῆρξε μέτριος ὑπάλληλος στό ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, ἢ ἡ ἐπίσης ἀφοπλιστική ἐπιχειρηματολογία τοῦ κ. Γιαννόπουλου που ἔκρινε ἀκατάλληλο γιά τό ἀξίωμα τόν κ. Νάο «διότι εἶναι ψώνιο...».

Αὐτά και ἄλλα πολλά ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός γεγονότα τῆς ἐποχῆς, και παρὰ τίς ἐπί μέρους εὐστοχες παρατηρήσεις του, ἀδυνατοῦσε νά ἀξιολογήσει και νά ἐρμηνεύσει ὁ ἀτυχής, ἐπί πτυχίῳ, πολιτικός ἐπιστήμων. Οὔτε ευρύτερο νόημα μπορούσε νά βγάλει, οὔτε τό συνδετήριο νήμα ὄλων αὐτῶν και κυρίως μέ τό θέμα τῆς ἐργασίας του μπορούσε νά διακρίνει.

Ἄλλα συνέκλιναν στό ὅτι αὐτό τό ἔντονο ἐνδιαφέρον, αὐτός ὁ χαμός, αὐτή ἡ γενική κινητοποίηση —περὶ τούς διακόσιες τόσες χιλιάδες ἀνθρώπους τούς μέτρησε ὁ Ἐλεφάντης, ἀγνοώντας ὅμως πολλούς τῶν ἀπανταχοῦ παρασηκνίων, τούς διάφορους, μέχρι και τρίτου βαθμοῦ συγγενεῖς και τίς στενές ἐπιρροές, που ἀνεβάζουν τό νούμερο τῶν κινητοποιουμένων σέ πεντακόσιες και πλέον χιλιάδες— κάπου ὀφείλονταν, ἔπρεπε νά ἔχουν βαθύτερα αἰτία και δέν ἀποτελοῦσαν ...ἓνα καπρίτσιο τῆς ἱστορίας ἢ μιᾶ ἀνεξήγητη μαζική ὑστερία μέσα στήν ἐν γένει νέκρα τῆς ἐποχῆς.

Ὡστόσο ἐρμηνεῖα δέν ἔβρισκε, τό σκότος παρέμενε βαθύ, ἢ ἀπογοήτευση πλήρης και τελικά ὁ δυστυχῆς ἀποφάσισε ν' ἀποτανθεῖ ἐκ νέου στόν καθηγητή και νά ὁμολογήσει τήν ἀδυναμία του νά ἐκπονήσει αὐτή τή διπλωματική ἐργασία.

Δέν γνωρίζουμε τί ἀπέγινε ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος και πῶς τακτοποιήθηκε τελικά τό πρόβλημά του. Ἀναλογιζόμενοι ὅμως τήν περίπτωσή του, διαπιστώσαμε σέ τί λάθος δρόμους, σέ τί παρεξηγήσεις και ἀπογοητεύσεις μπορεί νά ὀδηγήσουν, ἰδιαίτερα τούς νέους, οἱ ἀπροσεξίες ἢ οἱ βιαστικές ἀντιμετωπίσεις ὀρι-

σμένων θεμάτων ἀπό τούς μεγάλους. Ἐν προκειμένῳ ἀπό τόν καθηγητή του, ὁ ὅποιος ἔδωσε λάθος τίτλο στή ζητούμενη ἀπό τόν φοιτητή μας ἐργασία και τόν ὀδήγησε σέ πλήρες ἀδιέξοδο.

Θά ἦταν σίγουρα ὄλα διαφορετικά ἂν ὁ καθηγητής ἦταν πῶς προσεκτικός στή διατύπωση και ἔδινε τόν σωστό τίτλο: «Ἱστορικοί σταθμοί στήν ἐξέλιξη και τή μαζικοποίηση τοῦ ἐπαγγέλματος τοῦ πολιτικοῦ — οἱ δημοτικές και νομαρχιακές ἐκλογές στήν Ἑλλάδα τοῦ 1994» ἢ κάποιον παρόμοιο.

Ἐξειδίκευση, διεπιστημονικότητα καί ἐπαγγελματισμός τῶν πανεπιστημιακῶν σπουδῶν

τοῦ Λάκη Δεδουσόπουλου

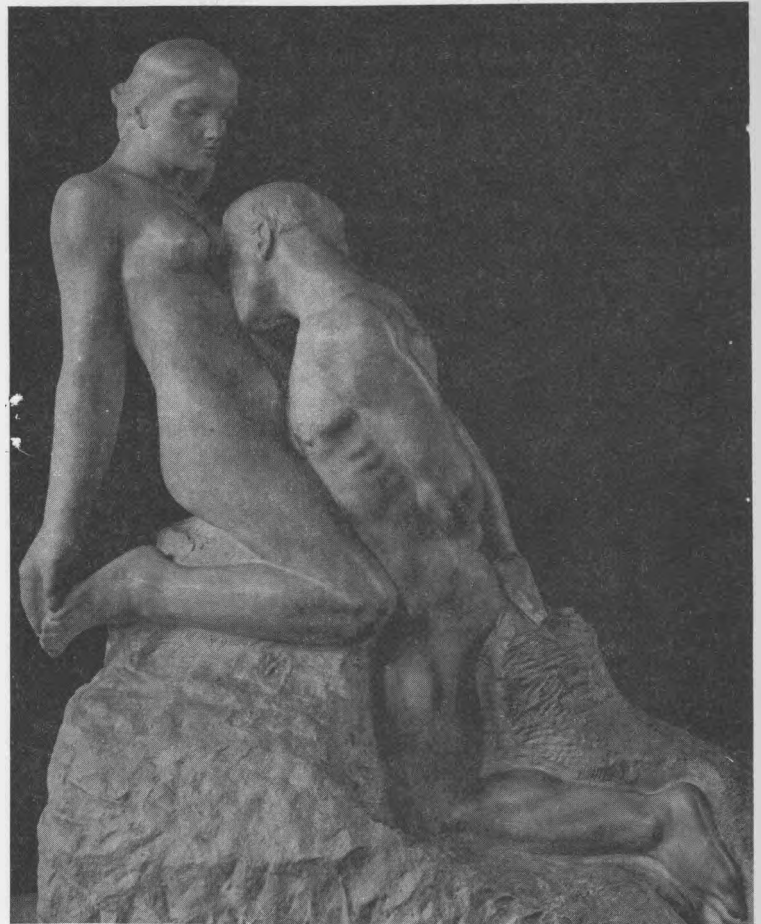
Η θεωρῶ ἀναγκαῖο, προκειμένου νά εἰπωθῶν ὀρισμένα πράγματα ἔστω καί μέ ἐπιγραμματικό τρόπο, νά κάνω μιὰ εἰσαγωγική διάκριση. Ὁ τίτλος αὐτῆς τῆς θεματολογικῆς ἐνότητας περιλαμβάνει δύο ἔννοιες ἀμφίσημες: Τόσο ἡ ἔννοια τῆς διεπιστημονικότητας, ὅσο καί ἡ ἔννοια τῆς ἐξειδίκευσης προσλαμβάνουν ἀντιθετικές σηματοδοτήσεις, τουλάχιστον σέ πρακτικό ἐπίπεδο. Δέν θεωρῶ δηλαδή ὅτι ὑπάρχει μόνο μιὰ ἀντιπαράθεση μεταξύ τῆς «διεπιστημονικότητας» πρὸς τὴν «ἐξειδίκευση», ἀλλά ὅτι, σέ αὐξανόμενο βαθμό, μποροῦμε νά ἐντοπίσουμε ἀντιθετικές τάσεις στό ἐσωτερικό αὐτῶν τῶν χώρων. Θά δηλώσω ἐξαρχῆς τίς ἀντιθετικές τάσεις πού χαρακτηρίζουν τὴν ἔννοια τῆς ἐξειδίκευσης γιὰ νά περιορισθῶ σέ μιὰ μόνο παρατήρηση ἀργότερα ὡς πρὸς τὴ διεπιστημονικότητα.

Νομίζω ὅτι μποροῦμε δάσιμα νά υποστηρίξουμε ὅτι μέ τὴν ἔννοια ἐξειδίκευση περιλαμβάνουμε ἀφ' ἑνός τὴν εἰδικευμένη γνώση στό πλαίσιο ἐνός ἐπιστημονικοῦ κλάδου, ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπαγγελματική γνώση, δηλαδή τό σύνολο τῶν θεωρητικῶν γνώσεων, τεχνικῶν καί πρακτικῶν πού προετοιμάζουν ἢ καί ἐξασφαλίζουν τὴν ἄσκηση βιοποριστικοῦ ἐπαγγέλματος. Ἄν καί ὑπάρχει μιὰ κάποια ἐπικάλυψη, θέλω νά σημειώσω ὅτι οἱ δύο αὐτές χρήσεις τῆς ἔννοιας δέν εἶναι ταυτόσημες. Εἶναι χρήσιμο, ἐπομένως, νά γνωρίζουμε γιὰ ποιά ἀκριβῶς ἔννοια «ἐξειδίκευση» μιλάμε σήμερα καί νά τὴν ὀρίζουμε ρητῶ.

Σέ σχέση μέ τὴ διάκριση αὐτὴ καί γιὰ νά διευκολύνω τὴ σύνομη ἀνάπτυξη τῶν ἀπόψεών μου θά ἤθελα νά παρουσιάσω μιὰ παρατήρηση ἐμπειρικοῦ χαρακτῆρα, μιὰ θέση πού φαίνεται νά προκύπτει ἀπὸ τὴν παρατήρηση, μιὰ θέση ἐρμηνευτική καί συνάμα πολιτική, καί τὴν ἀντίκρουση αὐτῆς τῆς θέσης.

Πρῶτα ἡ παρατήρηση: Τό ἐκπαιδευτικό σύστημα σέ ὅλες τίς θαθμίδες του ὑπόκειται σέ μιὰ γενικευμένη κριτική. Οἱ ἐπικρίσεις πρὸς τό ἐκπαιδευτικό σύστημα ἐμφανίζονται σέ ὅλες τίς χώρες, ἰδιαίτερα στίς χώρες τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης, καί προέρχονται ἀπὸ τό σύνολο τῶν ἔχοντων λόγο γιὰ τὰ σχετικά ζητήματα: κυβερνήσεις, κόμματα, ΜΜΕ καί εἰδικοί ἐπιστήμονες παραδέχονται καί ἐπισημαίνουν τὴν κρίση τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος ἐδῶ καί ἀρκετά χρόνια. Ἡ ἐπικρίση πού τοῦ ἀπευθύνεται συνήθως τονίζει τὴν ἀναντιστοιχία μεταξύ τῶν γνώσεων καί παρέχει καί τοῦ εἶδους τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ πού καταρτίζεται σέ σχέση μέ τίς ἀνάγκες μιᾶς μεταβαλλόμενης, δηλαδή δυναμικῆς ἀγορᾶς ἐργασίας.

Ἡ θέση πού προκύπτει ἀπὸ αὐτὴ τὴν παρατήρηση φαίνεται νά ἐξαντλεῖ τὴν ἀνάλυση τῆς κρίσης τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος σέ μιὰ ἄρνηση ἐκσυγχρονισμοῦ. Ἡ ἀγορὰ ἐργασίας εἶναι τό δυναμικό σύστημα πού ἐξελίσσεται ἀκολουθώντας τίς μεταβολές στήν παραγωγή καί τὴν τεχνολογία, ἐνῶ τό ἐκπαι-

δευτικό σύστημα παραμένει στάσιμο καί ἀπροσάρμοστο. Πρὸς ἐνίσχυση αὐτῆς τῆς κριτικῆς γίνεται ἐπίκληση μιᾶς αὐξανόμενης τὴν τελευταία δεκαετία φιλολογίας γιὰ τὴν ἀγορὰ ἐργασίας καί τὴν ἀνεργία, πού θεωρεῖ τὴν ἀνεργία ὡς, κατὰ κύριο λόγο, διαρθρωτική, ὀφειλόμενη στήν ἀναντιστοιχία μεταξύ τῶν προσόντων καί τῶν δεξιοτήτων τῶν ἀνέργων καί τῶν ἀναγκῶν πού καθορίζει ἡ παραγωγή.

Ὡς μόνη λύση προτείνεται ἡ ἄρση τῆς στασιμότητας, ἡ πρόωθηση τῆς προσαρμοστικότητας τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος, αὐτό δηλαδή πού ὀνομάσθηκε «ἐπιχειρηματική κατεύθυνση» τοῦ πανεπιστημίου ἢ τῆς ἀποστολῆς τῆς ἐκπαίδευσης γενικότερα.

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν τριτοβάθμια καί, εἰδικότερα, τὴν πανεπιστημιακὴ ἐκπαίδευση, ἡ λύση σημαίνει δύο συμπληρωματικές κατευθύνσεις: Πρῶτον, τὴν ἀμεση ἐμπλοκή τῆς πανεπιστημιακῆς ἔρευνας μέ τὴν ἐπιχειρηματικὴ ἔρευνα, τόσο τὴ βασική, ὅσο καί τὴν ἔρευνα ἀνάπτυξης, γεγονός πού ἐπιφέρει, ἢ μᾶλλον ἐπιτείνει τὸν γεωγραφικό καί ἐνδοπανεπιστημιακό καταμερισμό τοῦ εἶδους καί τῆς ποιότητας τῆς πανεπιστημιακῆς ἔρευνας μέ συνακόλουθες ἐπιπτώσεις στήν ἀνάπτυξη τῆς ἔρευ-

* Τό κείμενο βασίζεται σέ μιὰ συζήτηση πού ὀργανώθηκε στό ΕΜΠ, τό 1992, μέ θέμα «Διεπιστημονικότητα καί ἐξειδίκευση» καί μέ συντονιστὴ τὸν Ἀριστείδη Μπαλτᾶ.

νητικής δραστηριότητας κατά τομέα και ίδρυμα. Η τάση που προκύπτει είναι η διεύρυνση των ανισοτήτων μεταξύ των ιδρυμάτων και μεταξύ έρευνητικών χώρων μέσα στα ιδρύματα. Έν προκειμένω, η ανάλυση του τρόπου συγκρότησης των ερευνητικών ομάδων, της θεματολογίας και του έσωτερικού καταμερισμού εργασιών στο πλαίσιο των προγραμμάτων διαπανεπιστημιακής συνεργασίας που προωθούνται από την Ευρωπαϊκή Κοινότητα θα ήταν ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα και διαφωτιστική. Προσωπικά πιστεύω ότι μία τέτοια ανάλυση θα έπιβεβαίωνε την άποψη που διαισθητικά — αν και όχι απόλυτα διαισθητικά — υποστηρίζω εδώ. Αλλά στο ζήτημα αυτό δεν θα έπεταθώ.

Δεύτερον, και αυτό αφορά τό έτερο σκέλος της παραγωγής του πανεπιστημίου, ή προτεινόμενη λύση υποστηρίζει την παραγωγή κατάλληλων ειδικοτήτων, δηλαδή ανθρώπων με γνώσεις που ζητούνται στην αγορά εργασίας. Στην Ελλάδα, αλλά και στα ξένα πανεπιστήμια, αυτό έχει σημαίνει δύο πολύ συγκεκριμένα πράγματα: αύξηση των εξειδικεύσεων σε προπτυχιακό επίπεδο και δημιουργία νέων γνωστικών αντικειμένων με σαφή επαγγελματικό προσανατολισμό σε πανεπιστημιακό επίπεδο.

Νομίζω ότι σε σχέση με τά νέα γνωστικά αντικείμενα έχει προκύψει μία νέα πρακτική εφαρμογή της διεπιστημονικής γνώσης που ελάχιστα έχει άπασχολήσει τόν πανεπιστημιακό χώρο, αν και πιστεύω ότι είναι ένα εξαιρετικά κρίσιμο ζήτημα. Θα επανέλθω άμέσως σ' αυτό, αφού προσπαθήσω να στοιχειοθετήσω την αντίθεσή μου στην προαναφερθείσα θέση.

Θα υποστηρίξω ότι ή θέση της αναντιστοιχίας μεταξύ παραγόμενων γνώσεων στο πανεπιστήμιο και αναγκών της αγοράς είναι λανθασμένη και ως προς την έρμηνεία που δίνει στην κρίση, ή, πιο σωστά, στή γενικευμένη άμφισβήτηση του εκπαιδευτικού συστήματος και ως προς τίς πολιτικές λύσεις που συνεπάγεται.

Η έρμηνεία είναι λανθασμένη γιατί αντιλαμβάνεται τό χώρο της εκπαίδευσης σάν να ήταν ένα αυτόνομο σύστημα, πλήρως ανεξάρτητο από την παραγωγική δομή και την κοινωνική δυναμική, τό όποιο, όμως, υποκειται σε λειτουργικό καθορισμό από την αγορά εργασίας. Με άλλα λόγια, τό εκπαιδευτικό σύστημα θεωρείται ως ένας ειδικός και ανεξάρτητος μηχανισμός παραγωγής δεξιοτήτων και γνώσεων προορισμένων να τύχουν άμσης άξιοποίησης στην παραγωγική διαδικασία. Τό εκπαιδευτικό σύστημα θεωρείται ένα σύστημα παραγωγής επαγγελμάτων, γεγονός που περιορίζει εξαιρετικά τό ρόλο του στή συνολική διαδικασία κοινωνικής αναπαραγωγής. Τό εκπαιδευτικό σύστημα όντως προσδιορίζει επαγγελματικές κατηγορίες, δεν υπάρχει άμφισβόλια γι' αυτά, αλλά αυτός ό προσδιορισμός ούτε άποτελεί τή μοναδική λειτουργία του, ούτε γίνεται στή βάση μίας μονοσήμαντης αντιστοιχίσης. Στο βαθμό που τό εκπαιδευτικό σύστημα προσδιορίζει επαγγέλματα, αυτό γίνεται βάση ενός άρνητικού όρισμού, ενός άποκλεισμού, των δυνατοτήτων άσκησης του επαγγέλματος. Τό πτυχίο, κι αυτό ισχύει μόνο για όρισμένα έπιστημονικά επαγγέλματα, άποκλείει άτομα που δεν τό κατέχουν από τό να άσκήσουν τό έπάγγελμα, δεν συνεπάγεται, όμως, de facto άσκηση του επαγγέλματος από τούς πτυχιούχους. Τό αν τό έπάγγελμα θα άσκηθεί ή όχι από τόν πτυχιούχο εξαρτάται από μία πληθώρα παραγόντων που προσδιορίζουν τίς δυνατότητες πρόσβασης του σε συγκεκριμένες θέσεις άπασχόλησης και κυρίως εξαρτάται από τή δυναμική της δομής άπασχόλησης. Αν ή δομή της άπασχόλησης συρρικνώνεται ή έστω δεν αναπτύσσεται με ίκανοποιητικούς ρυθμούς, αν οί σχέσεις των τμημάτων που τήν άποτελούν και ή συνολική δυναμική είναι δυσμενής για τήν άπασχόληση πτυχιούχων γενικώς ή όρισμένων πτυχιούχων, τό

πρόβλημα δεν αφορά τό εκπαιδευτικό σύστημα ή, πάντως, τό αφορά σε περιορισμένο βαθμό. Αντίθετα, ή επικρατούσα άποψη καταλήγει σε μία μετατόπιση της κρίσης από μία κρίση έντοπισμένη στην οικονομική δυναμική σε μία, μερική, κρίση ένός θεομού, σε μία έξωτερικήυση των μηχανισμών κρίσης από τόν χώρο της οικονομίας στο χώρο της εκπαίδευσης.

Η επικρατούσα τάση έπαγγελματοποίησης της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης τό μόνο που καταφέρει είναι ούσιαστικά να δημιουργεί μία μόνιμη κατάσταση κρίσης στο εκπαιδευτικό σύστημα και ειδικότερα στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Πρόκειται για τήν τεχνητή δημιουργία μίας κρίσης νομιμοποίησης του ρόλου και των θεσμών της εκπαίδευσης και μάλιστα στο όνομα της αντιμετώπισης μίας ύποτιθέμενης κρίσης λειτουργικότητας.

Αλλά ακόμα κι αν δεχθούμε αυτή τήν αντίληψη για τό ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος και του πανεπιστημίου ως μηχανισμού παραγωγής επαγγελμάτων, αν έξετάσουμε τίς μεταβολές που εμφανίζονται στην όργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας, ή τάση για μεγαλύτερη εξειδίκευση σε προπτυχιακό τουλάχιστον επίπεδο είναι ελάχιστα δικαιολογημένη. Οί μεταβολές στην όργάνωση της παραγωγικής διαδικασίας για τά επαγγέλματα που προϋποθέτουν πανεπιστημιακή μόρφωση δεν φαίνεται να οδηγούν στην ένταση των εξειδικεύσεων αλλά στή συγκέντρωση των καθηκόντων στα άνωτερα και στα μεσαία στρώματα της ιεραρχίας. Οί μεταβολές στίς τεχνικές φαίνεται να έπηρεάζουν περισσότερο τόν τρόπο εργασίας των στελεχών παρά των άπλών εργαζομένων, και οί άπαιτήσεις είναι για τήν παραγωγή στελεχών που μπορούν να αναλάβουν μιάπληθώρα καθηκόντων ταυτόχρονα παρά εξειδικευμένων σε έναν τομέα.

Αυτή ή παρατήρηση μās οδηγεί στα ζητήματα της διεπιστημονικότητας. Νομίζω ότι δεν απέχω πολύ από τήν πραγματικότητα όταν υποστηρίξω ότι, μέχρι σήμερα, ή διεπιστημονική γνώση πρακτικά έχει θεωρηθεί ως παραθετική αντιμετώπιση των προβλημάτων και δεν έχει οδηγήσει στή συνθετική αντίληψη της πραγματικότητας. Μιλώντας άυστηρά για τίς κοινωνικές έπιστήμες, ή έννοια της διεπιστημονικότητας έχει στρεβλωθεί σε σημείο να σημαίνει τήν έπιλεκτική χρήση συχνά αντιφατικών θεωριών και πορισμάτων που προέρχονται από διάφορους γνωστικούς χώρους, παρά τήν ανάλυση του ένιαίου κοινωνικού γεγονότος, τό αίτημα για μία ένιαία κοινωνική έπιστήμη. Ο παραθετικός και άσύνδετος χαρακτήρας των «γνωστικών» αντικειμένων εμφανίζεται με ιδιαίτερη ένταση στα νέα τμήματα που δημιουργούνται άφ' ένός ως άποτέλεσμα της τάσης επαγγελματοποίησης του πανεπιστημίου και άφ' έτέρου με τήν de facto αναγνώριση του διεπιστημονικού χαρακτήρα των νέων τμημάτων. (Νομίζω ότι είναι άρκετά σαφές ότι τά νέα τμήματα, όσα τουλάχιστον ιδρύονται σε παλαιά πανεπιστημιακά ιδρύματα, εμφανίζουν ένα διεπιστημονικό αντικείμενο σπουδών).

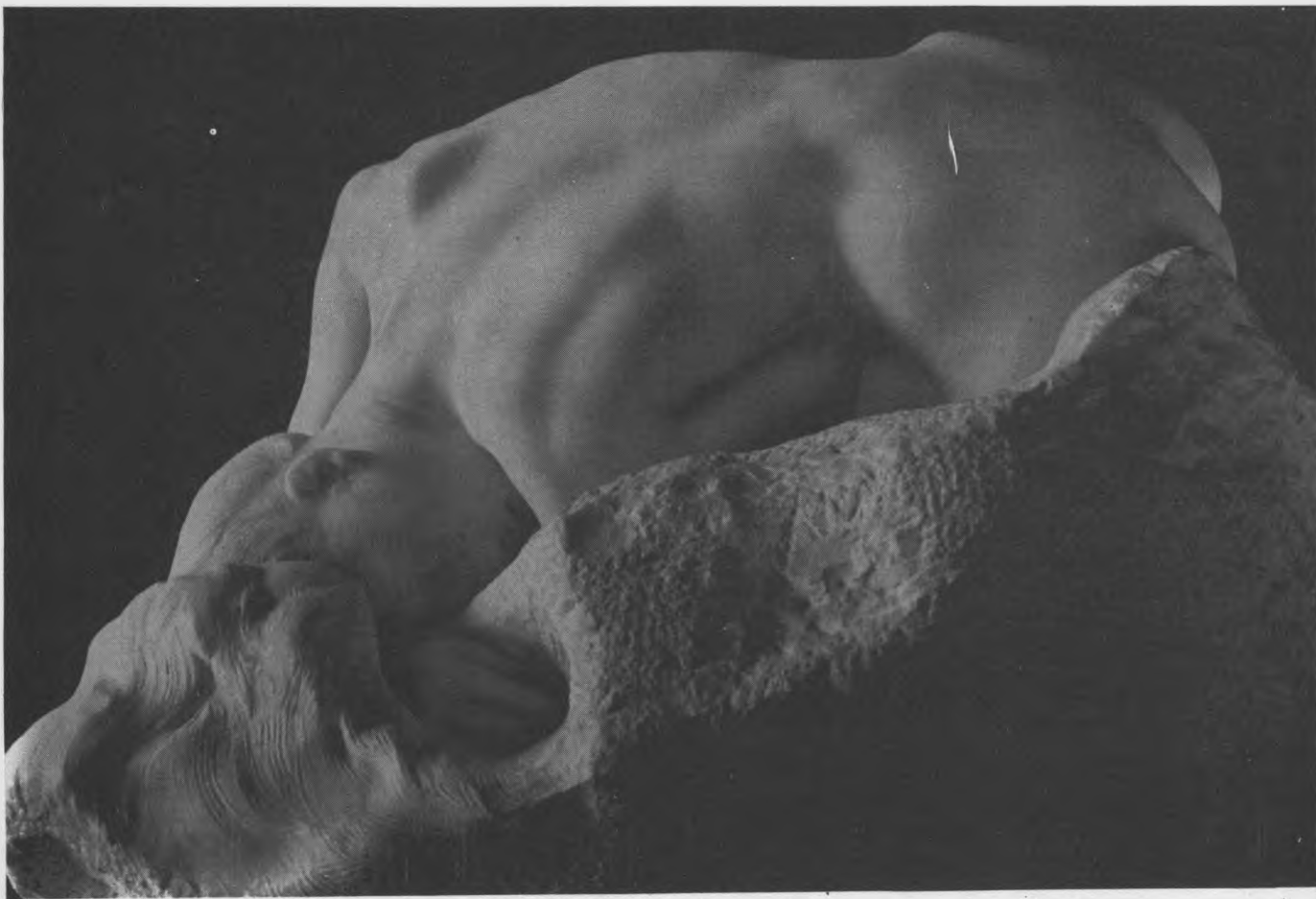
Έρχομαι, συνεπώς, σε ένα κρίσιμο ζήτημα που δεν αφορά μόνο τά νέα τμήματα, αν και σε αυτά ίσως τό πρόβλημα να είναι πιο σοβαρό. Στο ελληνικό πανεπιστήμιο συναντάμε τή μεγαλύτερη συχνότητα εμφάνισης εξειδικευμένων μαθημάτων σε προπτυχιακό επίπεδο. Αυτό ισχύει τόσο για τά υποχρεωτικά, όσο και για τά κατ' έπιλογή μαθήματα που προσφέρονται. Ο μεγάλος όγκος εμφάνισης των εξειδικευμένων μαθημάτων στα προγράμματα σπουδών κατά κανόνα γίνεται με τόν περιορισμό του χρόνου διδασκαλίας των βασικών μαθημάτων κάθε έπιστημονικού αντικειμένου — και όχι, κατ' ανάγκη, με τόν περιορισμό των μαθημάτων που στοχεύουν στην άπόκτηση τεχνικών. Θεωρώ ότι τό σημείο καμπής εμφανίζεται με τήν έφαρμογή του προηγούμενου νόμου για τά ΑΕΙ, του 1268/82.

Ἡ μετατροπὴ τοῦ ἐτήσιου μαθήματος σὲ εξαμηνιαῖο δὲν μείωσε μόνο τὸ χρόνο διδασκαλίας, ἀλλὰ ἔχει ἐξαφανίσει κυριολεκτικὰ τὸν ἀναγκαῖο χρόνο ἐμπέδωσης τοῦ μαθήματος. Πρὶν λοιπὸν περατωθεῖ μιὰ ἀσθμαίνουσα διδασκαλία, χωρὶς δυνατότητα ἐπισκοπῆσεων, ἀσκήσεων, ἐπαναλήψεων κλπ., οἱ φοιτητὲς καλοῦνται σὲ ἐξετάσεις σὲ βασικὰ μαθήματα (ἔξι κατὰ μέσο ὄρο σὲ κάθε ἐξάμηνο, δώδεκα ἐτησίως) τὰ ὁποῖα καλοῦνται ὄχι μόνο νὰ ἔχουν μάθει ὥστε νὰ ἱκανοποιήσουν τὰ κριτήρια τῶν ἐξεταστῶν, ἀλλὰ καὶ νὰ ἔχουν ἀνακαλύψει τὴ σχέση μέ μιὰ πληθώρα ἐπιλογῶν καὶ ἐξειδικευμένων μαθημάτων πού προσφέρονται στή συνέχεια. Ἄν προσθέσουμε καὶ τὴ συνήθη παραθετικὴ διεπιστημονικότητα, καταλήγουμε σὲ ἓνα χάος καὶ σὲ μιὰ ἀπορία πού ἐσφαλμένα ἀποδίδεται στοὺς φοιτητὲς. Πρόκειται γιὰ τὸ χάος τοῦ προγράμματος σπουδῶν καὶ τὴν ἀπορία τῶν διδασκόντων.

Εἶπα προηγουμένως ὅτι ἡ καμπὴ ἐμφανίζεται μέ τὴν καθιέρωση τῶν ἐξαμῆνων. Πιὸ σωστά, μέ τὴν κατάργηση τῆς ἔδρας. Ὅχι γιατί θὰ συνηγορήσω τοῦ θεσμοῦ τῆς ἔδρας, ἀλλὰ γιατί ἔχω τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναφέρω ἄλλη μιὰ κοινοτοπία, χρησιμὴ ὅμως, ἐφόσον θέλουμε νὰ τὴν ξεχνᾶμε. Καὶ μ' αὐτὴ νὰ ὁλοκληρώσω τὴν ἀντίκρουση τῆς ἐπικρατοῦσης ἀντίληψης γιὰ τὴν κατεύθυνση πού ὀφείλει νὰ πάρει τὸ πανεπιστήμιον. Σὲ πρακτικὸ ἐπίπεδο οἱ προσπάθειες μεταρρύθμισης τοῦ πανεπιστημιακοῦ χώρου ἐξαντλοῦνται σὲ διοικητικὲς μεταβολές πού ἀγνοοῦν τὴν ἐσωτερικὴ δυναμικὴ τοῦ πανεπιστημίου καὶ τοῦ εκπαιδευτικοῦ συστήματος, τὶς ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις καὶ τὸν σύνθετο τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ἐσωτερικεύει ὁ χώρος τῆς ἐκπαίδευσης τὶς κοινωνικὲς ἀντιφάσεις καὶ τὴν κοινωνικὴ κρίση. Ὁ νόμος 1268/82

ἀποτελεῖ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα πρὸς μελέτη, ἀλλὰ θὰ ἀρκεσθῶ ἐδῶ σὲ ἓνα σημεῖο πού σχετίζεται εὐθέως μέ τὰ προηγούμενα: Ἡ κατάργηση τῆς ἔδρας εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθεῖ στή θέση τῆς ὄχι μιὰ συλλογικότητα, ὅπως μπορούσε νὰ ἦταν ὁ τομέας, ἀλλὰ ἓνας ἀστερισμὸς αὐτόνομων «ἐδρῶν», ἰδιαίτερα γιὰ τὰ ζητήματα πού σχετίζονται μέ τὸ πρόγραμμα σπουδῶν. Ἀποτέλεσμα ἦταν ἡ περιστολὴ τῶν βασικῶν μαθημάτων, πού ἂν καὶ ἀναγκαῖα εἶναι «βαρετά» καὶ ἐκτὸς τῶν ἐρευνητικῶν ἐνδιαφερόντων, ἢ πληθωρικὴ ἀνάδειξη ἐξειδικευμένων μαθημάτων, ἢ ἔλλειψη συνοχῆς τῶν προγραμμάτων. Ἀποτέλεσμα, νὰ διδάσκουμε στὰ πανεπιστήμια πορίσματα ἐρευνῶν ἀλλὰ ὄχι πῶς φθάνουμε στὰ πορίσματα αὐτά, νὰ περιγράφουμε τὶς θεωρίες χωρὶς νὰ τὶς ἀναλύουμε, χωρὶς νὰ ἐντοπίζουμε ποιὲς εἶναι οἱ ἀναφορές καὶ οἱ προϋποθέσεις τῶν ἐπιστημῶν μας, ἀρκοῦμαστε στὴν παράθεση χωρὶς τὴ σύνθεση, χωρὶς νὰ δημιουργοῦμε τὶς προϋποθέσεις μιᾶς κριτικῆς ἀντιμετώπισης τῆς θεωρίας καὶ τῶν πορισμάτων τῆς.

Αὐτὸ θεωρῶ ὅτι εἶναι τὸ μείζον πρόβλημα, γιατί οὐσιαστικὰ δημιουργοῦμε πτηχιούχους πού ἐξοπλίζονται μόνο μέ τεχνικὲς στατιστικὸν χαρακτῆρα καὶ κάποια ἀσύνδετα συμπεράσματα σύγχρονων ἐρευνητικῶν προγραμμάτων. Πάντως, φοβᾶμαι ὅτι δὲν τοὺς ἐξοπλίζουμε μέ τὴν ἀναγκαῖα προσαρμοσικότητα πού θὰ τοὺς ἐπιτρέψει μιὰ μεγαλύτερη εὐελιξία στὴν ἐπαγγελματικὴ τους ζωὴ. Κατὰ κάποιον τρόπο ἡ ἔμφαση στὴν ἐπαγγελματοποίηση τοῦ πανεπιστημίου ἐνδέχεται νὰ ὀδηγήσει στὴν ἀκόμα μεγαλύτερη κρίση ἐπαγγελματικῆς ἀποκατάστασης τῶν ἀποφοίτων του.

Η ΓΕΝΟΚΤΟΝΙΑ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

— 'Από τή σιωπή στην άμφισβήτηση—

της 'Οντέτ Βαρόν

Αντικείμενο αυτού του άρθρου δέν αποτελεί ή αφήγηση τής γενοκτονίας των Έβραίων πού συντελέστηκε στην Εύρώπη τά χρόνια 1941-1944, αλλά ή αντιμετώπιση πού επιφυλάχθηκε στο γεγονός από τήν επιστήμη τής ιστοριογραφίας και τά προβλήματα πού τίθενται στο έπιπεδο αυτό.

“Ας ξεκινήσουμε μέ μιά διαπίστωση: Η μελέτη τής έβραϊκής γενοκτονίας από τούς ναζί αποτελεί ιστοριογραφικό πρόβλημα καθ' έαυτό. Οί λόγοι γι' αυτό είναι τόσο ένδοξοιστημονικοί όσο και έξωπειστημονικοί. Τά προβλήματα πού τίθενται είναι πολλά και ποικίλα και θέτουν διάφορα ζητήματα. Πρώτο και κύριο: τή σχέση πηγών και ιστορίας, τή σχέση πραγματικότητας και αφήγησης, τήν άποδειξιμότητα ενός γεγονότος. Τή σχέση του ιστορικού δηλαδή μέ τό υλικό του, αλλά και τή γενικότερη θεωρία μέ τήν όποία πρέπει νά είναι έξοπλισμένος. Στη συνέχεια: ήθικά προβλήματα, θέματα ύποκειμενισμού και ιδεολογικής τοποθέτησης. Η έβραϊκή γενοκτονία άναδείχτηκε τελικά σέ κατ' έξοχήν πεδίο ιδεολογικής χρήσης τής ιστορίας.

Σέ ένα πρόσφατο άρθρο του, ό 'Ιταλός ιστορικός Κάρολο Γκίνζμπουργκ, ξεετάζοντας τήν έξόντωση των Έβραίων, θέτει τό θέμα τής άρχής τής πραγματικότητας:¹ Αφορμή στάθηκε ή φράση του Μισέλ ντέ Σερωά στο έργο του *L'écriture de l'histoire* (1975): «Είχα τήν αίσθηση πώς είχε διατυπωθεί ένας λόγος γύρω από τούς θαλάμους άερίων, ότι όλα έπρεπε νά περάσουν μέσα από τό λόγο». Ο Ρολάν Μπάρτ περίπου τά ίδια χρόνια ύποστήριζε πώς «τό γεγονός δέν έχει άλλη ύπαρξη πέρα από τή γλωσσολογική», ύπάρχει δηλαδή μόνο γλωσσικά, όταν έχει είπωθει. Ο Γκίνζμπουργκ τοποθετεί αυτές τές θεωρίες στην ιστορική τους συνάφεια, στο κλίμα δηλαδή των άρχων τής δεκαετίας του '70, πνευματικά παιδιά του Μάη του '68. Έξετάζει τή χρήση τής μαρτυρίας του αυτόπτη και τόν τρόπο πού τό γεγονός διασώζεται μόνο μέσα από τήν αφήγηση των έπιζώντων, μέσα δηλαδή από μιά μορφή λόγου. Πράγμα-

τι, ή βασική πηγή του γεγονότος αυτού είναι οι μαρτυρίες των έπιζώντων, καθώς οι πρωταγωνιστές φρόντισαν νά έξαλείψουν τά γραπτά ίχνη τής ύπόθεσης. “Αρα πρώτο σημείο δυσκολίας: πρόκειται γιά μιά ιστορία ή όποία πρέπει νά γραφτεί, σέ μεγάλο βαθμό, πιστεύοντας τούς μάρτυρες. Θά επανέλθουμε σ' αυτό.

Αναζητώντας τώρα τήν αποτύπωση του γεγονότος και τή θέση του στη διεθνή ιστοριογραφία, θά μεταφέρω κατ' άρχήν τές άπόψεις τής ιστορικού Λούσυ Σ. Νταβίντοβιτς από τό διβλίο της *The Holocaust and the historians*. Η συγγραφέας παρατηρεί ότι μέχρι τό 1980 δέν ήταν άνάλογη μέ τές διαστάσεις του γεγονότος, ήταν μάλιστα σημαντικά συρρικνωμένη. Έπρόκειτο σχεδόν γιά μιά «σιωπή». Γράφει: «Η συχνότητα μέ τήν όποία τό Όλοκαύτωμα άμελείται ή ξεπερνιέται, διαστρεβλώνεται ή συρρικνώνεται σέ έγχειρίδια ιστορίας ύποδηλώνει ότι εμπλέκονται άλλοι παράγοντες πέρα άπ' τήν έπαγγελματική έπάρχεια.»² Στη συνέχεια ή συγγραφέας άναρωτιέται πώς αυτή ή τεράστια περιοχή θανάτου και έρήμωσης, στην όποία συντελέστηκε τό «Όλοκαύτωμα» (ή γενοκτονία στη δική μας όρολογία, διότι τό όλοκαύτωμα παραπέμπει σέ έθελοντική θυσία), μπόρεσε νά γίνει «άόρατη». Η διαπίστωση αυτή άφορα τήν άγγλική και τήν άμερικανική ιστοριογραφία, και ιδίως τά σχολικά και τά πανεπιστημιακά έγχειρίδια. Η συγγραφέας προσπαθεί νά αναλύσει τήν άνεπάρχεια τής συγκεκριμένης ιστοριογραφίας άπέναντι στο φαινόμενο, όπως αυτή ίσχυε μέχρι τό 1981 πού εκδόθηκε τό διβλίο της. Είναι γνωστό ότι πολλές άλλαγές συντελέστηκαν διεθνώς στην τελευταία δεκαετία, κατά τήν όποία άναζωπυρώθηκε τό ενδιαφέρον τής διεθνούς επιστημονικής κοινότητας γύρω από τό θέμα αυτό, άνάγοντάς το έτσι σέ ένα από τά κεντρικά θέματα συζήτησης ιστορικών και φιλοσόφων.

Η συγγραφέας έρευνά επίσης τή γερμανική, τή σοβιετική και τήν πολωνική ιστοριογραφία και άναδεικνύει κάθε φορά τόν παράγοντα πού οδηγεί στην έλλιπέστατη αντιμετώπιση του θέματος μέχρι τή διαστρέβλωσή του. Στη Σοβιετική Έγωση και

* Τό κείμενο αυτό αποτελεί έπεξεργασμένη μορφή όμιλίας πού έγινε στο πλαίσιο τής εκδήλωσης γιά τήν έβραϊκή γενοκτονία τής Έταιρείας Μελέτης Έλληνικού Έβραϊσμού, στις 29 Οκτωβρίου 1993 στην Αθήνα. Ευχαριστώ τούς φίλους Άριέλα Άσσερ, Γιάννη Βούλγαρη, Άντώνη Λιάκο, Νικόλα Μανιτάκη, Ρένα Μόλχο και Βαγγέλη Μπιτσώρη τόσο γιά τές σχετικές μας συζητήσεις, όσο και γιά τή διβλιογραφία πού μου ύπέδειξαν.

1. Carlo Ginzburg, "Unus testis. Lo sterminio degli Ebrei e il principio di realtà, περ. *Quaderni storici*, Agosto 1992, n. 80, p. 529-548 [άρθρο άφιερωμένο στον Πρίμο Λεβί].

2. Lucy Dawidowicz, *The Holocaust and the Historians*, εκδόσεις του Πανεπιστημίου του Harvard, 1981, σ. 25.

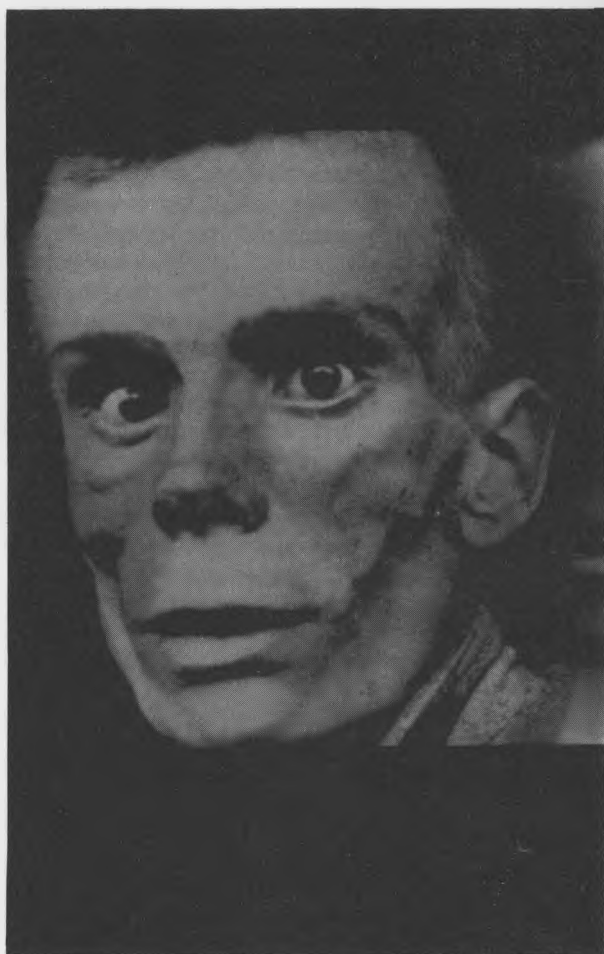
στήν Πολωνία ή αποσιώπηση αυτή είχε νά κάνει μέ τή γραμμή του κομμουνιστικού κόμματος γύρω από τήν επίσημη ιστοριογραφία. Ο δογματισμός αυτής τής γραμμής και ή επικέντρωση στην ανάδειξη τής ορθότητας των επιλογών του κόμματος δέν αφήνε περιθώρια για άλλα θέματα, ιδίως αν αυτά έθεταν εν άμφιδόλω τήν ορθότητα των επιλογών τής ήγεσίας ή τήν αποτελεσματικότητά τους. Η συγγραφέας δέν αναφέρεται στις μεσογειακές χώρες και στις λατινόφωνες διδλιογραφίες. Μαζί τους άπουσιάζει ή πλευρά των Ίσπανοεβραίων των Βαλκανίων και τής Ελλάδας. Έδώ ή «σιωπή» έχει νά κάνει μέ τή διάκριση των Έβραίων τής Ευρώπης σε άσκενάζι (Έβραίους Κεντρικής και Βόρειας Ευρώπης) και σεφραδίτες (Ίσπανοεβραίους έγκατεστημένους κυρίως στα παράλια τής Μεσογείου και στα Βαλκάνια).

Στά έργα αυτά λοιπόν είναι σαν νά μήν έλαβε χώρα τό γεγονός ή σαν νά μή μās άφορά. Η σαν νά άφορά μόνο τους Έβραίους. Έβραίοι συγγραφείς άσχολήθηκαν δέδαια μέ τό θέμα³ είναι όμως ή εβραϊκή γενοκτονία μιά «εβραϊκή υπόθεση»;

Τό γεγονός πού σημάδεψε τήν ευρωπαϊκή ιστορία του είκοστού αιώνα είναι άναμφισβήτητα ή εβραϊκή γενοκτονία από τό ναζιστικό καθεστώς, πού έγινε έφικτή στην καρδιά τής Ευρώπης και άφορούσε όλες σχεδόν τες ευρωπαϊκές χώρες, πλην έλαχίστων εξαιρέσεων. Δέν μπορεί λοιπόν νά ανάγεται σε ιδιωτικό πρόβλημα ενός έθνους και νά περιμένει μόνο από τους μελετητές τής ιστορίας του έβραϊκού έθνους τήν πραγματέυσή του: για νά άντιστρέψουμε τό πρόβλημα, θά προχωρούσαμε λέγοντας πώς ή γενοκτονία είναι κατ' άρχήν ευρωπαϊκή υπόθεση, και κατά δεύτερο λόγο εβραϊκή, εφόσον αυτοί πού τή συνέλαβαν, τήν οργάνωσαν και τήν εκτέλεσαν καθώς και όσοι βοήθησαν νά αποβεί τόσο άποτελεσματική ήταν Ευρωπαίοι πολίτες, χριστιανοί στό θρήσκευμα, κι όχι δέδαια μόνο Γερμανοί: κατά πρώτο λόγο υπεύθυνη ήταν ή ναζιστική ήγεσία πού χάραξε τήν πολιτική του γερμανικού κράτους, αλλά πρόθυμοι άρωγοί βρέθηκαν και σε άλλες χώρες, ιδιαίτερα στην Πολωνία και στή Γαλλία. Οί ενεργητικοί λοιπόν πρωταγωνιστές είναι και οί πρώτοι τους όποιους άφορά τό γεγονός και άποτελεί μέρος τής δικής τους ιστορίας.

Και τό ζητούμενο είναι στό σώμα τής ευρωπαϊκής ιστοριογραφίας νά ένταχθεί αυτό τό γεγονός κι όχι νά περιθωριοποιείται ως κεφάλαιο τής ιστορίας του έβραϊκού έθνους. Στή Γερμανία, πού είναι και ή χώρα τήν όποια άγγίζει άμεσότερα τό γεγονός, αυτό έχει γίνει πιά συνείδηση και θά επανέλθουμε στή συνέχεια στον τρόπο πού έπιχειρείται ή ένσωμάτωσή του.

Στή Γαλλία έντοπιζεται μιά σιωπή στην ιστοριογραφία των πρώτων δεκαετιών μετά τον πόλεμο. Η παραδοσιακή πολιτική σχολή ιστοριογραφίας άπέφυγε τήν ένασχόληση μέ τό γεγονός. Όσο για τή λεγόμενη σχολή τής «νέας ιστορίας» στή Γαλλία, τή σχολή δηλαδή των *Annales*, καθώς τό κύριο ρεύμα τής πέφτει στα φαινόμενα τής μακράς διάρκειας, δηλαδή στις οικονομικές και κοινωνικές δομές, τά θέματα τής γενοκτονίας αλλά και γενικότερα τής Κατοχής και τής Άντίστασης έμειναν έξω από τά ένδιαφέροντά της. Η συμβολή τής σχολής αυτής εγκείται άκριβώς στην εισαγωγή τής έννοιας τής μακράς διάρκειας στην ιστορία, καθώς και τής έννοιας των δομών, και έτσι τό «σύντομο» γεγονός μένει έξω από τό πεδίο των ένδιαφερόντων της. Τά έργα πού αυτή ή σχολή έχει προτείνει και όξύνει εδώ δέν μπορούσαν νά βρουν έφαρμογή (ποσοτική ιστορία, στατιστική έπεξεργασία δεδομένων). Άν μάλιστα συνυπολογιστεί ένας μοιραίος παραγωνισμός τής πολιτικής ιστορίας καθώς και του γεγονότος, τότε ή τετραχρονη λαίλαπα πού έπληξε τήν Ευρώπη άκριβώς στή μέση του 20ου αιώνα αφήνει παντελώς άμήχανους τους ιστορικούς αυτής τής σχολής.

Ένας ακόμη λόγος εγκείται στό έξής: προσπαθώντας οί ιστορικοί αυτής τής σχολής νά εισαγάγουν ένα αίτημα «άντικειμενικότητας» στην ιστορία ώστε νά τήν «έπιστημονικοποιήσουν», αίτημα άνανεωτικό για τήν πορεία τής ιστοριογραφίας στην εποχή του, άφηναν έξω τήν ιστορία του παρόντος, όπου κατ' άνάγκην τό μερίδιο τής υποκειμενικότητας είναι μεγαλύτερο, τά θέματα είναι όδυνηρότερα και ό άπρόσωπος τόνος υποχωρεί. Μιά ιστοριογραφία πού προσπάθησε όχι νά κρίνει αλλά νά κατανοήσει, κι εκεί ήταν ή μεγάλη της διαφοροποίηση από τήν έως τότε ιστοριογραφία, μένει άμήχανη μπροστά στα γεγονότα αυτής τής περιόδου.

Φαίνεται, όμως, πώς ήρθε τό πλήρωμα του χρόνου και πώς τά πράγματα ώρίμασαν για νά άγγιχτεί τό θέμα-ταμπού. Τό τελευταίο τεύχος των *Annales*, του περιοδικού δηλαδή τής όμώνυμης σχολής, μέ τήν ένκαιρία τής πεντηκονταετίας από τήν εκτόπιση των Γάλλων Έβραίων (πού συμπληρώθηκε τό 1992), άφιερώνεται όλόκληρο στην Κατοχή, στην κυβέρνηση συνεργασίας του Βισύ και στό διωγμό των Γάλλων Έβραίων. Στο εισαγωγικό άρθρο πού παρουσιάζει τό άφιέρωμα, ή συγγραφέας Λυσέτ Βαλλανσί έπισημαίνει ότι για τή γαλλική ιστοριογραφία ή περίοδος τής Κατοχής και ή συνεργαζόμενη κυβέρνηση του Βισύ υπήρξαν επί δεκαετίες θέματα-ταμπού για τήν ιστοριογραφία.⁴

3. Τό βιβλίο άναφοράς για τό θέμα παραμένει τό έργο του Raoul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, πού κυκλοφόρησε τό 1961 στην Άμερική.

4. Lucette Valensi, "Présence du passé, Lenteur de l'histoire", *Annales*, 48 année, n. 3, Mai-Juin 1993, p. 491-500.

Ἀκόμα μεγαλύτερο ταμπού στάθηκε ὁ ρόλος τοῦ Βισύ στὴν ἐξολόθρευση τῶν Γάλλων Ἑβραίων ὅσο καὶ τῶν Ἑβραίων χωρὶς γαλλικὴ ὑπηκοότητα ποὺ εἶχαν ἀναζητήσει καταφύγιο στὴ Γαλλία, καὶ ὑπῆρξαν βέβαια τὰ πρῶτα θύματα. Ἄν ἡ σιωπὴ γύρω ἀπὸ τὸ Βισύ ἔσπασε στὴ δεκαετία τοῦ '70, μὲ τὴ δημοσίευση πολλῶν ἐργασιῶν ποὺ προσέγγιζαν τὴν περίοδο, ἡ ὥρα γιὰ νὰ μελετηθεῖ τὸ ἑβραϊκὸ πρόβλημα στὴ συνάφεια τῆς Κατοχῆς ἦρθε μόνο στὴ δεκαετία τοῦ '80. Δέν εἶναι τυχαίον ποὺ τὸ θέμα ἄργησε τόσο νὰ ἐξεταστεῖ: ἓνα θέμα ποὺ ἄπτεται τόσο ἔντονα ἠθικῶν ζητημάτων ἀφήνει τὸν ἱστορικό τὸ λιγότερο ἀμήχανο. Φαίνεται ὅμως ὅτι τὰ πράγματα ὄριμασαν καὶ στὴ δεκαετία τοῦ '80 εἶδε τὸ φῶς σημαντικὸς ἀριθμὸς ἔργων. Γράφει σχετικὰ ἡ ἱστορικός Ἄν Γκρυνμπέργκ σὲ πρόσφατο ἄρθρο τῆς: «Ἡ ἐξόντωση τῶν Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης πνίγεται μέσα στὸν περὶ Ἀντίστασης λόγο ποὺ ἐπεξεργάζονται τόσο οἱ γκαυλικοὶ ὅσο καὶ οἱ κομμουνιστές, καὶ πρέπει νὰ περιμένει κανεὶς τὴν εἰσοδολὴ μιᾶς ἑβραϊκῆς μνήμης τῆς γενοκτονίας, στὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60, γιὰ νὰ ἀποκτήσει αὐτὴ ἡ ἀνάμνηση κεντρικὴ θέση στὴ διαμόρφωση τῆς ταυτότητάς καὶ γιὰ νὰ ἀναδειχθεῖ καθαρὰ ἡ ἰδιαιτερότητα τῆς ἐκτόπισης τῶν Ἑβραίων».⁵ Οἱ μελέτες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα ἄρχισαν νὰ πληθαίνουν ἐντυπωσιακὰ στὴ Γαλλία κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ '80, ἐνῶ ὁ κινηματογράφος εἶχε δώσει συγκλονιστικὰ δείγματα πολὺ νωρίτερα.⁶

Ἄλλο πρόβλημα τῆς ἱστοριογραφίας, ὅταν πιά αὐτὴ καταπιάνεται μὲ τὸ θέμα, εἶναι ἡ ἀνεπαρκῆς προσέγγιση ποὺ δέν μπορεῖ νὰ ἀναδείξει τὸ φαινόμενο στὶς πολλαπλές του διαστάσεις. Καὶ αὐτὸ βέβαια εἶναι τὸ οὐσιαστικότερο ἱστοριογραφικὸ πρόβλημα. Γράφει σχετικὰ ἡ ἱστορικός Μπάρμπαρα Ἀξιοπούλου: «Τὸ ἐρώτημα ὅμως εἶναι ἐάν ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα μᾶς πῆγε πιὸ κοντὰ στὸν πυρήνα ἐνός πολυπλοκότερου προβλήματος: στὴ φύση τῆς μαζικῆς ἐξόντωσης καὶ τῆς σημασίας ποὺ ἔχει αὐτὴ στὴ σημερινὴ κοινωνία. Τὸ νὰ καταλάβει κανεὶς τὸ Ἄουσοιτς ὑπῆρξε μίαν ἀπὸ τίς πιὸ σημαντικὲς πνευματικὲς προσπάθειες μετὰ τὸ 1945».⁷

Ἄλλὰ ἂς ξαναπιάσουμε τὸ νῆμα τοῦ ἀντικειμένου μας: «Ἀπὸ τὴ σιωπὴ στὴν ἀμφισβήτηση» εἶναι ὁ ὑπότιτλος αὐτοῦ τοῦ κεμιένου. Πόσο μακρὺς εἶναι ἀλήθεια ὁ δρόμος ἀπὸ τὴν ἀποσιώπηση ἐνός γεγονότος, ἢ τὴν ἀνεπαρκῆ προσέγγισή του, ἕως τὴν ἀμφισβήτησή του καὶ τελικὰ τὴν ἴδια τὴν ἄρνησή του;

Γεγονὸς εἶναι πῶς στὸ εὐνοϊκὸ γιὰ τὴν ἀναδίωξη τοῦ ρατσισμού κλίμα τῆς δεκαετίας τοῦ '80 ποὺ ἀναπτύχθηκε στὴν Εὐρώπη, ἐμφανίστηκε μιὰ «θεωρία» (σὲ εἰσαγωγικὰ) ποὺ πῆρε τὸ ὄνομα *ρεβιζιονισμός*. Ἐχει σημασία νὰ δοῦμε τὴν ὑπόθεση αὐτὴ σὲ σχέση μὲ τὴν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα τῆς δεκαετίας αὐτῆς — ἀναδίωξη ἐθνικισμῶν στὴν Εὐρώπη, κατάρρευση σοσιαλισμοῦ, μαζικὴ μετανάστευση, ἀνεργία — καὶ τὴν ἐπίδρασή τῆς στὴν καλλιέργεια τῶν προϋποθέσεων γιὰ τὴ διάδοση καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀποδοχὴ παρόμοιων θεωριῶν. Γιατί ὁ ρεβιζιονισμὸς ἔχει κοινωνικὸ ἔρεισμα καὶ δέν μένει κλεισμένος στοὺς κύκλους ποὺ τὸν ἐπεξεργάζονται. Ἐπίσης ἡ θεωρία αὐτὴ βρῆκε τὸν τρόπο νὰ ἐνδυνθεῖ ἕναν ἀπόλυτα ἐπιστημονικοφανῆ μανδύα καὶ νὰ κυκλοφορήσει μέσα ἀπὸ τοὺς ἴδιους δρόμους ποὺ κυκλοφορεῖ ἡ καταξιωμένη ἐπιστήμη, κι αὐτὸ εἶναι ἐπίσης ἓνα ἐνδιαφέρον σημεῖο.

Θὰ ἤθελα ἀκόμη νὰ ἐπισημάνω πόσο περισσότερο βαρύνουσα γίνεται ἡ ρεβιζιονιστικὴ «φιλολογία» ὅταν λείπει τὸ ἀντίπαλο δέος. Ὅταν ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς ἀναγνωρισμένης διεθνούς ἱστοριογραφίας τὸ γεγονός τῆς ἐξόντωσης εἴτε δέν ἔχει πάρει τὴ θέση καὶ τὴν ἔκταση ποὺ τοῦ ἀρμόζει, εἴτε κατὰ κάποιον τρόπο δέν ἐνσωματώνεται στὴ γενικότερη ἱστορία τῆς Κατοχῆς ἢ στὴν εἰδικότερη κάθε εὐρωπαϊκῆς χώρας, ἀλλὰ μένει οὐσιαστικὰ στὸ περιθώριο, ὡς ἓνας ἀκόμη σταθμὸς στὴ μα-

κρά ἱστορία τῶν διωγμῶν τῶν Ἑβραίων. Ὅταν δέν ἔχει περάσει διόλου — ἢ ἔχει περάσει λειψὰ — στὴν ἐκπαίδευση μέσα ἀπὸ σχολικὰ καὶ πανεπιστημιακὰ βοηθήματα. Ἄς συνυπολογίσουμε ἐδῶ τὴ μακρόχρονη σιωπὴ τῶν διασωθέντων, ποὺ ἐπὶ δεκαετίες ἔζησαν τὴν προσπάθεια «νὰ λησμονήσουν», καὶ δέν ἔγραψαν οὔτε μίλησαν. Δέν εἶναι τυχαίον ὅτι χρειάστηκε νὰ περάσουν τρεῖς ἕως τέσσερις δεκαετίες γιὰ νὰ ἀρχίσουν νὰ δημοσιεύονται κάπως περισσότερες μαρτυρίες γύρω ἀπὸ τὸ θέμα.

Συνήθως οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, βρισκόμενοι πιά στὴν ἡλικία τῶν ἀπολογισμῶν, συνειδητοποιοῦν ὅτι δέν «ἔξεχασαν» καὶ ὅτι δέν θέλουν νὰ φύγουν πρὶν καταθέσουν τὴν ἀνάμνησή τους. Τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχουν ἐκδοθεῖ οἱ πρῶτες μαρτυρίες Ἑλλήνων Ἑβραίων ἐπιζώντων.⁸

Ὡς πρὸς τὴν ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία, θὰ ἔλεγα ὅτι τὸ θέμα βρίσκεται στὰ σπάργανα. Στὴ σχετικὴ μὲ τὴν Κατοχὴ καὶ τὴν Ἀντίσταση διβλιογραφία, στὶς καλύτερες περιπτώσεις ὑπάρχουν πενιχρὲς ἀναφορὲς ποὺ δέν συνδέονται μὲ τὸ κύριο ἀντικείμενο διαπραγματεύσεως. Μιὰ ἀμήχανια ἐκδηλώνεται στὶς περισσότερες τέτοιες ἀναφορὲς. Ἀντίθετα, τὸ βιβλίον τοῦ Μάρκ Μαζάουερ γύρω ἀπὸ τὴν Κατοχὴ στὴν Ἑλλάδα, ποὺ κυκλοφόρησε πρόσφατα, ἀφιερώνει ἓνα ἐκτενὲς κεφάλαιο στὴ μοῖρα τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων.⁹ Τὰ πρῶτα ἑλληνικὰ ἄρθρα τὰ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα βλέπουν μόλις τώρα τὸ φῶς, πράγμα ποὺ δείχνει ὅτι πρόκειται γιὰ πεδίο ἐνδιαφέροντος ποὺ ἀρχίζει τώρα νὰ συγκροτεῖται.

Σ' ἓνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ ἄρθρα ὁ Κώστας Κατσουρός γράφει: «Ἡ θυσία τῶν ἑξ ἑκατομμύριων Ἑβραίων ἐπανέφερε στὸ φῶς ὅλα τὰ λησμονημένα θύματα, ἀπὸ τοὺς Σάξωνες ὡς τοὺς Ἀζτέκους, ἀπὸ τοὺς Ἰρλανδοὺς ὡς τοὺς Αὐστραλιανούς αὐτόχθονες. Μετὰ τὸ Ἄουσοιτς ἡ σχέση τῆς Δύσης μὲ τὸ διαφορετικὸ, μὲ τὸ ἄλλο, φορτώθηκε μὲ μιὰ συνειδητότητα ἐντελῶς καινούργια καὶ ἔχασε κάθε ἀθωότητα ποὺ τῆς ἀπέμενε. Μόνο μετὰ τὸ Ἄουσοιτς ὁ χριστιανοδυτικὸς πολιτισμὸς γνώρισε τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως».¹⁰ Στὸν πυρήνα τῆς γενοκτονίας αὐτῆς

5. Anne Grynberg, "L' avant et l' après", *Les Nouveaux cahiers*, printemps 1992, n. 108, p. 47-49. Βλ. καὶ τὸ ἀφιέρωμα τοῦ περιοδικοῦ *Esprit*, "Que faire de Vichy?", mai 1992, n. 181.

6. Βλ. τὴν πολὺ σημαντικὴ ταινία τοῦ Marcel Ophuls, "Le chagrin et la pitié", τὸ ντοκυμανταίον τοῦ Alain Resnais, "Nuit et Brouillard" καὶ τὴν κλασικὴ ταινία τοῦ Claude Lanzmann, "Shoah", ποὺ βασίζεται σὲ μαρτυρίες ἐπιζώντων καὶ γιὰ τὴν ὁποία ὁ Pierre Vidal-Naquet ἔχει γράψει ὅτι ἀποτελεῖ τὸ καλύτερο ἱστορικὸ ἔργο γιὰ τὴ γενοκτονία.

7. Μπάρμπαρα Spengler-Αξιοπούλου, «Μεθοδολογικὲς δυσκολίες στὴν ἱστοριογραφία τοῦ Ὀλοκαυτώματος», *Πρακτικὰ* τοῦ Πρώτου Συμποσίου τῆς Ἑταιρείας Μελέτης Ἑλληνικοῦ Ἑβραϊσμοῦ, ἐκδόσεις Γαβροηλίδη, Ἀθήνα 1994.

8. Βλ. τὸ βιβλίον τῆς Φραγκίσκης Ἀμπατζοπούλου *Τὸ Ὀλοκαύτωμα στὶς μαρτυρίες τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων*, ἐπιζώντων ἀπὸ στρατόπεδα (ἐκδ. Παρατηρητῆς, Θεσσαλονίκη 1994) καθὼς καὶ τίς μαρτυρίες ποὺ ἔχει ἐπιμεληθεῖ ἡ ἴδια (Μ. Νατζαρή, *Χρονικὸ 1941-1945*, Μ. Ναχόν, *Μπιρκενάου*, Ἴδρυμα Ἐτς Ἀχάμ, Θεσσαλονίκη 1991, καὶ Γιουλιώβ Γιακοῦλ *Ἀπομνημονεύματα 1941-1943*, Παρατηρητῆς/Ἴδρυμα Ἐτς Ἀχάμ, Θεσσαλονίκη 1994). Γύρω ἀπὸ τὴ μεταβίβαση τοῦ βιώματος ἀπὸ τοὺς ἐπιζώντες στὰ παιδιὰ τους ποὺ λέγονται «δεύτερη γενιά», βλ. Natasha Burchardt, "The Second generation in England: Transmission from Jewish Holocaust Survivors to their children", Διεθνὲς Συνέδριον Προφορικῆς Ἱστορίας, Σιένα 1993 (πολυγραφημένα πρακτικὰ).

9. Βλ. Χάγκεν Φλάισερ, «Ὁ δρόμος πρὸς τὸ Ὀλοκαύτωμα» καὶ Μπάρμπαρα Spengler-Αξιοπούλου, «Μεθοδολογικὲς δυσκολίες στὴν ἱστοριογραφία τοῦ Ὀλοκαυτώματος», στὰ *Πρακτικὰ* τοῦ Πρώτου Συμποσίου τῆς Ἑταιρείας Μελέτης Ἑλληνικοῦ Ἑβραϊσμοῦ, ἐκδ. Γαβροηλίδη, Ἀθήνα 1993. Κώστας Κατσουρός, «Μνήμη καὶ μυθολογία», ἐδῶ. Ὀντέτ Βαζών, «Μιὰ σιωπὴ τῶν γραπτῶν πηγῶν», περ. *Σύγχρονα Θέματα*, Ἀθήνα [ὑπὸ ἐκδοσιν].

βρίσκεται αναπόφευκτα η ιδέα της εξόντωσης του «άλλου», ή παραφροσύνη στην οποία οδηγεί η μη άνοχη της «διαφορετικότητας» (alterité).

Έπειδή ακριβώς η υπόθεση της εβραϊκής γενοκτονίας έθεσε τέτοια θέματα, ο λόγος των φιλοσόφων και των ψυχαναλυτών γύρω από το γεγονός είναι ιδιαίτερα σημαντικός. Ίσως είναι και επαρκέστερος λόγος προς το παρόν. Δυστυχώς ο λόγος των ιστορικών υπολείπεται ακόμη. Ίσως τελικά ή διεθνής ιστοριογραφία θά έπρεπε να δοκιμασθεί και αυτή — και δοκιμάζεται — αντιμετώπιζοντας το γεγονός. Ίσως αναγκαστεί να διευρύνει το όπτικόν της πεδίο, να δξύνει τά εργαλεία της, να εμπλουτίσει τήν προβληματική της, για να μπορέσει να προσεγγίσει άποτελεσματικότερα αυτό τό γεγονός. Η γενοκτονία παραμένει λοιπόν τό κατ' έξοχήν προνομιακό θέμα για μία διεπιστημονική προσέγγιση.¹¹

Τό στοίχημα του σημερινού έρευνήτη-ιστορικού πού καταπιάνεται μέ τά προβλήματα αυτής της περιόδου — όποια κι άν επιλέξει — είναι, σεβόμενος όλους τούς όρους της αυστηρής επιστημονικότητας (έξαντλητική αξιοποίηση πηγών κλπ.), να βρει τό θάρρος να διατυπώσει υποθέσεις κι έρμηνείες πού αναγκαστικά θά άπτονται όδυνηρών θεμάτων, χωρίς να πέσει στην παγίδα άπλουτεύσεων, κοινοτοπιών ή αυτονόητης ήθικολογίας. Νά νομιμοποιήσει δηλαδή τήν ύποκειμενική του έμπλοκή, πού υπάρχει έξ όρισμού άν είναι Ευρωπαίος πολίτης, και να τήν αναδείξει σε παράγοντα γόνιμης ευαισθητοποίησης απέναντι στό θέμα και όχι σε παράγοντα άναστολών.

*
* *

Στό δεύτερο μέρος του κειμένου αυτού θά ήθελα να σταθώ λίγο στην «θεωρία» άρνησης της γενοκτονίας, πού άποκαλείται διεθνώς μέ τόν όρο *ρεβιζιονισμός*.

Έπειδή για τόν ευρωπαϊκό λόγο τό θέμα της εβραϊκής γενοκτονίας ήταν όδυνηρό, τίς πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, έγινε ταμπού. Τέτοια ήταν ή σχετική ευαισθησία διεθνώς μέχρι και τή δεκαετία του '60, ώστε όταν ή φιλόσοφος Άννα Άρεντ έγραψε τό 1963 τό βιβλίο της για τή δίκη του Άιχμάν πού έλαβε τότε χώρα στό Ίσραήλ, επιχειρώντας μία φιλοσοφική άνάλυση του «κακού» και προτείνοντας τήν περίφημη «banalite du mal» (κοινοτοπία του κακού) να δεχτεί βροχή επιθέσεων, γιατί ή άποψη της θεωρήθηκε ότι έδινε έλαφρυντικά στόν κατηγορούμενο.¹² Πώς άλλαξε λοιπόν τό σχετικό κλίμα και μέ τί έχει να κάνει αυτή ή άλλαγή;

Άρχές της δεκαετίας του '80 σε πανεπιστήμια, σε κύκλους διανοουμένων γύρω από περιοδικά και έκδοτικούς οίκους, σε σεμινάρια και διαλέξεις άρχισε να κυκλοφορεί μία «θεωρία» πού σύντομα πήρε τό όνομα του *ρεβιζιονισμού*, δηλαδή της άναθεώρησης. Άντικείμενό της: ή άναθεώρηση της εβραϊκής γενοκτονίας από τούς ναζί. Τάση της: να άμφισβητήσει και να συρρικνώσει τό γεγονός. Και παλαιότερα είχαν έμφανιστεί μεμονωμένες τέτοιες άπόψεις, από τίς άρχές της δεκαετίας του '80 όμως πήραν τή μορφή συγκροτημένης άποψης μέ έκπροσώπους σε διάφορες χώρες. Άπό τότε επίσης πήραν αυτές οι άπόψεις και δημοσιότητα και βρήκαν ένα κοινωνικό έρεισμα. Έδώ θά επιχειρήσουμε λοιπόν μία συνοπτική άναφορά στο *ρεβιζιονιστικό* έγχείρημα στην δεκαετία του 1980 και στην συζήτηση πού υποκίνησε.

Ο *ρεβιζιονισμός* έχει έκπροσώπους τόσο στην Γερμανία, όσο και στην Άγγλία και τή Γαλλία. Στην Γερμανία ή προβληματική αυτή έγγράφεται στην μεγάλη διαμάχη των ιστορικών, τό γνωστό ως «Historikerstreit».¹³ Ο Έρνστ Νόλτε, ένας από

τούς έπιφανέστερους Γερμανούς ιστορικούς, ήγήθηκε των Γερμανών «άναθεωρητών», επενδύοντας τό έπιστημονικό του κύρος σ' αυτή τήν υπόθεση.

Στή Γερμανία λοιπόν ή τάση συρρίκνωσης της σημασίας της γενοκτονίας δέν υποστηρίζεται μόνο από άτομα διαβλητά, όπως στην Γαλλία. Στά γραπτά του Ο Νόλτε στερεί τό γεγονός της γενοκτονίας από τήν εξαιρετικότητά του και ύπαινίσσεται πώς τά θύματα και οι θύτες έχουν τό ίδιο μερίδιο ευθύνης.

Σχετικά μέ τήν άρκετά διαδεδομένη άποψη πού άναζητά ευθύνες από τήν πλευρά των θυμάτων (μέ κατηγορίες για παθητικότητα κλπ.), ο Ίταλός συγγραφέας Πρίμο Λεβί, επίζών ναζιστικού στρατοπέδου, γράφει: «Δέν ξέρω και δέν μ' ένδιαφέρει να μάθω άν στά βάθη του έαυτού μου φωλιάζει ένας έγκληματίας, αλλά αυτό πού ξέρω καλά είναι πώς ύπήρξα θύμα άμοιρο κάθε ένοχής και όχι έγκληματίας. Γνωρίζω ακόμη ότι ύπήρξαν έγκληματίες και όχι μόνο στην Γερμανία, και ότι έξακολουθούν να υπάρχουν έν ενεργεία ή έν άποστρατεία, και τό να τούς συγγέει κανείς μέ τά θύματά τους άποτελεί είτε ήθική άσθένεια είτε αισθητική προσποίηση είτε παράξενο σημάδι συνηγορίας: και πριν άπ' όλα είναι μία πολύτιμη ύπηρεσία (έμπρόθετη ή μή) στους άρνητές της αλήθειας».¹⁴

Έπιστρέφω στόν Νόλτε: ο Νόλτε υποστηρίζει πώς ή ναζιστική πολιτική δέν έκανε τίποτα περισσότερο από τό να αντιγράφει τό πολιτικό μοντέλο του σοβιετικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Άρα, κατά τήν άποψη του, ναζισμός και κομμουνισμός είναι συγκρίσιμα φαινόμενα, και ο ναζισμός άποτελεί άπλώς μία άναγκαία άπάντηση πού προκλήθηκε από τό μεγάλο φόβο πού δημιουργούσε ή άπειλή του κομμουνισμού. Κατ' αυτόν τόν τρόπο τό κομμουνιστικό στρατόπεδο γίνεται έν μέρος συνυπεύθυνο στην γενοκτονία. Οι άναφορές στα σταλινικά στρατόπεδα από τούς ύποστηρικτές αυτής της άποψης είναι βασικές στην προσπάθειά τους να άποδείξουν ότι τό έγκλημα πού διαπράχθηκε από τούς ναζί δέν ήταν ούτε μοναδικό ούτε πρώτο. Στή θέση αυτή κυριαρχεί ή αντιπαλότητα μέ τήν άριστερή ιδεολογία και τόν κομμουνισμό. Είναι γεγονός ότι ή πρώτη ή όποια εξέτασε τά δύο καθεστώτα σε μία συγκριτική άποπείρα ήταν ή Άννα Άρεντ. Για τό έργο της έχει γραφτεί ότι: «Σέ αυτήν φιλοσοφικό επίπεδο — άκόμα κι άν ή Άρεντ ύπογραμμίζει τή διαφορά πού από πολλές άπόψεις διαχωρίζει τά ναζιστικά στρατόπεδα έξοντώσεως από τό σοβιετικό γκούλάγκ — τό βιβλίο της *Οι άπαρχές του ολοκληρωτισμού* (*Les Origines du Totalitarisme*) τείνουν να έξισώσουν τούς δύο τύ-

9a. Mark Mazower, *Inside Hitler's Greece*, Yale University Press, 1993. Τό κεφ. 19 "Greek Jewry and the Final Solution", σ. 235-261.

10. Κώστας Κατσουρός, «Μνήμη και μυθολογία» (άδημοσίευτο). Οι θέσεις αυτές έχουν άναπτυχθεί από πολλούς ξένους διανοητές. Άναφέρουμε ένδεικτικά τόν Jean-Francois Lyotard, *Le Différend*, Παρίσι 1983, και τό έργο του Ίταλου Πρίμο Λεβί.

11. Μέ τό σκεπτικό αυτό ή εκδήλωση στην όποία έντασσόταν αυτή ή όμιλία ήταν διεπιστημονική. Ο τίτλος ήταν: «Η γενοκτονία των Έβραίων από τούς ναζί: μία ιστορική, φιλοσοφική και ψυχαναλυτική προσέγγιση», και όμιλητές ήταν ο Στέφανος Ροζάνης (φιλοσοφία), ο Νίκος Τζαδάρας (ψυχανάλυση) και ή Φ. Άπατζοπούλου (έπεξεργασία μαρτυριών).

12. Hannah Arendt, *Eichmann à Jerusalem. Rapport sur la banalité du mal*, έκδ. Gallimard, folio/histoire. Παρίσι 1991.

13. [Συλλογ. τόμος], *Historikerstreit. Die Dokumentation der Kontroverse um die Einzigartigkeit der national-sozialistischen Judenvernichtung*, Piper, Μόναχο, 1987.

14. Primo Levi, *I sommersi e i salvati*, έκδ. Einaudi Tascabili, 1993, σ. 35. Στο βιβλίο αυτό, πού εκδόθηκε τό 1986, έναν χρόνο πριν από τήν αυτοκτονία του συγγραφέα, ο Λεβί εξέτάζει τίς δομές ενός ολοκληρωτικού συστήματος και τίς τεχνικές για τήν κατάλυση του άτόμου. Βλ. και *Se questo e un uomo*, α' έκδ. 1947.

πους τρομοκρατίας». ¹⁵ Βέβαια οι ρεβιζιονιστές διήνυσαν πολύ δρόμο στην κατεύθυνση αυτή μέχρι να φτάσουν στις δικές τους απόψεις και σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η Άρεντ δρισκεται στην άπαρχή των δικών τους θέσεων.

Δέν έχω προσωπική γνώση των κειμένων των Γερμανών ιστορικών γύρω από την περίφημη «διαμάχη», προσφάτως όμως έχουν δημοσιευτεί όρισμένα άρθρα σε έλληνικά περιοδικά που αναφέρονται έκτενώς σ' αυτή. ¹⁶ Στο πρώτο από αυτά γράφει ο Άλ. Κύρτσος: «Δέν πρέπει να δημιουργηθεί ή εντύπωση ότι ο Νόλτε και οι άλλοι συντηρητικοί ιστορικοί που τον υποστήριξαν προτείνουν την άνοχη προς τις εθνικοσοσιαλιστικές θηριωδίες. Η περίπτωση της ομάδας αυτής των ιστορικών είναι ενδιαφέρουσα ακριβώς επειδή είναι δύσκολο, κρίνοντας από τά κειμένα τους, να άμφισβητηθούν τά αντιναζιστικά τους αίσθήματα. Ο στόχος τους είναι να στηρίξουν την ιστορική συνείδηση των Γερμανών μέσα από την άποψη ότι ο εθνικοσοσιαλισμός άφ' ενός είναι συγκρίσιμος με άλλες καταστάσεις, άφ' έτερου ότι οι αίτιες της γέννησής του και ο χαρακτήρας του καθεστώς μπορούν να άναχθούν στην εξέλιξη των διακρατικών συγκρούσεων της εποχής». ¹⁷ Είναι φανερό ότι ή προσπάθεια έχει στόχο την άπονοχοποίηση της νεότερης γενιάς των Γερμανών και την άποδοχή του παρελθόντος τους.

Τό ιστορικό του ρεβιζιονισμού στή Γαλλία — και έδώ πρόκειται πιά για τον έντελώς άνυπόστατο έπιστημονικά ρεβιζιονισμό — έχει τή δική του πορεία. Άν για τή Γερμανία ή άπόπειρα να ξαναδοούν τή συγκεκριμένη περίοδο είναι άναπόσπαστη από τό έγχείρημα της συγκρότησης της σημερινής τους εθνικής ταυτότητας, για τή Γαλλία υπάρχουν αντίστοιχα αίτήματα. Άφου στή Γαλλία άποσιωπήθηκε για χρόνια ή πλευρά του Βισύ, της συνεργασίας δηλαδή με τή ναζιστική ήγηση, και έξάρθηκε ή πλευρά του Ντέ Γκόλ, της «νόμιμης», δηλαδή της μή κομμουνιστικής Άντίστασης, ήρθε ή ώρα να έπανεξεταστεί ή σκοτεινή περίοδος της Κατοχής. Δέν είναι τυχαίο ότι περίπου τή ίδια εποχή που άρχισαν να πληθαίνουν οι μελέτες για τήν Κατοχή που έξέταζαν τήν πλευρά του Βισύ, άρχισε να συγκροτείται και ο κύκλος των ρεβιζιονιστών.

Τό έγχείρημα λοιπόν του ρεβιζιονισμού στή Γαλλία (σε σχέση πάντα με τήν κοινωνική του άποδοχή) έχει να κάνει και με τή συντηρητική πολιτική στροφή ενδύτερων στρωμάτων, τή συνδεμένη άμεσα με τήν ξενοφοβία, όπως αυτή έκφράζεται επιθετικά από τό διαρκώς άνερχόμενο κόμμα του Λέ Πέν.

Ο γαλλικός ρεβιζιονισμός («négalionnisme», «άρνητισμό» τόν λένε μερικοί για να τόν διαχωρίσουν από τόν γερμανικό) «άρνείται τήν ύπαρξη των χιτλερικών θαλάμων άερίων και τήν έξόντωση των διανοητικά άσθενών, των Έβραίων και των Τσιγγάνων, καθώς και μέρους των λαών που θεωρούνταν ριζικά κατώτεροι, ιδιαίτερα των Σλάβων». Γεγονός είναι βέβαια ότι στόχος του ρεβιζιονισμού παραμένει ή έδραϊκή γενοκτονία. Ίδιαίτερη άνθηση γνώρισε ο ρεβιζιονισμός (που είχε δώσει τά πρώτα του δείγματα από τή δεκαετία του '70) στή δεκαετία του '80 και ιδιαίτερα μετά τό 1985.

Τότε είδαν τό φως και οι πρώτες άπαντήσεις. Ίστορικοί και φιλόσοφοι, από τούς σημαντικότερους στον κλάδο τους, άφησαν για λίγο κατά μέρος τό καθ' έαυτό έπιστημονικό τους αντικείμενο και άσχολήθηκαν με τό θέμα, γιατί θεώρησαν πραγματικά επικίνδυνη τή διαστρέβλωση αυτή της άλήθειας. Ένα από τά πρώτα έργα ήταν αυτό του γαλλόφωνου φιλοσόφου Βλαντιμίρ Γιανκέλεβιτς, με τίτλο *Τό Άπαράγραπτο*, όπου άναπτύσσονται οι λόγοι για τούς όποιους ή γενοκτονία δεν πρέπει να λησμονηθεί και να συγχωρηθεί. ¹⁸

Ο διανοητής όμως που άσχολήθηκε τήν τελευταία δεκαετία συστηματικά με τήν κατάρριψη του ρεβιζιονισμού είναι ο γνωστός στήν Ελλάδα μελετητής του αρχαίου ελληνικού πο-

λιτισμού Πιέρ Βιντάλ Νακέ. Άπό τό 1980 ως τό 1990 ο Πιέρ Βιντάλ Νακέ έγραψε όρισμένα κείμενα που αναλύουν τόν «ρεβιζιονισμό» και άποκαλύπτουν τά κίνητρά του. Τά βασικά σημεία της άναλύσής του θα προσπαθήσω λοιπόν πολύ συνοπτικά να μεταφέρω έδώ. ¹⁹ Κατ' άρχήν τοποθετεί τόν «ρεβιζιονισμό» στή σωστή του διάσταση και έξηγεί γιατί άσχολείται μ' αυτόν. Γράφει: «Ο «ρεβιζιονισμός» δεν άποτελεί ούτε ιστορική σχολή ούτε ένα είδος ιστορικού λόγου, αλλά τήν ίδια τήν άναίρεση του αντικειμένου της ιστορίας. Χαρακτήρισαν τά «ρεβιζιονιστικά» κείμενα «διανοητικά άποπατήματα». Δέχομαι αυτή τήν έκφραση, ύπάρχουν όμως έργαστήρια όπου τά άποπατήματα αναλύονται. Άπό πότε τό ψεύδος, ή πλαστογραφία, ο μύθος, τό φανταστικό έπαψαν να άποτελούν αντικείμενο των ιστορικών έρευνών;» ²⁰ Έτσι λοιπόν ο Πιέρ Βιντάλ Νακέ θα άποδομήσει τήν πλαστογραφία για να δείξει τό μηχανισμό της και τή συνάφεια στήν όποία αυτή λειτουργεί.

Τό πρώτο στο όποιο στοχεύουν οι ρεβιζιονιστές — Γάλλοι και Γερμανοί — είναι να άλλοιώσουν τό χαρακτήρα του γεγονότος και κυρίως να του άποστερήσουν τή μοναδικότητά του. Τό φαινόμενο της εκτόπισης και της έξολόθρευσης των 5.200.000 Έυρωπαϊών Έβραίων έχει μία μοναδικότητα, μίαν ιδιαιτερότητα, σε σχέση με άλλες γενοκτονίες. Γι' αυτό έξάλλου και έπινοήθηκε ο όρος «έγκλημα κατά της άνθρωπότητας» τό 1945 για να χαρακτηριστούν τά ναζιστικά έγκλήματα, επειδή ακριβώς δεν χωρούσαν σε κανέναν γνωστό ως τότε όρο. Και άλλες γενοκτονίες έχουν βέβαια διαπραχθεί, και μία από τις τρομερότερες ήταν αυτή των Άρμενίων από τούς Τούρκους τό 1915. Η διαφορά του ενός έγκλήματος από τό άλλο έγκνεται στή γραφειοκρατική πλευρά, στο μεθοδευμένο έγκλημα, στή βιομηχανική «έξιοποίηση» του θύματος από τή ναζιστική κρατική μηχανή. Δέν ήταν έδώ όργανισμένοι πολεμιστές που έσφαζαν εν θερμώ άμαχο πληθυσμό, αλλά μεθοδικοί γραφειοκράτες και στρατιώτες που έκτελούσαν τό καθήκον τους με ήσυχη συνείδηση. Η έξόντωση ανθρώπων ως καθήκον ύπαλλήλου είναι τό καινούργιο στοιχείο αυτής της γενοκτονίας. Θέσπισαν έτσι μία «κουλτούρα του έγκλήματος», προξενούσαν τήν «Balalite du mal», όπως τήν όρισε ή Άννα Άρεντ. ²¹ Ο Βιντάλ Νακέ σχολιάζοντας τό βιβλίο του Ραούλ Χίλμπεργκ, *The destruction of European Jews*, γράφει: «Ένα προκαταρκτικό κφάλαιο έχει τίτλο: «Τά προηγούμενα». Μπαίνουμε στον πειρασμό να πούμε ότι αυτό τό κφάλαιο έπρεπε να περιέχει, όπως εκείνο της *Μικρής Πραγματείας για τή γαλλική ποίηση* του Έοντόρ ντέ Μπονβίλ, μία μόνο φράση: «Δέν ύπάρχουν». Άκόμη και αυτό που οι Άρμένιοι γνώρισαν τό 1915 ήταν ένα άρχαϊκό τύπο μακελειό, ολοκληρωτικό όπωσδήποτε, αλλά όχι βιομηχανοποιημένο». ²² Τό έπιχείρημα αυτό έξάλλου χρησιμοποιήθηκε για τήν υποστήριξη όσων δικάστηκαν ως συνυπεύθυνοι του έγκλήματος.

15. Luc Ferry, «Les banalisations à la française», *Révision de l'Histoire*, Les éditions du Cerf, Παρίσι 1990, σ. 255. Πρακτικά συνεδρίου που έγινε στις Βρυξέλλες τό 1988.

16. Αλέξανδρος Κύρτσος, «Ίστορία και ιδεολογία στή Γερμανία», *Τά Ιστορικά*, τ. 7, Δεκέμβριος 1987, σ. 209-224. Κωνσταντίνος Λούλος, «Έθνική συνείδηση και ιστορία στή Γερμανία», *Μνήμων*, τόμος 14ος, Άθήνα 1992, σ. 117-187.

17. Άλ. Κύρτσος, *ό.π.π.*, σ. 214.

18. Vladimir Jankélévitch, *L'imperscriptible*, εκδόσεις Seuil, Παρίσι 1986.

19. P. Vidal-Naquet, *Les Juifs, la mémoire et le présent*, εκδ. Maspéro, Παρίσι 1981. Με τόν ίδιο τίτλο και τήν ένδειξη II, νέο έργο από τις εκδόσεις Découverte, Παρίσι 1987.

20. Pierre Vidal-Naquet, *Les Juifs... II*, σ. 229.

21. Hannah Arendt, *ό.π.π.*

22. Pierre Vidal-Naquet, *Les Juifs... II*, σ. 217.

Πιο πρόσφατο παράδειγμα ή περίπτωση του Κλάους Μπαρμπι, άρχηγού τής Γκεστάπο στή Λυών από τό 1942, πού όταν άρχισε ή δίκη του στή Γαλλία τό 1984 ή υπεράσπιση προσπάθησε νά τόν εμφανίσει ώς έναν χαμηλής βαθμίδας υπάλληλο πού άπλώς έκτελούσε τό καθήκον του, άρα τελικά όχι υπεύθυνο.²³ Έδώ έγείρονται θέβαια φιλοσοφικά έρωτήματα σχετικά μέ τήν υπευθυνότητα του άτόμου και τήν ελεύθερη βούληση. Ο «ρεβιζιονισμός» χρησιμοποιεί συστηματικά αυτό τό επιχείρημα για νά άποδείξει ότι ευσυνείδητοι πολίτες και υπάλληλοι έκαναν άπλώς τό καθήκον τους, άρα δέν είναι ένοχοι για τίποτα. Έξάλλου ήταν μέσα στή λειτουργία του ολοκληρωτικού συστήματος ό άπόλυτος καταμερισμός τών καθηκόντων, ώστε ό καθένας νά γνωρίζει και νά πράττει ένα πολύ μικρό μέρος του συνολικού σχεδίου και νά μή νιώθει υπεύθυνος για τό τελικό άποτέλεσμα, νά μπορεί άκόμη και νά δηλώσει μέ ήσυχη συνείδηση ότι δέν τό γνώριζε.

*
* *

Τό χρονικό του ρεβιζιονισμού στή Γαλλία έχει συνοπτικά ώς εξής: Ένας έκδοτικός οίκος, La Vieille Taupe, «άναρχομαρξιστικών» καταβολών, μέ ό,τι άσαφές μπορεί νά περιέχεται σ' αυτόν τό χαρακτηρισμό, εξέδωσε τό πρώτο σχετικό μέ τό θέμα φυλλάδιο τό 1970. Τίτλος του: *Τό Άουσβιτς ή τό μεγάλο άλλοθι*.²⁴ Στήν άνώνυμη αυτή μπροσούρα, ή έξόντωση τών Έβραίων θεωρείται ως τό μεγάλο άλλοθι του άντιφασιστικού στρατοπέδου, τό όποιο δικαιώνεται έτσι άπέναντι στον άντίπαλο. Η ειδιοποιός διαφορά άνάμεσα στό φασιστικό και στό άντιφασιστικό στρατόπεδο είναι ή διάπραξη τής γενοκτονίας τών Έβραίων. Τό φυλλάδιο θέλει νά καταλύσει αυτή τή διαφορά για νά άναδείξει τήν όμοιότητα τών καπιταλιστικών χω-

ρών. Άπλουστεύσεις στήν άριστερίστικη λογική τής ίσοπέδωσης, πού έβλεπε τόν καπιταλισμό ως μοναδική αίτία όλων τών κακών και προσπαθούσε νά δώσει οικονομικού τύπου κίνητρα κι εξηγήσεις σ' όλα τά φαινόμενα, παράγοντας αυτό πού άργότερα θά χαρακτηριζόταν ως «χυδαίος μαρξισμός». Όλ' αυτά γράφονται λίγο μετά τόν Μάη του '68 και άποτελούν διαστρεβλωμένες προεκτάσεις του δικού του κλίματος και πνεύματος.

Σέ συγκροτημένη όμως καμπάνια του ρεβιζιονισμού επιδίδεται ή Vieille Taupe μόνο από τό 1980 και μετά. Έπιανεκιδίδει τότε δύο βιβλία του Πάλ Ρασινιέ, τά πρώτα πού χύνουν τό δηλητήριο τής άμφισβήτησης.²⁵ Όλοι άναγνωρίζουν στον Ρασινιέ τήν πατρότητα του ρεβιζιονισμού, καθώς είναι ό πρώτος πού άμφισβήτησε τήν έξόντωση τών Έβραίων στα στρατόπεδα. Άν και τά βιβλία του είχαν πρωτοεκδοθεί τό 1950 και τό 1961 αντίστοιχα, δέν είχαν βρει τότε άπήχηση και μόνο στο

23. Γύρω από τήν δίκη Μπαρμπι γράφτηκαν πολλά. Βλ. ένδεικτικά από τά πιο πρόσφατα δημοσιεύματα τό βιβλίο του Alain Finkielkraut, *La mémoire vaine. Du crime contre l'humanité*, εκδόσεις Gallimard, Παρίσι 1992. Άπό τά πρώτα δημοσιεύματα, σύγχρονα μέ τήν αρχή τής δίκης, ήταν τό αφιέρωμα του περιοδικού *Les Nouveaux Cahiers*, π. 76, άνοιξη 1984, μέ τίτλο: "Barbie: Procès à l'oubli". Τόν Σεπτέμβριο του 1993 προδλήθηκαν για πρώτη φορά στή γαλλική τηλεόραση άποσπάσματα από τή δίκη του Barbie (στήν έκπομπή *La marche du siècle*).

24. *Auschwitz ou le grand alibi*, εκδόσεις La Vieille Taupe, Παρίσι 1970: άναδημοσίευση άνώνυμης μπροσούρας, πρωτοδημοσιευμένης τό 1960 στο όργανο μιάς μαρξιστικής σέκτας πού λεγόταν Programme communiste.

25. Paul Rassinier, *Le mensonge d'Ulysse* (α' έκδ. 1950), La Vieille Taupe, 1977. *Ulysse trahi par les siens* (α' έκδ. 1961), La Vieille Taupe, 1980.

ιδεολογικό πλαίσιο των αρχών της δεκαετίας του '80 αρχίζουν να λειτουργούν.

Αν όμως ο Ρασινιέ εγκαινιάζει τη «ρεβιζιονιστική» άποψη στη Γαλλία, αυτός που την εγκαθιδρύει ως «σχολή» είναι ο Ρομπέρ Φωρισόν. Ο ίδιος δηλώνει ότι διαβάζοντας τα βιβλία του Ρασινιέ άρχισε να άμφιβάλλει για τη γενοκτονία. Ο Φωρισόν λοιπόν, άσημος λέκτορας γαλλικής λογοτεχνίας μέχρι τότε στο Πανεπιστήμιο της Λυών, άποφάσισε να γίνει διάσημος συνδέοντας το όνομά του με τη «ρεβιζιονιστική» καμπάνια.²⁶

Ίδου τώρα τα έπιχειρήματα που στοιχειοθετούν το βασικό άπλοστάσιο του ρεβιζιονισμού:

1. Πρόβλημα τεχνολογίας. Η έξόντωση εκατομμυρίων ανθρώπων θεωρείται πρόβλημα τεχνολογίας. Ο Σέρζ Τιόν, από τους μετροπλαθείς ρεβιζιονιστές, γράφει σ' ένα βιβλίο του που κυκλοφόρησε κι αυτό από την *Vielle Taure* τό 1980: «Βεβαίως υπήρξαν τεχνητές θανατώσεις με άεριο, αλλά το έρώτημα των βιομηχανικών μεθόδων έξόντωσης δέν έχει έξεταστεί με τρόπο που να λύνει όλες τις άπορίες που διατηρούμε το δικαίωμα να έχουμε γύρω από τη λειτουργία κάθε άλλης βιομηχανικής έπιχείρησης, σέ άλλο περιβάλλον».²⁷ Τό βασικό που μπορεί κανείς να παρατηρήσει έδω είναι ότι ο συγγραφέας έξισώνει την έξόντωση ανθρώπων με όποιαδήποτε βιομηχανική παραγωγή. Άρα του διαφεύγει ή ουσία του θέματος για τό όποιο μιλάει.

2. Άνυπαρξία ντοκουμέντων. Τό δεύτερο αυτό σημείο συνιστά έναν καθαρό παραλογισμό: είναι σάν να ζητάς από τόν εγκληματία να μήν έξαφανίσει τά ίχνη του, να άφήσει γραπτή όμολογία των πράξεών του. Είναι αυτόνοητο πώς οι ναζί φρόντισαν να έξαλείψουν μαζί με τους ίδιους τους Έβραίους και την άνάμνηση της έξόντωσης τους. Σάν να μήν έγινε τίποτα.

Πάνω σ' αυτό τό άνιστορικό έπιχείρημα της έλλειψης ντοκουμέντων, που προσβάλλει την κοινή λογική και ήθική, και που άναγάγει την ιστορία σέ ποινικό δικαστήριο τό όποιο χρειάζεται άπτες άποδείξεις, ό ρεβιζιονισμός οικοδομεί τη βασική του θέση, τό άπόλυτο ψεύδος. Γράφει ό Ρομπέρ Φωρισόν, ό βασικός εκπρόσωπος του ρεβιζιονισμού στη Γαλλία: «Ποτέ ό Χίτλερ δέν διέταξε ή δέν δέχτηκε να δολοφονηθεί κανείς έξαιτίας της φυλής του ή της θρησκείας του». Έδω συνοψίζεται ή ουσία του ρεβιζιονισμού. Μικρή ειρωνεία: κάποια ντοκουμέντα διέφυγαν την κατατροφή. Μόλις τό 1990, άνακαλύφθηκε στά έπίσημα βελγικά αρχεία πλήρης σειρά φακέλων με τίτλους «Άουσβιτς, Μπέργκεν-Μπέλεσεν, Μπούχενβαλντ» και τά στοιχεία των ατόμων που στάλθηκαν εκεί και δέν ξαναγύρισαν, με ξεχωριστό φάκελο για τόν καθένα, που περικλείει ταυτότητες, άδειες όδηγησης κλπ. Έτσι όσα από τά παιδιά τους έπέζησαν έμαθαν πρώτη φορά τόν άκριδή τόπο έξόντωσης των δικών τους.²⁸

3. Η «τελική λύση» (όνομασία των ναζί για την έξόντωση) ήταν άπλως ή έξωση των Έβραίων προς την Άνατολική Ευρώπη, ή άπώθησή τους άνατολικά. Έξάλλου, άφου από κεί είχαν έρθει οι περισσότεροι στη Δύση, ήταν σχεδόν ένας άπλός έπαναπατρισμός. Τι είναι ένας άκόμη διωγμός για τόν λαό των διωγμών;

4. Έλαχιστοποίηση θυμάτων. Ο Φωρισόν υποστηρίζει ότι ό άριθμός των θυμάτων ήταν ασύγκριτα μικρότερος από τόν πραγματικό. Μιλάει λόγου χάρη για 50.000 στο Άουσβιτς. Έφτανε δηλαδή για τό Άουσβιτς μιά Θεσσαλονίκη. Μετατοπίζεται έτσι τό θέμα, άφου ή ουσία της πράξης δέν έγκειται έτσι κι άλλως στο τελικό άποτέλεσμα. Παρεμπιπτόντως άναφέρει ότι ό έπιστημονικά άναγνωρισμένος σήμερα άριθμός θυμάτων είναι 5.200.000.²⁹

5. Η Γερμανία δέν ευθύνεται για τόν Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

6. Ο μεγάλος έχθρός είναι ή Σοβιετική Ένωση κι ό Στάλιν.

Έτσι ό Χίτλερ ήταν άπλως τό άναγκαίο αντίπαλο δέος. Είναι ξεκάθαρο πώς συνδέεται σήμερα αυτή ή θέση με την κατάρρευση του σοσιαλιστικού συστήματος.

Και τέλος: 7. Η έβραϊκή γενοκτονία δέν άποτελεί παρά ένα άκόμη εύρημα της προπαγάνδας των Συμμάχων και του σιωνισμού.

Η έπιχειρηματολογία αυτή όργανώθηκε σέ κανονική καμπάνια. Ο Φωρισόν κατάφερε να δημοσιεύσει στην έγκυρη έφημερίδα *Monde* δύο άρθρα με τη θεωρία του. Αυτή ή άπροκάλυπτη ιδεολογική χρήση της ιστορίας δέν έχει βέβαια τίποτα να κάνει με την έπιστήμη της ιστοριογραφίας. Κι όμως οι ρεβιζιονιστές χρησιμοποίησαν όλα τά κανάλια διάδοσης και καταξίωσης της έπιστημονικής γνώσης. Θά άναφέρουμε ένδεικτικά μερικά μόνο, ώστε να παρακολουθήσουμε την έξάπλωση του φαινομένου. Τό 1979 όργανώθηκε στο Λός Άντζελες έπιστημονικοφανές συνέδριο με τίτλο: «Revisionist Convention». Άκραία κακοήθεια και κακογουστία του συνεδρίου: θέσπισε βραβείο 50.000 δολαρίων για όποιον μπορούσε να άποδείξει ότι ήταν αυτόπτης μάρτυς θαλάμων άερίων. Τά πρακτικά του συνεδρίου δημοσιεύτηκαν στο πρώτο τεύχος ενός καινούριου περιοδικού, του *The Journal of Historical Review*, όργανο του "Institute for Historical Review", που κυκλοφόρησε στίς αρχές του 1980. Οι συνέδριοι που έλαβαν μέρος, εκτός από τόν Γάλλο Φωρισόν, ήταν κυρίως Άγγλοι και Γερμανοί. Στην Άγγλία και στη Γερμανία τυπώθηκαν την τελευταία δεκαετία φυλλάδια που διανέμονται δωρεάν και μεταφράζονται σέ πολλές γλώσσες για να ενημερώσουν τό κοινό για την «μεγάλη άπάτη των στρατοπέδων».³⁰ Στην Άγγλία τά φυλλάδια αυτά εκδίδονται από τό άκροδεξιό κόμμα (*National Front*) και στη Γερμανία από τόν "Γερμανικό Κύκλο Έργασίας". Άκροδεξιό στην Άγγλία συναντιούνται με άκροαριστερούς (με έρωτηματικό) στην Γαλλία, τόν κύκλο της *Vielle Taure*. Στη «διεθνή άπάτη καπιταλισμού-σιωνισμού» φαίνεται ότι χρειάζεται και διεθνή άπάντηση. Πέφτουν λοιπόν τά γεωγραφικά και τά πολιτικά σύνορα, τά άκρα συναντώνται και δείχνουν τις συγγενειές τους.

Σ' ένα από τά πρώτα πιο έμπεριστατωμένα άρθρα εναντίον του ρεβιζιονισμού, που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Temps Modernes*, ή Ναντίν Φρεσκό γράφει: «Η ίδια ή έκφραση ρεβιζιονιστική σχολή δέν έχει νόημα. Δέν μπορεί να δηλώνει κανείς ότι κίνητρό του είναι οι άπαιτήσεις της έπιστημονικής δεοντολογίας και συγχρόνως να κάνει έργο του την καταγγελία. Δέν μπορεί να ισχυρίζεται ότι εγκαθιδρύει μιά έπιστήμη και να τη στηρίζει σέ μιά ήθική της ύποψίας. Δέν μπορεί να αρχίζει κανείς μιά έρευνα στην όποια ή καχυποψία και μόνο ένέχει θέση βεβαιότητας και ή άμφιβολία γίνεται πεποίθηση».³¹ «Τό εγκλημα δέν έγινε ποτέ. Πρόκειται για σκευωρία». Μήπως έν τέλει οι ναζί δέν ήταν τόσο κακοί; Μήπως οι «άνθρωποι αυτοί ήταν μιά κάποια λύσις», άκριδώς σάν τους "βαρβάρους" του ποιητή; Όσα γίνονται σήμερα στη Γερμανία βάζουν σέ σκέψη.

*
* *

Κλείνοντας, θέλω να διατυπώσω κάποιες παρατηρήσεις που έχουν να κάνουν με τό πώς περνά στη σημερινή Γερμανία ή ύπόθεση της γενοκτονίας.³² Τό 1992 συμπληρώθηκαν 50 χρόνια από τότε που πρωδιατυπώθηκε ή στρατηγική της «τελικής λύσης». Η σημερινή Γερμανία έχει άνάγκη να έντάξει τό γεγονός στην ιστορία της και να τοποθετηθεί άπέναντί του έπίσημα. Μιά έκθεση άνοιξε στο Βερολίνο στίς αρχές του 1992

μέ θέμα «*Εβραϊκοί Κόσμοι*» και ένα μουσείο άρχισε νά λειτουργεί στή βίλα όπου είχε συνεδριάσει ή ναζιστική ήγεσία και είχε λάβει τήν απόφαση. Άρα είναι σαφές ότι υπάρχει κρατική δούληση για τή διατήρηση τής ανάμνησης τού γεγονότος και τήν ένσωμάτωσή του στή σύγχρονη γεμανική ιστορία.

Ένα ενδιαφέρον σημείο είναι πώς ή ημέρα πού έπελέγη νά γιορτάζεται επίσημα από τό γεμανικό κράτος ως ημέρα τών θυμάτων τού ναζισμού — έορτασμός πού εγκαινιάστηκε τό 1978— είναι ή 9η Νοεμβρίου. Τήν νύχτα τής 9ης Νοεμβρίου 1938 άρχισε ένα ταυτόχρονο προγκρόμ σέ πολλές πόλεις τής Γερμανίας μέ πυρπόληση συναγωγών και καταλήστευση έβραϊκών μαγαζιών. Η έπιχείρηση ονομάστηκε «Κρύσταλ Νάχτ», «Νύχτα τών Κρυστάλλων». ³³ Τήν ονομασία αυτή έδωσε ό ναζί ύπουργός Οικονομικών θέλοντας νά ρίξει τό βάρος στίς βιτρίνες τών καταστημάτων πού καταστράφηκαν εκείνη τή νύχτα, έξ ου και τά «κρύσταλλα». Τό έρώτημα είναι: Τί σχέση μπορεί νά έχει αυτή ή λυρική σχεδόν ονομασία μέ μιά γενοκτονία; Η λέξη, αντί νά δηλώνει, αποκρύπτει. Άκριβώς όπως απέκρυπτε ή «έκτόπιση», ή «τελική λύση» ή ή «είδικη έπιχείρηση».

Η αναφορά γίνεται λοιπόν σ' ένα παραδοσιακό, παλαιού τύπου πογκρόμ. Όμως διωγμούς σάν κι αυτόν έχουν στό ενεργητικό τους περίπου όλες οι ευρωπαϊκές χώρες επί αιώνες. Έχει τονισθεί πώς ή έπίθεση εκείνης τής νύχτας πραγματοποιήθηκε αυθόρμητα από όργισμένους πολίτες, πώς ήταν μιά πράξη λαϊκής άγανάκτησης σέ αντίποινα για τήν άπόπειρα δολοφονίας ένός ναζί αξιωματούχου. Άποσιωπάται έτσι ή ιδιαιτερότητα τού όργανωμένου από τήν πολιτική ήγεσία έγκλήματος κατά ομάδων πληθυσμού και όλόκληρων λαών, ή μεθοδική σύλληψη και ό έγκλεισμός τους στά στρατόπεδα έξόντωσης. Μέ τήν έπιλογή αυτού τού γεγονότος για τήν ημέρα μνήμης, και μέ τήν

ίδια του τήν ονομασία ακόμη, ή ημέρα αυτή αποσιωπά αυτό ακριβώς πού υποτίθεται πώς θέλει νά μνημονεύσει.

26. Πολύ ώραία είναι ή ανάλυση τής ψυχολογίας τού Φωρισόν πού κάνει ή Ναντίν Φρεσκό στό άρθρο της "*Les Redresseurs de morts*", περ. *Temps Modernes*, Μάιος 1980, σ. 2150-2211. Άναφέρει τίς πρώτες εργασίες τού Φωρισόν πού μέ τίτλο "*A-t-on lu Rimbaud?*" και "*A-t-on lu Lautreamont?*" ήθελαν νά άκυρώσουν όλες τίς ως τότε έρμηνείες αυτών τών ποιητών και νά εμφανίσουν μιά νέα θεωρία βάσει τής όποιας ό Φωρισόν μόνο είχε καταλάβει τί ήθελαν νά πουν οι ποιητές. Η διεστραμμένη τάση του νά αποδεικνύεται ό μόνος κάτοχος τής αλήθειας, άναρώντας τίς ως τότε επικρατούσες άπόψεις, βρήκε στάδιον δόξης λαμπρόν στόν ρεβιζιονισμό.

27. Serge Thion, *Vérité historique ou vérité politique?*, εκδόσεις La Vieille Taupe, Παρίσι 1980.

28. *La dernière image*, vidéogramme de Gérard Preszow, Βελγική τηλεόραση, 1990.

29. Raoul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, τελευταία έκδοση, 1985.

30. Βλ. και τό άγγλικό βιβλίό μέ τόν όμώνυμο τίτλο: Arthur Butz, *The Hoax of the XXth Century*, έκδ. Historical Review Press, Λονδίνο 1976.

31. Nadine Fresco, *οπ.π.*, σ. 2171.

32. Οι πληροφορίες από τήν ανακοίνωση τού Michal Rodemann, "*Reconstructions of history. From Jewish Memory to Nationalised Commemoration in Germany*", Διεθνές Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας, Σιέννα 1993.

33. Για τή φειντή επέτειο τής «Νύχτας τών Κρυστάλλων» προβλήθηκε στήν ΕΤ-1 μιά πολύ ενδιαφέρουσα έκπομπή τού σκηνοθέτη Κώστα Χατζόπουλου («*Παρασκήνιο*», 7 Δεκεμβρίου 1993). Η Τώνια Μαρκετάκη επέλεξε τόν τίτλο «*Κρυστάλλινες Νύχτες*» για τήν ταινία της πού έχει για ήρωα διωκόμενο Άθηναίο Έβραίο στήν Κατοχή (ταινία τού 1992).

Ὁ ἔθνικισμός ὡς δεσμευτική ἀρχή γιά τήν κατασκευή τοῦ παρελθόντος

τοῦ Νίκου Θεοτοκά

Δέν ξέρω πόσες βεβαιότητες μπορεῖ νά ἀποκτήσει ἕνας ἱστορικός μέσα ἀπό τή δουλειά του· θά διακινδυνεύσω ἐντούτοις τή διατύπωση τουλάχιστον μίας ἀπό αὐτές: *ἕνα ἐρώτημα ἀρκεῖ γιά νά κάνει ἄνω-κάτω ὅλο τό σύστημα τῶν βεβαιότητων μέ τό ὁποῖο ὑποδεχόμαστε τά τεκμήρια*. . . Καί τοῦτο ἰσχύει ἐξίσοῦ εἴτε πρόκειται γιά κατάστιχα, ἡμερολόγια, ἀπομνημονεύματα, ἀλληλογραφίες, ἀπεικονίσεις κι ὀτιδήποτε ἄλλο θά μπορούσαμε νά περιλάβουμε στίς πηγές τῆς ἱστορίας καί στά πληροφορικά σώματα πού συστήνουμε.

Μερικές φορές ἔχουμε τήν τύχη νά μᾶς πονηρεῖει τό ἴδιο τό ὑλικό μέ ἀντιφάσεις πού εἶναι διακριτές ἀπό τήν πρώτη ἀνάγνωση κιόλας. Σέ τέτοιες περιπτώσεις, οἱ ἴδιες οἱ πηγές τῆς ἱστορίας μᾶς χαλᾶνε τήν ἡσυχία, μᾶς ἀναγκάζουν νά σκεφτοῦμε μέ τρόπο πού θέτει ὑπό δοκιμῆς τήν ἀσφάλειά καί τό αὐτόνητο. Τα τεκμήρια, ἀντί νά πειθαρχοῦν καί νά τακτοποιοῦνται μέσα στά ἐρμηνευτικά μας πρότυπα, ἀποκαλύπτουν σειρές ἀνεργατιστων συμπεριφορῶν: τά ἴδια πρόσωπα ἢ οἱ ἴδιες ὁμάδες ἀνθρώπων φαίνονται νά ἔχουν ἐνεργήσει ὑπό διαφορετικές ἢ ἀκόμα καί ἀλληλοαποκλειόμενες ἀρχές καί μέριμνες· ὑπέρτερες δύο, τριῶν ἢ καί πολλῶν ἀφεντάδων ταυτόχρονα. Κάτι τέτοιο συμβαίνει λ.χ. στήν περίπτωση τοῦ Μακρυγιάννη. Ἐκεῖ πού τά πράγματα ἔδειχναν τακτοποιημένα, μᾶς προέκλυσε τό *Ὁράματα καί Θάματα*. Θά θυμάστε τίς σχετικές συζητήσεις: κάποιοι ἀναγόρευσαν τόν Μακρυγιάννη σέ Ἅγιο, ἄλλοι τόν θεώρησαν παράφρονα, τελευταῖα, μάλιστα, γράφτηκε κι ἡ ἀποψη πώς εἶχε μπλέξει, μέσω τῆς περίφημης «γυναίκας», μέ τόν ἴδιο τό διάβολο.

Σέ παρόμοιες ὁμως περιπτώσεις, πρίν μπλεχτοῦμε σέ κουδέντες περί τρέλας, ἀγιότητος ἢ σατανικότητος, θά πρέπει νά δοκιμάζουμε τήν ὑπόθεση πώς ἂν κάτι μᾶς φαντάζει ἀντιφατικό, ἀσυνάρτητο ἢ ὑπερφυσικό, εἶναι πιθανόν τό πρόβλημα νά θρῖσκεται στή ματιά μας, στήν ἀδυναμία μας δηλαδή νά ἐννοήσουμε τή μαρτυρία καθ' ἑαυτή, τούς ὅρους παραγωγῆς της καθώς καί τά νοήματα πού λανθάνουν στή συνάφεια τῶν διατυπώσεων. Εἶναι δηλαδή πιθανόν ἐκεῖνο πού συνέχει τή δράση καί τή σκέψη τῶν ἀνθρώπων πού μελετοῦμε νά ἀναφέρεται σέ ἀξίες, ἀρχές καί ὅρους λογισμοῦ πού δέν ἔχουν κληροδοτηθεῖ στή δική μας ἐποχή. Κατά συνέπεια, ἡ κατανόηση τῶν συμπεριφορῶν καί τῶν γεγονότων —περί τῶν ὁποίων μαρτυροῦν οἱ πηγές— μπορεῖ νά ἐλέγχεται ἀπό ἀξιοδο-

τήσεις καί ἀρχές πού ἀφοροῦν τό δικό μας σύστημα σκέψης καί πού ἔχουν, ἐκ τῶν ὑστέρων, ἐπενδυθεῖ στά κίνητρα καί τίς προθέσεις τῶν ἱστορικῶν ὑποκειμένων.

Ἡ ἱστορία τῶν γραπτῶν τοῦ Μακρυγιάννη εἶναι πολυλάπλως διδακτική πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση. Τό ἀπομνημονεύμα του τό διαβάσαμε ζυμωμένο μέ πολιτισμικά διακινδυνεύματα πού κατασκευάστηκαν καί ἀνασηματοδοτήθηκαν ἀπό τά χρόνια τοῦ '30 μέχρι τίς μέρες μας. Τοῦ ἔθνικισμοῦ προεξέχοντος. Ὅμως, τά *Ὁράματα καί Θάματα* δέν ἦταν δυνατόν νά χωρέσουν ἀδιάστα στά ἴδια καλούπια. Ὁ μυστικισμός πού ἀποπνέουν δέν ταιριάζει μέ τίς ὀρθολογικές ἐπιφάσεις τῶν σύγχρονων ἰδεολογιῶν.

Τέτοιες περιπτώσεις μᾶς βοηθοῦν νά μαθαίνουμε, ἔστω καί ἐκ τῶν ὑστέρων, ὅτι κι ἐκεῖ ὅπου τό ὑλικό ἔδειχνε νά ὑποτάσσεται στό διάβασμά μας, ἐκεῖ ὅπου ὅλα φαίνονταν νά συμμορφώνονται πρὸς τή λογική, τά μοντέλα καί τίς βεβαιότητές μας, ἔμεναν κενά νοήματος, πού δέν ἀντιστοιχοῦσαν παρὰ σέ νοηματικά κενά τῆς δικῆς μας ἐποχῆς. Σέ ἐρωτήματα πού καθιστοῦσε ἀδιανόητα τό δᾶρος τῶν βεβαιότητων μας.

Ὅσα τροφοδοτοῦν τή σκέψη τοῦ ἱστορικοῦ, ὅ, τι δηλαδή διώνει ὁ ἴδιος ὡς ἱστορία τοῦ δικοῦ του κόσμου, παρέχουν καί τό μέτρο τῶν δικῶν του βεβαιότητων ἢ ἀποριῶν. Τά νοηματικά κενά στίς συνέχειες τῶν τεκμηρίων ἀναδεικνύονται καί γεμίζουν μέ ὑλικά ἀπό τήν ἱστορία τοῦ ἱστορικοῦ, τούς τρόπους καί τό πάθος μέ τούς ὁποίους τή διώνει.

Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ ἀνάδειξη τῆς συνεκτικότητος καί τῆς ἐσωτερικῆς λογικῆς τῶν συμπεριφορῶν γιά τίς ὁποῖες μαρτυροῦν οἱ πηγές ἀπαιτεῖ ἐρμηνευτικές προσεγγίσεις πού προϋποθέτουν ἕνα ἐγγείρημα τό ὁποῖο στήν πραγματικότητα εἶναι ἀδύνατο: τήν ἀνασύσταση τοῦ σημασιολογικοῦ σύμπαντος πού συνέχει στό ἐσωτερικό τῆς μαρτυρίας τήν τάξη τοῦ διώματος καί τήν τάξη τοῦ λόγου. Ἡ λογική ἀνασύσταση τῆς διωμένης πραγματικότητος εἶναι ἀδύνατη χωρίς τεράστια ἀπώλεια πληροφορίας. Καί γιά τό καταλάβουμε αὐτό δέν χρειάζεται νά προσφύγουμε στούς συγγραφείς τοῦ Πάλο Ἄλτο. Τό γνωρίζουμε ἤδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ Μάξ Βέμπερ. Ἡ ἔρευνα μοιάζει λοιπόν παγιδευμένη στήν πρακτική ἀδυναμία νά ἀνασυστήσουμε τήν πολυπλοκότητα μέσα στήν ὁποία παραήχθησαν τά τεκμήρια. Ἡ «ἀντικειμενικότητα» τοῦ ἱστορικοῦ ὑλικοῦ σήνισα λοιπόν καθ' ἑαυτήν πρόβλημα κατ' ἐξοχήν ἱστορικό. Ὁ ἱστορικός, τοποθετώντας ἀπέναντί του τεκμήρια καί μαρτυρίες ὡς «ἀντικείμενα» μελέτης, ἐγκαθιδρύει πεδία διαλόγων ἀνάμεσα σέ διαφορετικές γλώσσες, ιδέες καί κόσμους. Εἴτε ἔχει

* Εἰσήγηση στήν Ε.Μ.Ν.Ε. Μνημῶν (23.3.1994)

συνείδηση του γεγονότος είτε όχι, ο ιστορικός δανείζει τη φωνή του στις πηγές κι ή διαμεσολάβηση αυτή είναι απόλυτος όρος για να μιλήσει με τη σειρά του τό υλικό της ιστοριογραφίας. Από την άλλη, ο λόγος του ιστορικού εκπηγάζει, όπως μάς έχει διδάξει ο Γκάνταμερ, από τό λόγο των πηγών του. Βρισκόμαστε έτσι μπερδεμένοι στα παιχνίδια της ιστοτέλειας. Μελετούμε τό υλικό μεταφράζοντάς το στη γλώσσα μας και οι συνέχειες της γλώσσας αυτής μάς οικειώνουν με τό παλιό. Καταβροχθίζοντας τίς ασυνέχειες και τίς διαφορές. Μελετάμε την παραγωγή της ιστορίας, την αλλαγή πού όταν γίνεται λόγος κι αποτυπώνεται στα τεκμήρια, έχει κιόλας υποθηκευθεί στις συνέχειες πού σπάει.

Στό επίπεδο του λόγου, οι διαθλάσεις της μπρωντελιανής αντίληψης για τη διάρκεια προσλαμβάνουν καλειδοσκοπικές διαστάσεις. Η οικείωση με τό καινούριο απαιτεί τη μεταγραφή του σε όρους της τάξης του κόσμου πού τό υποδέχεται. Η αλλαγή παράγεται υποβάλλοντας νέους νοηματικούς περιορισμούς, πού διαρρηγνύουν κατεστημένες συμβολικές συνάψεις. Ο κόσμος αλλάζει μοιάζοντας άμετακίνητος και σταθερός σε κληροδοτημένες αρχές και αξίες. Σ' αυτές καταφεύγουν οι άνθρωποι για ν' αποκτήσουν τη δεβαιότητα πού απαιτεί ή αξιοδότηση ή άποτίμηση όσων συμβαίνουν ή αλλάζουν στη ζωή τους. Η συνέχεια ανακαλείται μηχανικά με την ελαφρότητα του καθημερινού, φωλιάζει στους μύθους, λατρεύεται στις τελετουργίες της ευσέβειας, της γέννας ή του θανάτου, γιορτάζεται στα πανηγύρια και τους γάμους, διαχέεται στις παραστάσεις του σήμερα και του αύριο. Οι έκδηλώσεις αυτές μοιάζουν να αντιστέκονται στην αλλαγή παγώνοντας την ιστορία. Πιό έκδηλα όμως ή συνέχεια παρουσιάζεται στη σταθερότητα των λέξεων. Οι λέξεις δείχνουν να φυλακίζουν μέσα τους τό χρόνο.

Εκείνο, όμως, πού οι άνθρωποι βλέπουν να μένει σταθερό, γίνεται όχημα της αλλαγής. Τά παιχνίδια της μεταφοράς και της μετωνυμίας διαχειρίζονται την όργανωση της διαφοράς και τό παράδειγμα της όμοιότητας. Όπου ο χρόνος φυλακίζεται και ή ιστορία παγώνει, στις λέξεις, στους μύθους, στις έκδηλώσεις του καθημερινού, εκεί παράγεται ή οικείωση με τό νεωτερικό, ή μεταγραφή του σε όρους της τάξης του κόσμου πού τό δεξιώνεται.

Οι ιστορικοί, όπως κι οι κοινωνιολόγοι, δέν είναι σε θέση να μιλήσουν και να κατανοήσουν παρά μόνο όσες γλώσσες μπορούν να πειθαρχήσουν στους πολιτισμικούς κώδικες τούς όποιους οι ίδιοι συμμερίζονται. Στους περιορισμούς αυτών των κωδίκων μεταγράφουν (συνειδητά ή άυτόματικά) παλιές ή σύγχρονες γλώσσες πού «μιλούν διαφορετικά» άπ' τούς ίδιους: τη γλώσσα πού κρύβεται στις πελεκημένες πέτρες της Μεσοποταμίας, τη γλώσσα των «βαϊκούα», τη γλώσσα του Μακρουγιάννη ή εκείνη των δεκαεξάχρονων πού «καταλαμβάνουν» τά σχολεία τους.

Ας συνοψίσουμε: Είπαμε πώς ή σχέση του ιστορικού με τό υλικό του είναι, πριν άπ' όλα, σχέση «διαλογική». Ας θυμηθούμε έδώ τόσον Μπαχτίν όσο και τόν Γκούρεβιτς. Ο ιστορικός διαλέγεται λοιπόν με τό υλικό του. Κι αυτός ο διάλογος άρθρώνεται υπό τούς περιορισμούς κωδίκων πού συμμερίζεται ή πού κατασκευάζει ο ίδιος. Τά ίχνη του υλικού πολιτισμού, οι αρχές λογισμού, τά κίνητρα, οι αξίες πού προβάλλονται στις μαρτυρίες δέν είναι δυνατόν να έρμηνευθούν χωρίς τη διαμεσολάβηση αυτών των κωδίκων, πού κι οι ίδιοι με τη σειρά τους είναι ιστορικές δημιουργίες υποκειμένες σε συγκεκριμένους καθορισμούς και αλλαγές.

Τό αίτημα της αντικειμενικής και όριστικής αποκάλυψης του παρελθόντος είναι άπότοκο μάς αντίληψης

τέλους στην ιστορία, σκοπού και κατάληξης του ιστορικού γίνεσθαι. Ἡ ιστορική ἐπιστήμη, συστήνοντας «ἀντικειμενικές παραστάσεις» του παρελθόντος, κατασκευάζει τήν ιστορία και προβάλλει στο «ἀντικειμενικό σώμα» της τίς πολιτισμικές και τίς ἠθικές δεσμεύσεις καθώς και τίς ἀρχές λογισμοῦ πού συμμερίζεται.

Ἡ ἀντικειμενικότητα τῶν τεκμηρίων ἔχει νά κάνει ἀποκλειστικά μέ τό γεγονός ὅτι τοποθετοῦνται ἀπέναντί μας ὡς ἀντικείμενα τοῦ κατανοησιακοῦ ἢ ἐρμηνευτικοῦ ἐγχειρήματος πού ἐπιχειροῦμε. Αὐτός, ὅμως, ὁ ἀντικειμενικός χαρακτήρας τῶν πηγῶν τείνει νά ἐπενδύσει μέ «ἀντικειμενικότητα» και τά ἐρμηνευτικά σχήματα τά ὁποία ἐρχεται νά τεκμηριώσει. Καί βέβαια νά προβάλλει, ἐν ὀνόματι τῆς ἀνανέωσης τῶν μεθόδων και τῶν ἀναλυτικῶν ἐργαλείων, μιά στενόκαρδη ἀντίληψη διεπιστημονικότητας, ἢ ὁποία ἀντιμετωπίζει τό σώμα τῆς ιστορίας ὡς σύνολο ἀντικειμενικῶν δεδομένων, κομματάκια ἑνός πᾶζλ πού μποροῦμε, μέ τή βοήθεια τεχνικῶν δανεισμένων ἀπό τίς θετικές ἐπιστήμες, νά τακτοποιήσουμε γιά νά συνθέσουμε τήν πιστή εἰκόνα τοῦ παρελθόντος.

Οἱ πηγές παρέχουν ἀσφαλῆ και σταθερά ἔχνη τοῦ παρελθόντος και μέ τή βεβαιότητα αὐτή συνηθίζουμε νά θεωροῦμε τίς μαρτυρίες σάν «πράγματα» και τίς πληροφορίες πού παρέχουν ἀντικειμενικές. Ἐνῶ, ὅμως, ἢ τυπική τακτοποίηση τοῦ ὑλικοῦ μας ἐλέγχεται ἀπό αὐστηρά ὀρισμένες τεχνικές, δέν εἶναι διόλου αὐτονόητες οἱ πειθαρχίες ὑπό τίς ὁποίες τό ὑλικό αὐτό διακρίνεται, συλλέγεται και ὀργανώνεται σέ σώματα τεκμηρίων. Εἶναι αὐτονόητο ὅτι δέν μποροῦμε νά διακρίνουμε νόημα παρά ἐκεῖ ὅπου ἔχουμε συστήσει ὑποδοχές πρόσληψής του. Ὅτιδήποτε ἄλλο εἶναι θόρυβος και λανθάνει τῆς προσοχῆς και τῆς κατανόησής μας.

«Ἡ ἱστορία», γράφει ὁ Π. Ρικέρ, «ἀρχίζει ὅταν σταματᾶμε νά κατανοοῦμε ἄμεσα και ἀναλαμβάνουμε νά ἀνασυστήσουμε τή συνάφεια τῶν προηγούμενων γεγονότων σύμφωνα μέ ἀρθρώσεις διαφορετικές ἀπό ἐκεῖνες πού ἰσχύουν στή συνάφεια τῶν κινήτρων και τῶν λόγων πού προβάλλουν οἱ πρωταγωνιστές τῆς ἱστορίας». Συνήθως στό περιεχόμενο τοῦ τεκμηρίου δέν γίνεται λόγος (ἢ τουλάχιστον δέν γίνεται ἀδιαμεσολάβητα λόγος) γιά τά προτάγματα, τά κίνητρα και τούς περιορισμούς μέ τούς ὁποίους εἶναι ἐπενδεδυμένο. Οἱ σημασίες, ἐνῶ ἐκδηλώνονται στήν ἐσωτερική συνάφεια τοῦ λόγου, στό ρητό ἢ στό συμφραζόμενο τῆς γραφῆς, ἀναφέρονται και σέ πολιτισμικούς ἢ πολιτικούς καθορισμούς τοῦ πράττειν. πού ὀδηγοῦν ἀπό τόν ἰσομορφισμό ἢ τήν ἀντιστοιχίση νοήματος στήν ὑποκατάσταση σημασιολόγων. Ὅπως τό ψωμί γίνεται σώμα τοῦ Χριστοῦ, ἔτσι και τό ὄνομά μας γίνεται ἢ ψυχή μας.

Ἡ συνάντηση ἢ ἡ συνεκφορά λόγων πού παράγονται και παραπέμπουν σέ διαφορετικές μεταξύ τους νοηματικές ἢ λογικές συνάφειες τροφοδοτεῖ συνειρμικές ἀλυσίδες. Γίνεται ἔτσι δυνατή ἢ συνεκδοχή πραγμάτων πού ἀναφέρονται σέ διαφορετική συμβολική, νοηματική και λογική τάξη. Ὁ λεκτικός κώδικας νομιμοποιεῖ αὐτοῦ τοῦ εἶδους τή διαφορά στήν ἱστορία. Μέσω λ.χ. τῆς συνεκφοράς τῶν ὀρων «πατρίδα» ὅπως τήν ἔννοει ὁ Μπακόλας και «Πατρίδα» ὅπως τήν ἔννοει ὁ Ἐλύτης, «κοινωνία τῶν πολιτῶν» ὅπως τή διαβάζουμε στά ἐγχειρίδια πολιτικῆς φιλοσοφίας και «Σύνταγμα» ὅπως τό λέει ὁ Μακρυγιάννης, στήνουμε, μέ τά πιά ἑτερόκλητα ὑλικά, κατασκευές πού μᾶς φαντάζουν σταθερές και πειστικές. Τά μακεδόνικα δέν εἶναι γλώσσα, δέν ὑπάρχει μειονότητα Τούρκων, δέν μπορεῖ νά ὑπάρχει μακεδονική ἐθνική

συνείδηση μή ἐλληνική, διότι ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος δέν ἦταν Σλάβος κλπ. Ἐδῶ ἡ συσκοτίση τῶν διαφορετικῶν συναφειῶν, στίς ὁποίες ἀναφέρονται οἱ συνεκφερόμενοι λόγοι, νομιμοποιεῖ ἢ και ὑποβάλλει συμβατικές ὁμοιότητες και ἀντιστοιχίσεις νοήματος. Μέ αὐτόν τόν τρόπο κατασκευάζεται ἡ πειστικότητα τοῦ ἐθνικιστικοῦ ἐπιχειρήματος. Μιά κατασκευή πού αὐτοθεσμίζεται ὡς ἀλήθεια.

Μιλοῦσαμε, ὅμως, γιά τόν ἱστορικό και τό τεκμήριο. Οἱ ἐσωτερικοί περιορισμοί τοῦ τελευταίου συναιροῦνται μέ τούς κώδικες τῆς πρόσληψης και τῆς κατανόησής του. Τό περιεχόμενο τοῦ τεκμηρίου, τό κείμενο, λειτουργεῖ ἐδῶ σάν καθρέφτης και οἱ μεταγραφές πού ἀπαιτεῖ ἢ ἀνάλυση γλιστροῦν και ὑποκαθίστανται ἀπό τούς αὐτοματισμούς τῆς μεταφοράς. Ἐτσι οἱ μετωνυμικές προβάσεις μένουν ἀνερμήνευτες, καθώς δέν ἐντάσσονται αὐτόματα στή συνταγματική τάξη τοῦ δικοῦ μας λόγου. Ἡ ἱστορικότητα τοῦ κειμένου χάνεται μέσα στό αὐτονόητο, γίνεται βορά τῆς λογικῆς και τῶν ἀρχῶν πού συμμερίζομαστε.

Ὁ ἱστορικός δουλεῖ μέ κείμενα. Τά κείμενα ἀναμφισβήτητα γράφθηκαν γιά νά διαδαστοῦν. Κι ὁ ἱστορικός τά διαβάσει. Κοινότοπες προτάσεις πού, ὅμως, ἀποκοτῶν βαρῦτατη σημασία και συνέπεια ὅταν ἀλλάξουμε τό ἐπίπεδο τῆς ματιᾶς μας πάνω τους. Τά κείμενα πού συστήνουν σώματα πληροφοριῶν παίρνουν ζωή, πρὶν ἀπ' ὅλα, ἀπό τό δλέμμα τοῦ ἀναγνώστη. Ἡ κατανόηση τοῦ κειμένου προκαταλαμβάνεται ἀπό τή σχεδόν αὐτόματη μεταγραφή του στή συνάφεια τῆς ἀνάγνωσής. Ἡ ἱεραρχία τῶν ἐπιπέδων τῆς γλώσσας πού ἀποτυπώνεται στά τεκμήρια δέν ἀντιστοιχεῖ σ' ἐκείνη πού διέπει τήν κατανόηση, τήν ἐξήγηση και τήν ἐρμηνεία τους. Ἀκόμα περισσότερο, οἱ ἱεραρχίες πού ἀποτυπώνονται στή γλώσσα ἀλλά και τή λογική τοῦ τεκμηρίου δέν εἶναι ἀναγκαστικά προφανεῖς, καθ' ὅτι ὑπερκαλύπτονται ἀπό τήν προβολή τῶν ὀρων πρόσληψής του. Στίς λέξεις πού εἶναι ἀποτυπωμένες στά τεκμήρια συναιρεῖται ἢ συνάφεια τῆς γραφῆς μ' ἐκείνη τῆς ἀνάγνωσής τους. Στίς λέξεις παγώνει ὁ χρόνος, στή συνάφεια τοῦ κειμένου παγώνει ἢ ἱστορία. Ἡ ἀνάγνωση τῶν πηγῶν ὀφείλει λοιπόν νά εἶναι ταυτόχρονα κατανόηση και ἐξήγηση τοῦ κειμένου. Ἀλλιῶς, τό νόημα γίνεται βορά τοῦ αὐτονόητου.

Ἡ ἀνάγνωση τῶν πηγῶν ἀπαιτεῖ τήν ἀνασύσταση τῆς συνάφειας παραγωγῆς τῆς μαρτυρίας. Στό πλαίσιο αὐτῆς τῆς ἀνασυγκροτημένης ἱστορικότητας θά πρέπει ἴσως νά μάθουμε νά διαβάζουμε τίς μαρτυρίες και μέ ἕναν μή ἀκαδημαϊκό τρόπο· μέ τόν βιωματικό τρόπο πού οἱ συγγραφεῖς τῆ μετέφεραν στό χαρτί. Προφανῶς κι αὐτή ἢ προσέγγιση κρύβει μέ τή σειρά της σοβαροῦς κινδύνους προβολισμοῦ. Οἱ σιωπές τοῦ κειμένου γεμίζουν κι ἐδῶ μέ τό νόημα πού φέρει ἢ ματιά τοῦ ἀναγνώστη. Ἡ συνάφεια παραγωγῆς τοῦ κειμένου συσκοτίζεται μέ τήν ἀναδιάταξή του στή συνάφεια τῆς ἐρμηνείας, καθώς ὁ ἀναγνώστης δεσμεύεται στή ροή τῆς γραφῆς και στοῦς αὐστηρά νοούμενους δομικούς και λεξιλογικούς περιορισμούς της.

Καθώς εἶπαμε, οἱ ἀντιφατικότητες και οἱ παραδοξολογίες πού ἐντοπίζει ἢ ἐρευνα στίς πηγές ἴσως νά ἀφοροῦν, πρὶν ἀπ' ὅλα, τό δλέμμα τοῦ ἐρευνητή. Θέλω νά πῶ ὅτι κατ' ἀρχήν, και κατά κανόνα, οἱ μαρτυρίες πληροφοροῦν γιά συμπεριφορές και μηχανισμούς πού διέπονται ἀπό συγκεκριμένες ἀρχές λογισμοῦ, ἀναφέρονται σέ συστήματα ἀξιών, ἔχουν κάποιον, ἐλάχιστο ἔστω, βαθμό συνέπειας ὡς πρὸς αὐτές. Αὐτή τή συνέπεια ὀφεί-

λει νά τήν ἀναδείξει ή έρευνα. Έκείνο λοιπόν πού φαντάζει άσυνάρτητο, ίσως άπλώς νά μήν προσαρμόζεται ώς πληροφορία στόν τρόπο μέ τόν όποιο ή τάξη του κόσμου πού μελετάμε όρίζεται και προβλέπεται στα έρμηνευτικά σχήματα πού έπικαλούμαστε.

Αυτό είναι ένας άπό τούς λόγους για τούς όποιους ή ιστοριογραφική έργασία προϋποθέτει τήν «έμπλοκή» του ιστορικού στους περιορισμούς πού δοκιμάζει νά ανασυστήσσει στίς υποθέσεις έργασίας του. Τό έγχειρημα παραπέμπει άπευθείας στόν Ντεκάρτ: «Ό πρώτος (κανόνας) ήταν νά υπακούω στους νόμους και τά έθιμα (..)».

Ό λόγος τής ιστοριογραφίας δέν μπορεί φυσικά νά άποτινάξει τό βάρος διανοητικών συνθηκών και προκαταλήψεων. Δέν μπορεί, όμως, ούτε και νά ξεφύγει άπό τούς περιορισμούς τής γνώμης του ιστορικού. Υπό τό βάρος αυτό διαχειρίζεται ταυτόχρονα τόν όρθό λόγο και, έν όνόματί του, τά άνορθολογικά προτάγματα του παρόντος: λογισμικά, δεοντολογικά ή άξιολογικά. Έτσι ή ιστοριογραφία ανασυνθέτει «αντικείμενα» πού υπόκεινται τόσο σε όρθολογικούς έλέγχους όσο, όμως, και σε άξιολογικές και δεοντολογικές, άνορθολογικές δηλαδή, άπαιτήσεις του δικού της γίγνεσθαι.

Ό ιστορικός θέτει στό ύλικό του έρωτήματα πού παρήγαγε ό καιρός του. Συμβάλλει έτσι στην παραγωγή όχι του παρελθόντος έν γενεί αλλά του παρελθόντος πού μπορεί νά ανασυστήσσει ή ιστορική κοινωνία στην όποια ζει και μετέρχεται του επαγγέλματός του: ανασυστήνει δηλαδή τό παρελθόν συμμεριζόμενος πάθη, δεσμεύσεις ή ακόμα και στρατεύσεις πού υπαγορεύουν οι μετοχές του στα διακυβεύματα τής κοινωνίας όπου ζει. Όσο διατηρούμε άποστάσεις, έστω και άνορθολογικά προσδιορισμένες, άπό τήν έντυπωσιακά έπεξεργασμένη προβληματική τών εκφάνσεων του θετικού πνεύματος τής νεωτερικότητας, θά κρατάμε άν όχι τή δεβαιότητα, τουλάχιστον τήν αίσθηση τής ιστορικότητας τής ιστορικής έπιστήμης. Στο κεφάλι του ιστορικού (και του άναγνώστη τών γραφών του) ή ιστοριογραφία και ή αντικειμενικότητα πού επαγγέλλεται υπόκεινται στους καθορισμούς τής διωμένης ιστορίας καθώς, σε τελευταία άνάλυση, τό έργο τής ιστορίας δοκιμάζεται άπέναντι σε κοινωνικές δεβαιότητες, άνοχές ή άπορρίψεις τών παραστάσεων πού ή γραφή του ιστορικού συστήνει για τό παρελθόν. Η ιστοριογραφία έσωτερικεύει τούς περιορισμούς του καιρού της, διδάσκει για τήν εποχή της αυτά πού θέλει νά μάς μάθει για τό παρελθόν. Στο έργο τής ιστορίας άποτυπώνεται τό εύρος τών δυνατοτήτων πού διαθέτουν οι σύγχρονες κοινωνίες νά αυτοπροσδιορίζονται ως αντικείμενα τών ενεργειών αλλά και τών θεσμικών περιορισμών τής δράσης τών ιστορικών υποκειμένων. Αυτό τό νόημα τής ιστορικότητας διαχέεται, νομίζω, σε όλο τό φάσμα τών έπιστημών, δικαιώνοντας τόν άφορισμό πού μάς ξενίζει στη *Γερμανική Ίδεολογία*: «Δέν γνωρίζουμε παρά μία και μόνο έπιστήμη, τήν έπιστήμη τής ιστορίας».

Ό ιστορικός καλείται νά λύσει τά αίνίγματα τής διαρκείας. Καλείται δηλαδή νά άποκαταστήσει τή νοηματική και λογική τάξη τών κειμένων, άποδλέποντας στην ανασύσταση τής λογικής ιεραρχίας πού διέπει τίς συμπεριφορές για τίς όποιες μαρτυρούν τά τεκμήρια. Κι εκεί δρίσκεται άντιμέτωπος μέ τόν καθρέφτη. Μέ τίς άρχές πού συμμερίζεται, μέ τόν άέρα πού αναπνέει.

Φτάνουμε λοιπόν στό πρόβλημα πού ύπονοεί ό κατά

τι πομπώδης τίτλος αυτής τής όμιλίας: *Ό έθνικισμός ως δεσμευτική άρχή κατασκευής του παρελθόντος*.

Ό έθνικιστικός συντρέχει και έλέγχει τήν παραγωγή του παρελθόντος. Η έθνικιστική ιδεολογία υπαγορεύει τή διάταξη και τή συναίρεση τών τεκμηρίων και τών μαρτυριών σε άντιστοιχία προς τίς δικές της άρχές. Υποβάλλεται και λειτουργεί στο έργο τής ιστορίας ως κριτήριο έλέγχου τών προτάσεων τής ιστοριογραφίας. Ό έθνικισμός παρεισφρεί στίς συμβάσεις πού συγκροτούν τά έπιστημολογικά παραδείγματα τής νεωτερικότητας κι έχει κατισχύσει στίς κοινωνικές έπιστήμες μέ τό κύρος έπιστημολογικής άρχής. Ό έθνικισμός λειτουργεί έδώ σαν παρονομαστής όμωνυμοποίησης τών σημαινομένων, επιβάλλει μιá λογική τάξη, στό πλαίσιο τής όποίας συγκρίνονται και ιεραρχούνται τά πλέον έτερόκλητα πράγματα. Οι δεβαιότητες και οι προκαταλήψεις του έθνικισμού υποκαθιστούν άδηλα τίς έπιστημολογικές δεσμεύσεις μέ τούς περιορισμούς και τή δύναμη τής κοινοτοπίας. Ηδη στίς λέξεις πού διακρίνουμε, στίς λέξεις μέ τίς όποιες σκεφτόμαστε μάς περιμένουν θεσμισμένες υποδοχές νοήματος. Καταλαβαίνουμε τίς λέξεις λογικά και άνθρώπινα. Δηλαδή καταλαβαίνουμε τίς λέξεις μέσα σε περιορισμούς ιστορικούς· και στη νεωτερικότητα, τό έθνος συνιστά κατ' έξοχήν πολιτισμικό περιορισμό. Ας θυμηθούμε τόν Μισελέ: «Όσο ό άνθρωπος προοδεύει, τόσο ένσωματώνεται στο πνεύμα τής πατρίδας του, συντρέχοντας καλύτερα τήν άρμονία του πλανήτη. (...) Η έθνικότητα, ή πατρίδα, είναι πάντοτε ή ζωή του κόσμου. Αν αυτή χανόνταν, όλα θά χάνονταν».

Έτσι, για νά «μή χαθούν όλα», ή έθνική ιστοριογραφία συρρικνώνει άναδρομικά τά βουνά, τά ποτάμια, τίς πεδιάδες και τίς θάλασσες στο έσωτερικό τών έθνικών συνόρων. Οι δρόμοι, οι άγορές, τά οικιστικά συστήματα, οι κοινωνίες, οι πολιτείες, οι αυτοκρατορίες, οι πολιτισμοί ανασυστήνονται και παραμορφώνονται. Τό παράδειγμα τής Μακεδονίας είναι περισσότερο άπό εύγλωπτο. Τό σώμα τής έθνικής ιστορίας χύνεται στίς μητρες τών άρχών και τών προταγμάτων τής έθνικιστικής ιδεολογίας μέ τρόπο πού υπαγορεύεται άπό τίς άρχές κατασκευής του έθνικού παρελθόντος. Τό παρελθόν νοείται ως τελείωση ενός προαιώνιου «προτάγματος», τής έγερσης του έθνους. Ό έθνικός χώρος όρίζεται ως ή σκηνή όπου διαδραματίζεται ή ιστορία και ό έθνικός προορισμός υποβάλλεται ως προορισμός της. Παραδόξως, ή γραμμική σύλληψη τής συνέχειας του έθνους άφαιρεί τίς συνέχειες άπό τήν ιστορία.

Η έθνικιστική ιδεολογία μοιάζει λοιπόν νά υπαγορεύει ιστορίες έθνών και οι τελεολογίες της προβάλλονται σε όλο τό φάσμα τής ιστοριογραφίας. Οι άρχές του έθνικισμού, έχοντας περάσει στη σφαίρα του αυτονόητου, ύποστηλώνουν και έπικυρώνουν τήν παραγωγή του έθνικού παρελθόντος.

Τό έθνος άποτελεί οικουμενική άρχή τής σύγχρονης κοινωνίας και γύρω του συναρθρώνονται οι παραστάσεις του κόσμου: οι έπιλεκτικές ανασυνθέσεις του παρελθόντος, οι φαντασιακές συναρτήσεις του παρόντος, οι εύκτικές προσοδοκίες του μέλλοντος. Οι παραγωγοί του έθνικισμού κωδικοποιούν τήν ιστορία. Οικειοποιούνται αλλά και ανασυγκροτούν τό παρελθόν μέ κριτήριο τήν «έθνική ιδιαιτερότητα» και τήν «έθνική διαφορά».

Ό έθνικισμός ταυτίζεται πλέον μέ τήν κατεστημένη άντίληψη για τήν ιστορία και οι άρχές του υποβάλλουν τό

τρόπο με τόν όποιο είναι δυνατό και θεμιτό νά παραχθεί και νά όργανωθεί ή γνώση του παρελθόντος. Ύπαγορεύονται έτσι οι θέσεις από τίς όποιες και μόνο είναι θεμιτή ή θέαση του πραγματολογικού ύλικου τής ιστοριογραφίας, θέαση άμεσα ύποκείμενη σε ιδεολογικούς περιορισμούς και σε χρήσεις που συνδέονται με τίς πολιτικές στοχοθεσίες του έθνικισμού.

Η έθνικιστική ιδεολογία έλέγχει τήν κατασκευή του έθνικου παρελθόντος με τήν παραγωγή νοηματικών αυτόματισμών. Οί παραδοχές και τά προτάγματα του έθνικισμού επενδύουν με αντικειμενικότητα συγκεκριμένες θεάσεις και διαχειρίσεις των πηγών. Μαρτυρίες που δέν συνάδουν προς τίς αυτόνόητες άρχές του είτε λανθάνουν ως θόρυβος είτε προσλαμβάνονται ως συμπτώματα δυσλειτουργιών που τό σύστημα έχει κατορθώσει νά άκυρώσει μέσω των μηχανισμών τής όμοιοστασίας. Οί άρχές του έθνικισμού μεταφέρονται στό σύστημα κωδίκων διά των όποιων άποδίδεται νόημα στις πηγές τής ιστορίας ενώ ταυτόχρονα ύπαγορεύουν έρμηνευτικές αξιώσεις ή άσύνειδες άποσιωπήσεις. Κατά τοϋτο, μόνο κάποιος που συμμερίζεται τίς άρχές αυτές μπορεί νά άναγνωρίσει τό αντικειμενικό σώμα του παρελθόντος στή συγκεκριμένη παραταξη παραπομπών που συγκροτούν τήν ιστορία του έθνους.

Μελετώντας τήν ιστορικότητα του έθνους και του έθνικισμού, ή ιστοριογραφία όδηγείται σε άναζητήσεις που προσβάλλουν τούς συμβατικούς όρους κατανόησης των μαρτυριών και των τεκμηριών. Οί άναζητήσεις αυτές συνιστούν, τελικά, πρόπλασμα μεταθεωρητικής θέασης τής ίδιας τής ιστορικής επιστήμης. Αν δηλαδή κατορθώναμε νά έξαιρέσουμε τίς άρχές που ύπαγορεύει ό έθνικισμός, τότε ή έθνική ιστορία θά έδειχνε σάν παραταξη μετωνυμιών, σάν άπλή χρονολογική ταξιθέτηση σειρών από παραπομπές. Η κατανόηση αυτού του ύλικου δέν μπορεί νά συμβαδίσει με τήν κριτική των άρχων βάσει των όποιων έχει συγκροτηθεί σε «καθολική επιστήμη» ή γνώση του παρελθόντος.

Τό «έθνικιστικό παράδοξο» που έπισημαίνει ό Άντερσον στήν άνασύσταση του παρελθόντος μπορεί νά έρμηνευθεί άν διακριθοϋν οι λογικές και οι νοηματικές συνάψεις τής νεωτερικής επιστημονικής αυθεντίας: εκείνης που παραπέμπει με αυστηρότητα στόν όρθό λόγο κι εκείνης που ύποβάλλει ως αυτόνόητες τίς φορτισμένες αξιολογήσεις τής νεωτερικότητας και του έθνικισμού. Η μελέτη λοιπόν τής έθνικιστικής ιδεολογίας καθιστά επίκαιρο εκείνο που γνωρίζουμε ήδη από τήν έποχή του Μάξ Βέμπερ: ότι δηλαδή ή διάκριση νοήματος που όδηγεί στή συγκρότηση των έρευνητικών αντικειμένων δέν προκύπτει αλλά ούτε και έλέγχεται άμεσα από τά αξιώματα, τόν άκριθή λογισμό και τή σαφήνεια που επικαλείται ό επιστημονικός λόγος.

Η συμβατική ιστοριογραφία παράγεται προσαρτημένη στή θεωρία κι αυτό σημαίνει πως παράγεται ως σύνολο μεταφορών, μέσω των όποιων κάθε παραπομπή στό ύλικό όργανώνεται με τρόπο που τό άναφερόμενο νά μεταγράφεται σε γενικευτικές έννοιολογήσεις. Στήν άρθρωση αυτών των γενικεύσεων παρεισφρέουν, ως αυτόνόητοι σύνδεσμοι, άνορθολογικές δεσμεύσεις και παραδοχές.

Οί έθνικιστικές τελεολογίες προβάλλονται ως έγγεγραμμένες στή νομοτελειακή πρόοδος τής ιστορίας, στή φυσική τάξη του κόσμου. Έδώ ή Ίστορία έκλαμβάνεται ως ύποκείμενο με ίδιους σκοπούς, ως «πρόσωπο μεταξύ προσώπων». Ο έθνικισμός έχει παράγει τό έθνος

προβάλλοντας στήν ιστορία τήν αντικειμενικότητα της ύπαρξης του αλλά και των έκάστοτε πολιτικών του προταγμάτων.

Τό νεωτερικό πρόταγμα του έθνικισμού δέν όφείλει καμία συνέπεια στήν ιστορία. Τό «έθνικιστικό παράδοξο» νομιμοποιείται παίζοντας με τήν ισοτέλεια. Ο έθνικισμός και, ως παράγωγο του, τό έθνος δημιουργήθηκαν υπό δεδομένες προγενέστερες συνθήκες. Αυτό συμβαίνει για κάθε ιστορική δημιουργία. Καθετί έχει γενεαλογία. Όμως τή γενεαλογία του έθνους τή δημιουργεί ό ίδιος ό έθνικισμός πάνω στα πρότυπα που ύπαγορεύουν οι άρχές και οι επιδιώξεις του. Έργαλειακά και εκ των υστέρων, με περισσότερη ή λιγότερη πειστικότητα.

Κανείς δέν μπορεί νά ίσχυριστεί πως ό έθνικισμός διαμορφώθηκε εν κενώ. Όμως, καμία μορφή κοινωνικής σχέσης δέν παράγει τά άποτελέσματά της με βάση τίς «πρώτες αίτίες» της, πραγματικές ή πλαστές. Ο έθνικισμός, από τή στιγμή που έχει κατισχύσει και έχει μεταγράψει τίς παραδοσιακές μορφές κοινωνικής συνοχής σε δικές του παραστάσεις του κόσμου, δημιουργεί ό ίδιος και τούς όρους τής άναπαραγωγής του. Έφρόσον οι παραστάσεις του παρελθόντος συνιστούν όρο νομιμοποίησης και άναπαραγωγής του έθνους, ή έθνικιστική ιδεολογία δημιουργεί τήν ιστορία του έθνους. Μπορούμε νά πούμε, ένθυμούμενοι τόν Μάρξ, ότι οι συνθήκες που άρχικά φαίνονται ως προϋποθέσεις δημιουργίας του έθνους γίνονται τώρα συνέπειες τής πραγματοποίησής του. Δέν είναι πλέον προϋποθέσεις τής γένεσής του αλλά άποτελέσματα τής τωρινής του ύπαρξης. Ο έθνικισμός ξεκινά από τόν έαυτό του δημιουργώντας ό ίδιος τίς προϋποθέσεις άναπαραγωγής και άνάπτυξης του. Κι έμεις, επιχειρώντας τή σύσταση τής έθνικής ιστορίας — τήν παραγωγή του έθνικου παρελθόντος, φτάνουμε νά βλέπουμε ως αίτίες τής ιστορίας εκείνα που κανονικά είναι τά άποτελέσματά της.

ΓΙΑ ΤΗ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

του Λουί Άλτουσέρ

«**D**ixit et salvavi animam meam», μ' αυτή τή λατινική φράση τής εκκλησιαστικής προσευχής ο Μάρξ επιλογίζει τήν *Κριτική του Προγράμματος τής Γκότα* (1875). Γνωρίζουμε τήν υπόθεση. Τό γερμανικό εργατικό κίνημα τήν εποχή εκείνη ήταν χωρισμένο σέ ένα μαρξιστικό κόμμα, εκείνο του Λίμπνεχτ και του Μπέμπελ, και στό κόμμα του Λασάλ. Στήν Γκότα επρόκειτο νά γίνει ένα συνέδριο πολιτικής συγχώνευσης. Έκει συναντήθηκαν μεταξύ πολιτικών ήγετων πού συμφώνησαν σ' ένα κείμενο προγράμματος. Έρημην τού Μάρξ. Άλλά ή υπόθεση δέν μπορούσε νά μείνει μυστική. Ο Μάρξ έγινε γρήγορα κάτοχος τού κειμένου και τότε μέγας θυμός τού έπνιξε τό λαιμό, ό θυμός πού προμήνυε μεγάλες καταγίδες. Διότι, στό *Πρόγραμμα τής Γκότα* οί συντάκτες του, άραδιάζοντας όρισμούς άπό καιρό άνασχευασμένους, είχαν προδώσει τούς βασικούς, τούς πιό στοιχειώδεις, όρισμούς τού μαρξισμού: πλούτος, εργασία, τό ίδιο τό κράτος. Ο Μάρξ, μέ έκδικητική πένα, ξαναπιάνει καθεμιά άπ' αυτές τίς θεωρητικές μπουρδες και ξαναβάζει τά πράγματα στή θέση τους, πάνω στό χαρτί. Άλλά δέν δημοσίευσε τό κείμενο μέ τίς κριτικές του. Έτσι έξηγείται εκείνο τό «*dixit et salvavi animam meam*». Διότι μίλησε μόνο γιά νά μιλήσει, μέσα στή μοναξιά του. Δέν δημοσίευσε τό κείμενο του όχι μόνο έπειδή τό κόμμα ήταν αντίθετο (και χρειάστηκαν δεκαπέντε χρόνια πονηριές τού Ένγκελς γιά νά δει, λαθραία, τό φώς τής δημοσιότητας), αλλά διότι φαίνεται ότι θά ήταν οί ίδιοι οί «φυσικοί» του άποδέκτες πού θά δημιουργούσαν προβλήματα. Οί άστοί «δημοσιογράφοι» πρώτα άπ' όλους, ως κι οί εργάτες θά έκαναν τέτοια κατάχρηση τού κειμένου τής Γκότα μέχρι τού σημείου νά τό θεωρήσουν *σάν κομμουνιστικό κείμενο*. Ά ή ιστορία έχει βαλθεί νά προχωρή με τέτοιου είδους παρεξηγήσεις σέ σχέση μέ τό ίδιο τό πράγμα, δέν άπομένει παρά νά σηκώσει κανείς τά χέρια και νά άφειθεί στήν άπροσδόκητη διαλεκτική της. Η ρήση «*dixit et salvavi animam meam*» έχει κι αυτή τήν έννοια. Ό,τι και νά συμβεί, άκόμη και τό καλύτερο, εγώ θά έχω κάμει τό καθήκον μου και θά έχω λυτρώσει τήν ψυχή μου άπ' τό θυμό, χάρη στό παρατημένο στό συρτάρι κείμενό μου.

Παράδοξη αντίληψη πολιτικής καθοδήγησης άπό έναν ήγέτη τόσο άδιαφιλονίκητο όπως ο Μάρξ. Ο Ένγκελς άλλωστε ήταν σύμφωνος. Μήπως δέν έξηγει στόν Μπέμπελ, σέ ένα του γράμμα (ο Μάρξ είναι ήδη νεκρός), ότι «*ούτε ο Μάρξ ούτε εγώ ο ίδιος έπεμβαίναμε στίς πολιτικές υποθέσεις τού κόμματος παρά μόνο, και άποκλειστικά, γιά νά έπανορθώσουμε θεωρητικές πλάνες*»; Άπό τή μία πλευρά λοιπόν ή θεωρία, άπό τήν άλλη ή πολιτική. Η πολιτική άποκλειστική υπόθεση τού κόμματος, ή θεωρία έπιχωριάζει στους θεωρητικούς. Παράδοξος καταμερισμός εργασίας άπό θεωρητικούς τής ένότητας θεωρίας και πράξης. Έτσι είναι. Τό ζήτημα, όμως, δέν είναι νά άγανακτεί κανείς, αλλά νά καταλάβει. Και γιά νά καταλάβει κανείς αυτές τίς παρανοήσεις, αυτά τά συμπτώματα, θά πρέπει νά μπει στή λογική μιās πραγματικότητας γεμάτης άπό τερατώδη άυτονόητα και άνωμαλίες πού άπό πολύ παλιά έπληθραν τό όνομα μαρξιστική σκέψη ή «*σκέψη τού Μάρξ και τού Ένγκελς*». Πόσες φορές δέν χρησιμοποιήσαμε τόν όρο αυτό χωρίς ν' ανα-

ρωτηθούμε γιά τό λόγο ύπαρξής του! Όσάκις σήμερα ξαναγυρνάμε στόν όρο «σκέψη τού Μάρξ και τού Ένγκελς» και τίς μικρές φράσεις-συμπτώματα στήν *Άλληλογραφία* τους, ή ντροπή μās άνεβαίνει στά μούτρα. Πώς μπορέσαμε νά προφέρουμε φόρμουλες πού κουβαλούσαν πάνω τους παρόμοιες δλακειές έχοντας τήν έντύπωση ότι φωτίζουμε τό ίδιο τό πράγμα;

Γιά νά δούμε καθαρά μās χρειάζεται μια όλόκληρη άνάλυση τής σκέψης τού Μάρξ και τού Ένγκελς, μια ιστορία τής διαμόρφωσής της, τής σχέσης της μέ τήν ιστορία τού εργατικού κινήματος και ειδικότερα μέ τίς φιλοσοφικές παρεκκλίσεις· ειδικότερα μέ τίς φιλοσοφικές παρεκκλίσεις πού τού χρησίμευσαν ως έγγύηση.

Άλλά αυτή τήν ιστορία, όπως όλες τίς ιστορίες, πρέπει, έστω συνοπτικά, νά τήν άφηγηθούμε. Άς μού συγχωρεθεί λοιπόν αυτή ή άφήγηση, πού θά τήν ξαναπιάσω άπ' τήν άρχή τρεις φορές.

Ίστορία πρώτη

Η ιστορία άρχίζει τό 1841. Όταν στους κύκλους τών νεοεγγελιανών τού Βερολίνου έκανε τήν εμφάνισή του ο Μάρξ, λάμποντας άπό νιότη, εκείνο πού έντυπώσισε όλο τον κόσμο σ' αυτόν τόν νεαρό γενειοφόρο μέ τήν περήφανη μαλλούρα ήταν

τό βλέμμα πού φανέρωνε τή «μεγαλοφυΐα», τή «φιλοσοφική μεγαλοφυΐα». Συνέτριβε τούς πάντες μέ τήν έπιστήμη του και τή σιγουριά τής ευρυμάθειάς του, όπως και μέ τήν υπεροπτική δεβαιότητα των απόψεών του. Κανείς δέν μπορούσε ν' αντιλέξει. Ο Ένγκελς, άναθυμούμενος άργότερα τήν εποχή τής Έκστασης, έμελλε νά πει: «Μόνον εκείνος ήταν μεγαλοφυΐα», «έμεις, τό πολύ πολύ, είμαστε ταλαντούχοι». Η μεγαλοφυΐα είναι μεγαλοφυΐα, είναι κάτι πού δέν έξηγειται, τό πολύ διαπιστώνεται. Άν, επιπλέον, ό μεγαλοφυής είναι και φιλόσοφος, αυτό βέβαια έξηγειται από τή σκληρή δουλειά πού έκανε επί χρόνια μελετώντας όλη τήν ιστορία τής φιλοσοφίας, από τόν Έπίκουρο ως τόν Χέγκελ, περνώντας από τόν Ρουσό, τόν Κάντ και καταλήγοντας στον Φόρεμπταχ. Τι είναι λοιπόν για τόν Μάρξ ή φιλοσοφία; Μέ μιά λέξη, ή *έπιστήμη τής αντίφασης*. Έκείνοι πού καλύτερα τό είχαν καταλάβει ήταν ό Χέγκελ, ό Φόρεμπταχ επίσης, γι' αυτό δέν υπάρχει φιλοσοφία χωρίς τήν άνάγνωση τής *Μεγάλης Λογικής* ή των όνομαστών παραγράφων τής *Φιλοσοφίας του Δικαίου* ή τής *Ουσίας του Χριστιανισμού*. Ο Μάρξ τά 'παψε όλ' αυτά στά δάχτυλα, καλύτερα από τόν Φόρεμπταχ, καλύτερα κι άπ' τόν Στίρνερ, γι' αυτό ήταν ό πιό μεγάλος. Έκείνος ΓΝΩΡΙΖΕ. Γνώριζε για λογαριασμό όλων, και σέ όλους ή έπιστήμη του χρησίμευε ως *έγγυσο*, ως *έγγυητρια*, ως *έγγύηση*. Άν ή φιλοσοφία είναι ή *έπιστήμη τής αντίφασης*, είναι επίσης ή *θεωρία τής έγγύησης*, τό είναι στά σίγουρα, άρκεί νά τήν έμπιστευθεί κανείς για νά κατανοήσει τήν κρυμμένη ουσία των πραγμάτων.

Μέ όλη τήν περηφάνεια του ό Μάρξ εισήλθε ώστόσο στά ένδότερα των συνδέσμων των Γερμανών προσφύγων στό Παρίσι, ύστερα στό Λονδίνο, στή «Λίγκα των Δικαίων», των μετέπειτα κομμουνιστών. Θά πρέπει νά τά πήγαινε καλά γιατί συναντούσε σ' αυτούς τούς κύκλους γεννάτους παλαιούς πολεμιστές, χωρίς αυταπάτες, για τούς όποιους ή φιλοσοφία ήταν καλό πράγμα αλλά δέν βάραινε πολύ στήν πάλη των τάξεων. Είχαν τήν τύχη νά μετρούν ανάμεσά τους τόν μεγαλύτερο φιλόσοφο εκείνου του καιρού: τόσο τό καλύτερο. Τόν έβαλαν στή δουλειά παραγγέλλοντάς του νά γράψει ένα σχέδιο πολιτικού *Μανιφέστου* για νά συνενωθούν οι εργάτες σέ ένα κόμμα πού ένιωθαν ήδη νά πνέει πάνω από τήν Ευρώπη τής Ίεράς Συμμαχίας ό μεγάλος άνεμος του 1848. Παρήγγειλαν λοιπόν στον Μάρξ και τόν Ένγκελς μαζί αυτό τό *Μανιφέστο*, ό Μάρξ άποδέχτηκε τήν παραγγελία, αλλά όπως δέν τηρούσε τήν υπόσχεσή του ή Λίγκα άνυπομονούσε και ό Μάρξ, στά τέλη του 1847, έδέθηκε νά ρίξει στό χαρτί, πολύ διαστικά, τίς θέσεις του έν λόγω *Μανιφέστου*. Όλη ή ιστορία πού άκολουθεί στηρίζεται στις παροιμιώδεις παρεξηγήσεις αυτών των θέσεων.

Έπειδή οι θέσεις του *Κομμουνιστικού Μανιφέστου* είναι φιλοσοφικές, δέν είναι δύσκολο νά τίς συνοψίσει κανείς σέ μερικές βασικές άρχές.

Άρχή I: Η ιστορία όλόκληρη είναι ή ιστορία τής πάλης των τάξεων, πού φέρνει αντιμετώπους τούς έκάστοτε κατόχους των μέσων παραγωγής (μικροϊδιοκτήτες στήν Άθήνα, μεγαλογαιοκτήμονες στή Ρώμη, «άνθρώπους μέ τά δονκάτα» σήμερα) μέ τούς μικραγρότες πού ύφιστανται τήν εκμετάλλευση, τούς άπόκληρους ιδιοκτήτες. Τάξη έναντιόν τάξης. Άρα προτεραιότητα των τάξεων πάνω στήν πάλη των τάξεων. Έτσι προχωράει ή ιστορία, ή πάλη είναι ό «κινήτρας».

Άρχή II: Άρχή και «κινήτρας» τής πάλης είναι ή αντίφαση, είναι ή ουσία τής πάλης. Μιά τάξη δέν άγωνίζεται έναντιόν μιάς άλλης τάξης παρά όταν διαπνέεται από τήν αντίφαση, είναι ή αντίφαση πού, «άναπτυσσόμενη», κάνει τήν ιστορία νά προχωράει, τήν κάνει νά περνά από τή μιά μορφή στήν άλλη, στήν άνώτερη, και έν τέλει καταλήγει νά τήν οδηγήσει μέ-

χει τή σημερινή κυρίαρχη Μορφή, τή Μορφή τής αντίφασης μεταξύ κεφαλαιοκρατικής τάξης και κατόχου των σύγχρονων μέσων παραγωγής από τή μιά πλευρά και τήν προλεταριακή τάξη από τήν άλλη, στερημένη από τά πάντα. Όθεν τούτος είναι ό τελευταίος άνταγωνισμός, μετά ταύτα έρχεται ό κομμουνισμός (sic).

Άρχή III: Κάθε αντίφαση, κινήτρας τής αυτοανάπτυξής της, έμπεριέχει τήν άρχή τής υπέρβασής της, τής άρνησής της και τής επανασυμφιλίωσης των αντιθετικών της όρων. Πρόκειται για τήν περιδότη άρχή του έγελιανού *Aufhebung*, τήν άρνηση τής άρνησης, πού υπόσχηται θεωρητικά και άλλάνθαστα τό τέλος τής ιστορίας, τήν παγκόσμια συμφιλίωση των αντιθέτων, σύμφωνα μέ τούς όρους τής άνάπτυξης των μορφών τής ιστορικής διαλεκτικής.

Άρχή IV: Η ιστορία προχωράει μέ τήν άρνηση. Φτιάχεται από τήν «κακή πλευρά», από τήν άρνητική τάξη, τήν κυριαρχούμενη, κι όχι τή θετική κοινωνική τάξη, τήν κυρίαρχη. Φτιάχεται από αυτούς πού ύφιστανται τήν εκμετάλλευση κι όχι από τούς εκμεταλλευτές, σήμερα τή φτιάχνουν οι προλετάριοι κι όχι οι καπιταλιστές.

Άρχή V: Άρκεί προς τούτο ή άρνητική τάξη νά ένωθει μέσα στήν άρνητική της συνθήκη, από τάξη καθ' έαυτήν (άρνητική de facto) νά συγκροτηθεί σέ τάξη δι' έαυτήν (άρνητική de jure). Χάρη σ' αυτή τήν άρνηση ροκανίζει κι άποσυνθέτει όλόκληρο τό σύστημα κυριαρχίας τής άρχουσας τάξης, του καταστρέφει τούς θεσμούς, τό κράτος, τήν οικογένεια, τή θρησκεία, του άρνεϊται τίς ιδέες, και κατατάσσει τούς ανθρώπους σέ δύο στρατόπεδα, όποτε ή *πάλη των ιδεών γίνεται έφικτή ως πάλη των τάξεων*. Σ' αυτή τήν ιδεολογική ταξική πάλη τό προλεταριάτο σννειδητοποιεί τόν έαυτό του και τήν άποστολή του, συγκροτείται σέ τάξη, ένω ή κεφαλαιοκρατική τάξη προαισθάνεται τό έπιχείμενο τέλος τής βασιλείας της. (Ο Γκράμσι έκανε όνειρα μ' αυτό τό κείμενο στό όποιο απέδιδε ένα «γνωσιολογικό» νόημα, μυθικό και λάθος).

Άρχή VI: Τό τέρμα αυτής τής αντιφατικής και άρνητικής διαδικασίας, τής προτεραιότητας δηλαδή των τάξεων πάνω στήν πάλη τους, τής πρωτοκαθεδρίας του άρνητικού στοιχείου πάνω στό θετικό, είναι ή Έπανάσταση, ή μεγάλη Άνατροπή του Όχι μέσα στό Ναι, ό θρίαμβος των ύφισταμένων τήν εκμετάλλευση πάνω στους εκμεταλλευτές, τό τέλος του κράτους, καθώς τό προλεταριάτο θά γίνει τό ίδιο κράτος και ή ιδεολογία του θά άποβεί κυρίαρχη ιδεολογία. Τέλος του κράτους, τέλος τής ιδεολογίας, τέλος τής άστικής οικογένειας, τέλος τής ήθικής και τής θρησκείας, κάθε μέρα θά είναι Κυριακή, ή βασιλεία τής «τεμπελιάς», πού μιά μέρα θα δοξολογήσει ό Λαφάργκ, σοβαρός ώστόσο αυτός, θά σημάνει για όλους τούς πνευματικούς και χειρώνακτες εργαζομένους...

Ίδου λοιπόν πώς ή «εργασία του άρνητικού» καταλήγει στήν Έπανάσταση πού τό *Μανιφέστο* του 1847-48 άναγγέλλει ως

προφανή. Ἄς ξέρουμε ὅτι τὸ κείμενο αὐτὸ πέρασε παντελῶς ἀπαρατήρητο μέσα στὴν ἐπαναστατικὴ θύελλα τοῦ 1847-48, ἀλλὰ ἀπέμεινε κατὰ ἀπ' αὐτὸ στὰ ἀρχεῖα καὶ τὴ μνήμη τοῦ γερμανικοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος.

Ἀπομένει ἐπίσης ἀπὸ τὸ κείμενο αὐτὸ ὅτι ἦταν τὸ κοινὸ ἔργο τῶν κομμουνιστῶν τοῦ 1847, καὶ τοῦ Μάρξ πού τὸ ἔγραψε καὶ τοῦ Ἐνγκελς πού προηγουμένως εἶχε συντάξει πολλές παραλλαγές, μιά κι αὐτὸς ὁ στριμμένος ὁ Μάρξ δὲν στρωνόταν στὴ δουλειά. (Γνωρίζουμε ἀπὸ τὴν πένα τοῦ Ἐνγκελς τὴν «κομμουνιστικὴ κατήχηση», καθάρια σὰν τὸ νερὸ τῆς πηγῆς). Αὐτὴ ἡ συνύφανση βρίσκεται στὴ ρίζα τῆς πιὸ ὠραίας καὶ τῆς πιὸ σκανδαλώδους ἱστορίας τοῦ αἰώνα: πρόκειται γιὰ τὴν ἱστορία τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς, καθ' ὅσον οἱ δύο αὐτοὶ ἄνδρες βρῆκαν τὸν τρόπο ν' ἀνταμώσουν γιὰ νὰ ἔχουν μιά σκέψη. Πέρασαν τὴ ζωὴ τους νὰ τὴν ἀναπτύσσουν, νὰ τὴν ἐξηγοῦν, νὰ τὴν τεκμηριώσουν μὲ γιγαντιαῖα ἔργα, ὅπως ἡ *Κριτικὴ τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας, τὸ Κεφάλαιο, Ἀλληλογραφία πάνω στὸ Κεφάλαιο, τὸ Ἀντι-Ντύρινγκ, Ἐπανάσταση καὶ Ἀντεπανόσταση στὴ Γερμανία* κλπ.

Ἄν ἀπαιτεῖται νὰ ἀνταμωθοῦν δύο ἄνθρωποι γιὰ νὰ συλλάβουν μιά σκέψη, νὰ κατὰ πού ἀνατρέπει ὅλες τὶς ἀρχές τῆς ψυχολογίας καὶ προσιωνίζεται τὴ «διυποκειμενικότητα». Ἄν χρειάζονται δύο ζωές γιὰ νὰ ἀναπτυχθεῖ μιά σκέψη, νὰ κατὰ πού ἐγκαινιάζει μιά νέα μορφή καταμερισμοῦ ἐργασίας, κατὰ πού ἀνατρέπει ὅλη τὴ μαρξιστικὴ θεωρία ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Ὡστόσο, πρέπει νὰ περάσει κανεὶς ἀπὸ 'δῶ γιὰ νὰ κατανοήσει ἐτούτῃ τὴν ἐποποιία τῶν νέων χρόνων, πού κατέληξε σ' αὐτὸ πού, γιὰ πάντα (;), ὀνομάζεται μαρξιστικὴ σκέψη, σκέψη τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Ἐνγκελς, *διαλεκτικὸς ὕλισμός*.

Ἄλλὰ κι ἐδῶ γιὰ νὰ καταλάβει κανεὶς πρέπει ἀκόμη μιά φορά νὰ διηγηθεῖ τὴν ἱστορία, ὅπως τὴ διηγοῦνται στὰ παιδιὰ, ἀπὸ τὴν ἀρχή. Ἦταν μιά φορά κι ἓναν καιρὸς...

Ἱστορία δεύτερη

Μάλιστα, ἦταν μιά φορά, τὴ δεκαετία τοῦ 1840, δύο νέοι Γερμανοὶ φοιτητές.

Ὁ ἓνας ὀνομαζόταν Κάρλ Μάρξ, γιὸς ἑνὸς φιλελεύθερου δικηγόρου ἀπὸ τὴ Ρηνανία, γόνου μιᾶς μακρᾶς γενιᾶς ραβίνων, Ἑβραίου προσήλυτου στὸ χριστιανισμό, ἀπὸ τὴν Τρίαρ, καὶ μιᾶς ὑπέροχης μάνας, ἐλαφρῶς προστατευτικῆς, κόρης τῆς τοπικῆς ἀριστοκρατίας, ὠραίας σὰν τὴ νύχτα. Ὁ ἄλλος, ὁ Ἐνγκελς, ἦταν γιὸς βιομηχάνων δάμβακος ἀπὸ τὴ Ρηνανία πού εἶχαν ἐργοστάσια λίγο-πολύ παντοῦ στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, κι ἓνα μεγάλο στὸ Μάντσεστερ. Σπούδασαν καὶ οἱ δύο τους νομικά, ὁ Μάρξ ἐπιπλέον σπούδασε ἱστορία καὶ φιλοσοφία στὸ Βερολίνο. Ἐκεῖ γνώρισαν τὸν δόκτορα Κλάμπ, στοὺς κύκλους τῶν «νεοεγγελιανῶν» οἱ ὁποῖοι τὰ βράδια ἐπιγαν μεγάλα ποτήρια μπίρας τραγουδώντας καὶ ὀνειρευόμενοι τὴν ἀνοδο στὸ θρόνο τοῦ Φρειδερίκου - Γουλιέλμου, τοῦ διαδόχου πού τὸν θεωροῦσαν φιλελεύθερο, ἔπιναν στὴν ὑγεία τῆς μεγάλης Μεταρρύθμισης τοῦ κράτους πού ὁ διάδοχος ὑποσχόταν. Ἄλλὰ ὅταν ὁ πρίγκιπας ἀνέβηκε στὸ θρόνο, μετατράπηκε σὲ δεσπότη καὶ ἐπέβαλε στὴ Γερμανία, τῆς Ρηνανίας συμπεριλαμβανομένης, τὸ νόμο τῆς αὐθαιρεσίας. Καθὼς οἱ νεοεγγελιανοὶ ἔγιναν "τούρκοι", ὁ Φρειδερίκος ξανάφερε στὸ Βερολίνο τὸν ἀντιδραστικὸ γέρο φιλόσοφο Σέλιγκ γιὰ νὰ ἐπιβάλλει στὸ πανεπιστήμιο τὴ βασιλεία τῆς Τάξης, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία ἐτέθη ἐν διατεταγμένη ὑπηρεσίᾳ, ἐκτός ἀπὸ ἐκεῖνη τοῦ Γκάνς, ὁ ὁποῖος, προστατευμένος ἀπὸ τὴν ἡλικία καὶ τὴ γνώση, συνέχιζε τὴ φιλελεύθερη παράδοση στὸ πανεπιστήμιο. Ὅλοι πῆγαιναν ν' ἀκούσουν τὸν Γκάνς καί, κατὰ πάσα πιθανότητα, σὲ ἓνα ἀπ' αὐτὰ τὰ μαθήματα ὁ Μάρξ κι ὁ Ἐνγκελς γνωρίστηκαν καλύτερα γιὰ ὅλη τους τὴ ζωὴ!

Ὁ Μάρξ ἔλαμπε ἀπὸ φιλοσοφικὴ εὐφυΐα. Ὁ Ἐνγκελς τὸν θαύμαζε πολὺ, παρ' ὅλο πού κι αὐτὸς ἐπίσης εἶχε ἓνα μεγάλο θεωρητικὸ ἄλγος, ἓνα πνεῦμα καθαρὸ καὶ πρακτικὸ χωρὶς τὸ ὄμοιό του. Ὁ καιρὸς περνοῦσε! Ὁ Φρειδερίκος-Γουλιέλμος IV κρατιόταν πάντα καλὰ στὴν ἐξουσία. Ὁ Μάρξ φλερτάριζε τὴν Τζένυ, καὶ τελικὰ τὴν παντρεύτηκε. Οἱ γονεῖς τοῦ Ἐνγκελς ἔκριναν ὅτι εἶχε μάθε ἀρκετὰ καὶ ἀποφάσισαν νὰ τοῦ ἐμπιστευθοῦν τὴ διεύθυνση τοῦ ἐργοστασίου στὸ Μάντσεστερ.

Ὁ Ἐνγκελς ἔφτιαξε τὰ πράματά του κι ἀναχώρησε γιὰ τὸ μέλλον. Ἐγινε δεκτὸς στὸ Μάντσεστερ ἀπὸ τοὺς ὑπευθύνους τοῦ ἐργοστασίου πού τὸν ξενάγησαν στὰ κτίρια τῆς παραγωγῆς. Στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς ἐπίσημης ἐπίσκεψης ὁ Ἐνγκελς παρατήρησε μιά νέα κοπέλα στὴ δουλειά της, ζήτησε πληροφορίες γι' αὐτήν. Ἦταν μιά νέα ἐργάτρια, Ἴρλανδέζα μεταφορῆς, μιά O.S*, ὀνόματι Μάρυ. Ὁ Ἐνγκελς σάπαινε, ξεμπερδεψε μὲ τὰ τῆς ὑποδοχῆς στὸ ἐργοστάσιο, πῆγε σπιτί του, ἀλλὰ ἐπέστρεψε μόνος στὸ ἐργοστάσιο, μέσα στὴ νύχτα, γιὰ νὰ συναντήσει αὐτὴν τὴ Μάρυ πού τώρα τοῦ φάνηκε ἀκόμη πιὸ ὠραία καί, ὅταν τῆς τὸ ζήτησε, αὐτὴ δέχτηκε νὰ τοῦ ξαναδείξει τὸ ἐργοστάσιο. Ἐκαναν πάλι ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὸ δρόμο τοῦ πρωينوῦ, ἀλλὰ μόνοι, μιλοῦσε ἡ Μάρυ. Αὐτὰ πού ἔλεγε δὲν εἶχαν μεγάλη σχέση μὲ τὰ σχόλια τῶν ὑπευθύνων. Ἐλεγε: Ὑπάρχουν («es gibt») ἐδῶ ἄνδρες καὶ γυναῖκες πού τοὺς πέταξαν στὸ δρόμο ἀφοῦ τοὺς ἔκαψαν τὰ σπιτία, τοὺς ξέφραξαν τὰ χωράφια (Faktum), κι ὕστερα αὐτοὶ ξεκίνησαν μὲ τὰ πόδια, μὲ ἄδειο στομάχι, γιὰ τοὺς μεγάλους δρόμους τῶν πόλεων, νὰ βροῦν μεροκάματο, νὰ δουλέψουν μὲ ὅποιαδήποτε τιμὴ, νὰ μὴν πεθάνουν τῆς πείνας. Ἦλθαν ὡς ἐδῶ, βρῆκαν τὴν πόρτα τῆς φάμπρικας ἀνοιχτή, τοὺς δέχτηκαν σὰν ζητιάνους, γιὰ ἓνα κομμάτι ψωμί. Πίσω ἀπὸ τοὺς ψηλοὺς τοίχους ὀρθώνονταν τὰ κάστρα τῆς βιομηχανικῆς ἀριστοκρατίας πού κατεῖχε τὰ πάντα μέσα στὸ ἐργοστάσιο καὶ ἐπέβαλλε τὴ βασιλεία τοῦ ἀδυσώπητου νόμου της. Κι ἐγὼ, ἡ Μάρυ, ἦρθα μὲ τὰ πόδια ἀπὸ τὴν Ἴρλανδία, κι ἐγὼ γιὰ νὰ βρῶ δουλειά καὶ ψωμί, νὰ μὴν πεθάνω. Ζῶ μόνη. Εἶσθε ὠραῖος, ὅμως πῶς συμβαίνει καὶ ξαναγυρίσατε ἐδῶ; Δέν εἶσθε τοῦ δικοῦ μας κόσμου, ἀνήκετε στὸν κόσμο τὸ δικό τους, γιατί ξανάρθατε; Ὁ Ἐνγκελς δὲν ἀπάντησε παρὰ κοιτάζοντάς την μὲ τρυφερότητα, καὶ κατάλαβε τότε ὅτι τὴν ἀγαποῦσε. Γιατί; Ἴσως γιὰ τὴν ὁμορφιά της καὶ τὸ κουράγιο της. Μήπως, ὅμως, ξέρουμε γιατί ἀγαπᾶμε; Δέν εἶπε ὄχι ἡ Μάρυ, καὶ πῆραν μαζὶ τὸ δρόμο γιὰ τὴν πόλη, χαμένη ὀλόκληρη στὸ καταφύγιο τῆς κρύας νύχτας πού τὴ διαπερνοῦσαν τὰ φῶτα.

*O.S.: Ouvrière spécialisée, κατὰ τὴ σύγχρονη ὀρολογία, εἰδικευμένη ἐργάτρια. Στὴν πραγματικότητα ἀνεπίδευτη ἐργάτρια στὴν ἀλυσίδα παραγωγῆς.

Διδαγμένος απ' αυτή την εμπειρία ο Έγγκελς ρίχτηκε στή δουλειά, μελέτησε μέσα από βιβλία αλλά και επί τόπου, κι έγραψε τό 1845 ένα βιβλίο, τήν *Κατάσταση τών εργατικών τάξεων στήν Άγγλία*, πού τέλειωνε μέ τήν ήττα τών χαριστιών, και όπου ή παγκόσμια Ιστορία ξετυλιγόταν έντελώς διαφοροετικά απ' ό,τι στά σχήματα τού *Μανιφέστου*. Έδώ όλα έξαρτιόνταν από τίς συνθήκες ζωής (*Lebensbedingungen*) και εργασίας (*Arbeitsbedingungen*) πού έπιφυλάσσονται στους εργαζομένους, τά πάντα ανάγονταν στή μεγάλη άπαλλοτριώση τής πρωταρχικής συσσώρευσης, πού πέταξε αυτούς τούς ανθρώπους από τό καμένο σπίτι στους δρόμους και τούς έριξε στά χέρια τών τοπικών κατόχων τών μέσων παραγωγής. Δέν υπάρχει στήν εργασία αυτή ζήτημα έννοιας, αντίφασης, άρνησης και άρνητικότητας, προτεραιότητας τών τάξεων πάνω στήν πάλη τών τάξεων, προτεραιότητας τού άρνητικού επί τού θετικού. Άντίθετα, άναδεικνύεται μιά κατάσταση πραγμάτων, άποτελεσμα μιάς όλόκληρης ιστορικής διαδικασίας, άπρόδλεπτης αλλά αναγκαίας, πού παρήγαγε μιάν όρισμένη κατάσταση πραγμάτων: τούς ύφισταμένους τήν έκμετάλλευση στά χέρια τών έκμεταλλευτών. Άλλά κι αυτή επίσης, ήταν τό άποτέλεσμα μιάς ιστορίας γεγονικής [factuelle]. Οί άνθρωποι πολέμησαν γιά νά κρατήσουν τά χωράφια τους, τούς πολέμησαν γιά νά τούς ξεκληρίσουν, έχασαν, προσλήφθηκαν στή σκλαβιά τής βιομηχανικής παραγωγής, αντίσταθήκαν όπως τό μπόρεσαν, κολλημένοι στόν τοίχο μέρα τή μέρα, μέσα στή συναδέλφωση τής άλληγεγγύης τών έκμεταλλευομένων, πάντα όμως όλομόναχοι άπέναντι στήν εργατική άτυνομία τής εργοδοσίας και τής δικτατορίας τής. Τό μόνο πράγμα πού κατάλαβαν ήταν ότι δέν μπορούν νά παλεύουν μόνοι τους αλλά πρέπει νά ένωθουν γιά νά άποκτήσουν δική τους δύναμη στόν άγώνα, ν' άντιμετωπίζουν τίς άντιξοότητες, νά συσπειρώνουν τούς άγωνιστές μετά από κάποια ήττα και νά έτοιμάζουν τήν αυριανή έπίθεση. Κατάλαβαν επίσης ότι ή ένότητα σ' αυτό τόν άγώνα περιέχει δύο επίπεδα: τό οικονομικό, όπου ή πάλη διεξάγεται γιά τίς συνθήκες ζωής, και τό πολιτικό, όπου ή μάχη είναι γιά τήν έξουσία. Τά κατάλαβαν όλ' αυτά τόσο καλά ώστε, χωρίς τή βοήθεια κανενός φιλοσόφου, εκτός από τόν Όουεν, έφτιαξαν μόνοι τους τήν πρακτική φιλοσοφία τής ίδρυσης τού συνδικάτου και τού χαριστικού κόμματος πού προξένησαν τόν πρώτο μεγάλο τρόμο στήν άγγλική μπουρζουαζία. Τό γεγονός ότι ό χαριστικός ήττήθηκε είναι μιά άλλη ιστορία αλλά ό Έγγκελς συνήγαγε κι εκείνος τό μάθημα, απ' όσα μπόρεσε νά παρατηρήσει χάρη στή Μάρυ, ότι υπάρχει μέσα στήν Ιστορία μιά φιλοσοφία επί τώ έργω, αλλά αυτή είναι μιά φιλοσοφία χωρίς φιλοσοφία, χωρίς έννοιες, ούτε αντίφαση, κι ότι αυτή ή έμπράγματος φιλοσοφία δρᾶ στό επίπεδο τής αναγκαιότητας τών θετικών γεγονότων κι όχι στό επίπεδο τού άρνητικού ή τών άρχών τής έννοιας, ότι σκασίλα τής ή αντίφαση και τό τέλος τής Ιστορίας, ότι σκασίλα τής άκόμη κι ή Έπανάσταση ως άρνητικότητα και μεγάλη άνατροπή, ότι αυτή ή φιλοσοφία είναι πρακτική, ότι σ' αυτήν δεσπόζει ή προτεραιότητα τής πρακτικής και τής συνεργασίας τών ανθρώπων επί τής θεωρίας και τής κατά Στίρνερ έγωιστικής άτυνομίας τού άτομου, μέ δύο λόγια ότι υπάρχει κάτι τό άληθινό στό *Μανιφέστο* αλλά όλα είναι λάθος σ' αυτό, διότι είναι άνάποδα και γιά νά φτάσει κανείς τήν άλήθεια πρέπει νά σκεφθει διαφοροετικά.

Όλ' αυτά βρίσκονται είτε σέ ψήγματα είτε άτόφια στό βιβλίο τού Έγγκελς. Δημοσιεύτηκε τό 1845 στό Μπάρεμ, χαιρετίστηκε και λησμονήθηκε: στό κάτω κάτω, σκέφτηκε ό Μάρξ, ή Άγγλία είναι ή Άγγλία, δέν είναι ή κλασική χώρα τών επαναστάσεων όπως ή Γαλλία, ούτε τής φιλοσοφίας όπως ή Γερμανία, δεδομένου, έννοείται, ότι ή Έπανάσταση δέν μπορεί παρά νά είναι πολιτική ή καλύτερα φιλοσοφική. Η ήττα τού χαριστικού τό άποδεικνύει: αυτοί οί Άγγλοι δέν στέκονται στό

ύψος τής Ιστορίας· πολύ καλός είναι ό Έγγκελς, αλλά όχι και νά συζεί μέ μιά Ίρλανδέζα εργάτρια χωρίς νά τήν έχει στεφανωθεί. Όπως και νά τό κάνεις πρέπει νά ναι κανείς σοβαρός. Δέν είναι οί γυναίκες Ο.Σ. πού θά μάς δώσουν μαθήματα παγκόσμιας και επαναστατικής Ιστορίας.

Τό πιό ώραίο «μαργαριτάρι» αυτής τής παρανόησης παραμένει και θά είναι γιά πάντα τό πρόχειρο σχέδιασμα (γιατί σχέδιασμα ήταν) τών *Θέσεων γιά τόν Φόουερμαχ*, όπου ό Έγγκελς συγκέντρωσε όλες μαζί τίς παρεξηγήσεις σέ έντεκα στοχαστικές αλλά όμως άποφαντικές και διαστικές θέσεις. Αυτές τίς θέσεις, πού ό Μάρξ πέταξε διαστικά στό χαρτί μ' ένα μολύβι, ό Έγγκελς έμελλε νά τίς δημοσιεύσει άργότερα ως παράρτημα στό *Άντι-Ντύρινγκ*, χαρακτηρίζοντάς τες, χωρίς καμιά σελιμότητα, ως «τό σπέρμα τής κοσμοαντίληψής μας», ως ύπόσχεση έν τέλει γιά μιά επανάσταση στή φιλοσοφία, υπέγγυο πάσης δυνατής επανάστασης, τής πολιτικής συμπεριλαμβανομένης.

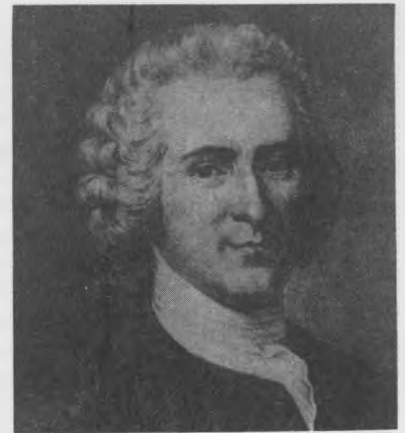
Ξέρουμε ότι οί *Θέσεις γιά τόν Φόουερμαχ*, πού ως άμεσο στόχο έχουν τή ρήξη μ' έναν άνδρα πού ένέπνευσε όλόκληρη τή γερμανική Άριστερά (Έγγκελς: «*Είμαστε τότε όλοι φούερμαχικοί*»), άσκοούν κριτική στόν Φόουερμαχ πολύ περισσότερο στό όνομα τού Φίχτε κι ενός άμαλγάματος Φόουερμαχ και Φίχτε παρά σέ συνάρτηση μέ μιά «νέα κοσμοαντίληψη». Σέ σχέση μέ τόν Χέγκελ μάλλον — και από μακριά — πάνε πίσω, βρίσκονται πίσω έν σχέσει μέ τήν κριτική πού άσκησε ό ίδιος ό Χέγκελ στόν Φίχτε. Άλλά άς δούμε πώς εμφανίζονται και πώς λειτουργούν.

Συμπυκνώνονται σέ μιά άπολογία τής πράξης ταυτισμένης μέ τήν ύποκειμενική παραγωγή ενός Ύποκειμένου πού δέν φέρει τό όνομά του (εκτός κι αν πρόκειται γιά τό Ύποκειμένο τού Φόουερμαχ, τήν άνθρωπότητα, τούς «άνθρώπους», τούς όποιους ό Στίρνερ θεώρησε ότι άποτελούν τόν νέο πυρήνα τής «θρησκείας τών Νέων Χρόνων»). Γι' αυτό ό Άρβόν είχε άπόλυτα δίκιο ύποστηρίζοντας ότι ό Στίρνερ «πέρασε από δώ».

Στό όνομα αυτής τής άπολογίας τής πράξης, έννοούμενης ως «άνθρώπινης ύποκειμενικότητας», ό Μάρξ κατακρίνει «τήν έλλειψη όλων τών παλαιότερων μορφών ύλισμου, περιλαμβανομένου τού ύλισμου τού Φόουερμαχ»: ή πραγματικότητα, ό συγκεκριμένος κόσμος θεωρείται μέ τή μορφή άντικειμένου ή έποπτείας, όχι όμως ως συγκεκριμένη ανθρώπινη δραστηριότητα, ως πρακτική, ούτε μέ ύποκειμενικό τρόπο. Προκαλώ τόν οίονδήποτε άνι τορεί νά καταλάβει αυτό τό πάθος. Άπορρεί λοιπόν απ' αυτή τήν πηγή ότι ή ενεργητική πλευρά μέσα στήν Ιστορία τής φιλοσοφίας αναπτύχθηκε από τόν ιδεαλισμό (!) κι ότι ό Φόουερμαχ «ό όποιος θέλει νά χει νά κάνει μέ αισθητά άντικείμενα, πού διαφέρουν πραγματικά από τά νοητά άντικείμενα, αλλά τήν ίδια τήν ανθρώπινη δράση δέν τήν άντιλαμβάνεται ως άντικειμενική δράση». «Γι' αυτό δέν άν-

τιλαμβάνεται τή σημασία τής επαναστατικής, τής κριτικής-πρακτικής δράσης» (sic). Και φυσικά! Αὐτός ὁ ἐπίσημος ἔπαινος στή φιλοσοφία τοῦ Φίχτε, πού διαπερνά τίς «Θέσεις» σέ ὄλο τους τό εὖρος, μετριάζεται ὡστόσο μέ τήν παρεμβολή φουερμαχιανῶν θεμάτων, πῶς «ύλιστικῶν», ὅπως ἐκεῖνο τής «βάσις». Παραδείγματος χάριν, τό διαδόητο ἀπόσπασμα γιά τή θρησκεία: πρέπει, λέει, ὄχι μόνο νά κριθεῖ θεωρητικά ἀλλά καί νά βρεθεῖ ἡ «ἐπίγεια βάση τής», ἡ «ύλική», νά γίνει γνωστό ὅτι ἡ θεία οἰκογένεια δέν εἶναι παρά ἡ ἐξιδανικευμένη μεταφορά τής ἐπίγειας οἰκογένειας: «Ἐπομένως, ἀφοῦ λ.χ. ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἡ ἐπίγεια οἰκογένεια ἀποτελεῖ τό μυστικό τής ἁγίας οἰκογένειας, πρέπει τώρα αὐτή ἡ ἐπίγεια οἰκογένεια νά ὑποβληθεῖ στή θεωρητική κριτική καί αὐτή στήν πράξη θά πρέπει νά επαναστατικοποιηθεῖ». Δέν πρόκειται, ὅμως, παρά γιά αὐταπάτη. Ὑλιστικό, βέβαια, τό ἀπόσπασμα αὐτό θά ἦταν ἂν δέν ἔπαινε τοῖς μετρητοῖς τόν ὀρισμό τής ἐπουράνιας οἰκογένειας, ἂν δέν εἶχε δηλαδή τή σιγουριά ὅτι τό μυστικό τής βρίσκεται στήν ἐπίγεια οἰκογένεια, ἐνῶ στήν προκειμένη περίπτωση πρόκειται γιά ἐντελῶς διαφορετικό πράγμα. Ὁ κόσμος ἔτσι γίνεται ἕνα πλῆρες *compedium*, γεμάτο μυστήρια πού ἀποκρύπτουν τά μυστικά τους μέσα στόν ἑαυτό τους ἢ κοντά στόν ἑαυτό τους. Ἐπειδή, ὅμως, ὁ κόσμος περικλείει ὄλο τό νόημά του στόν ἑαυτό του καί στόν ἄνθρωπο πού εἶναι ἡ οὐσία του, ἀρκεῖ μιά καλή ἐρμηνευτική γιά νά τόν ἐξηγήσει. Καί παρά τή δυναμική ἐπιστροφή τοῦ Φίχτε στή μικρή θέση 5: «Ἐπειδή ὁ Φόνερμπαχ δέν μένει ἱκανοποιημένος μέ τήν ἀφηρημένη νόηση, ἐπικαλεῖται τή συγκεκριμένη ἐποπτεία, ἀλλά δέν ἀντιλαμβάνεται τόν αἰσθητό κόσμο ὡς πρακτική ἀνθρώπινη, συγκεκριμένη δράση» (Θέση 5), εἶναι ἡ ἐρμηνευτική τοῦ Φόνερμπαχ πού θριαμβεύει, ὅπως ἐπίσης θριαμβεύει καί σ' αὐτή τήν ἔοχατη καί περιφνημη πρόταση ἐνός παροϊμιώδους ἰδεαλισμοῦ: «Ἡ κοινωνική ζωὴ εἶναι στήν οὐσία πρακτική. Ὅλα τά μυστήρια, πού παροχετεύουν τή θεωρία πρὸς τόν μυστικισμό, βρίσκουν τή λογική τους λύση στήν ἀνθρώπινη πράξη καί στήν κατανόηση αὐτῆς τῆς πράξης» (Θέση 8). (Καλό εἶναι νά συγκριθεῖ αὐτή ἡ θέση μέ τήν ἀποψη τοῦ Φόνερμπαχ: *Φιλοσοφικά χειρόγραφα*, σελ. 56, *Οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ*, σελ. 431). Καί γιά νά ξεκολλήσει ἀπ' αὐτό τό ἐπικίνδυνο δῆμα ὁ Μάρξ καταλήγει μέ τήν κορόνα τῆς 11ης Θέσης: «Οἱ φιλόσοφοι μέχρι τώρα δέν ἔκαναν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τό νά ἐρμηνεύουν τόν κόσμο μέ διάφορους τρόπους, ἀλλά τό ζήτημα εἶναι νά τόν ἀλλάξουμε». Εἶναι πολύ ὠραῖο, ἀλλά δέν λέει τίποτε. Τί κερδίζουμε ἀπ' αὐτή τή μοναδική φράση ἐκτός ἀπὸ λίγη σύγχυση παραπάνω; Γιατί ποιοί μπορεῖ νά εἶναι αὐτοί οἱ φιλόσοφοι; (Ὅλοι οἱ φιλόσοφοι θέλησαν νά ἐπιδράσουν πάνω στόν κόσμο γιά νά τόν κάνουν νά προχωρήσει, ὅπως καί νά τόν κάνουν νά πάει πρὸς τά πίσω ἢ νά τόν κρατήσουν στό *status quo*. Καί σέ ποιούς φιλόσοφους πέφτει ὁ κληρος τῆς ἱστορικής ἀποστολῆς νά «ἀλλάξουν τόν κόσμο»;). Ἐξ σημειωθεῖ ὅτι ὁ Μάρξ δέν ἐπιφορτίζει τοὺς φιλοσόφους μ' αὐτό τό ὑπεράνθρωπο ἔργο ἀλλά διατυπώνει ἕνα αἰνιγματικό «πρέπει» πού δέν εἶναι παρά ἐκκλήση γιά σιράτευση. Ἀλλά τίνος; Μυστήριο. Κι ὅπως σ' αὐτό τό καταπληκτικό κείμενο δέν λέγεται τίποτε γιά τίς κοινωνικές τάξεις, πρέπει ἀναγκαστικά νά συμπεράνουμε ὅτι τά πάντα συμβαίνουν μέσα στό μυαλό τῶν φιλοσόφων. Ἡ τίνος ἄλλου; Ἐκείνων πού επαναλαμβάνουν καί ἐκείνων πού ἐξηγοῦν, πράγμα πού συνιστᾷ μιά μικρὴ καὶ ἀμελητέα διαφορά. Ἀλλά ὄλ' αὐτά δέν εἶναι παρά ἐπεισόδια στήν ταραγμένη νεότητα τῶν επαναστατῶν μας).

Κατέταξαν τήν Κατάσταση στό ράφι μέ τά μελλοντικά Ἄπαντα καὶ ἄφησαν τίς Θέσεις γιά τόν Φόνερμπαχ νά κοιμούνται (δέν εἶχαν ἄλλωστε κανένα τίτλο, ὁ Ἐγγελες τίς βάπτισε ἔτσι ἀργότερα) στά πρόχειρα τετράδια τοῦ Μάρξ, χωρίς καμιά ἱστορικοφιλοσοφική κριτική, θεωρώντας τες κείμενα πού

ἔπρεπε νά τά πάρει κανεὶς κατὰ γράμμα, κατὰ λέξη. Ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐγγελες δάλθηκαν νά συναναστρέφονται ἐκείνους τοὺς θαυμάσιους Γερμανοὺς επαναστάτες τεχνίτες τοῦ Παρισιοῦ καί τοῦ Λονδίνου (ποτέ ἀπὸ τότε δέν σταμάτησαν νά τοὺς συναντοῦν): σ' ὄλο τό μάκρος τῆς γενειάδας τους διέκρινε κανεὶς τό μεγαλεῖο τῆς ἀνθρώπινης συνθήκης, καί ὅταν μιλοῦσαν γιά τό ἄμεσο καί τό ἀπώτερο μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας ἔβλεπε αὐτὴ τὴν παθιασμένη «ἀνάγκη ἐπικοινωνίας». Αὐτοὶ τουλάχιστον ἤξεραν τί ἦταν ἡ πολιτική καί ἡ ὀργάνωση καί δέν θά μπορούσε κανεὶς νά τοὺς κομπλεξέσει μέ τὴν ἐξουσία τῶν φιλοσόφων: οἱ φιλόσοφοι, σὸ βαθμὸ πού ἦταν καλοὶ στοχαστές, ἦταν καί ἱκανοὶ νά δεχθοῦν μιά παραγγελία γιά συγγραφή κειμένων ζύμωσης, ὅπως τό περίφημο *Μανιφέστο τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος*, πού ὡστόσο δέν ἐρχόταν σὸ κόσμο.

Ἱστορία τρίτη

Ἐξ φανταστοῦμε τά πράγματα ἀπὸ τὸν ἀρχή.

Ἐτσι, λοιπόν, ὑπῆρχαν μιά φορά κι ἕναν καιρὸ δύο νέοι Γερμανοὶ διανοούμενοι, ὁ ἕνας σύχναζε ἕνα διάστημα στούς επαναστατικούς κύκλους τοῦ Παρισιοῦ ὅπου δάλθηκε ἐπὶ ματαίω νά «μολύνει» τόν Προικτόν μέ «ἐγγελιανὴ διαλεκτική», χωρὶς ὡστόσο νά τοῦ δώσει νά καταλάβει τί πάει νά πεῖ ἀντίφαση, ὁ ἄλλος ἐγκαταστάθηκε σὸ Μάντσεστερ, παρὰ μέ τό τραγοῦδι τῆς Μάρου σὸ κρεβάτι του καί τό σπίτι του, τὴ δουλειὰ βιομηχανικῆς διεύθυνσης ὄλη τὴν ἑβδομάδα καί τό Σάββατο κυνήγι τῆς ἀλεπούς μέ τοὺς ἀριστοκράτες τῆς ἀράδας. Καί οἱ δύο, ὁ καθένας μέ τὸν τρόπο του, ἀγωνίζονταν γιά τὴν ἐπανάσταση πού ἐρχόταν, ἐνωμένοι μέ τὴ σιωπηρὴ αὐταπάτη μιᾶς συμφωνίας σκέψης πάνω σ' αὐτό πού μπορεῖ νά εἶναι ἡ ἱστορία, ἡ πάλι τῶν τάξεων καί τό τέλος τῆς ἱστορίας. Πού σημαίνει ὅτι ἀκόμη καί οἱ παρεξηγήσεις κάνουν τὴν ἱστορία.

Τά γεγονότα τοῦ 1848-49 στήν Εὐρώπη, οἱ μάχες σὸ Παρίσι, ἡ ἐπανάσταση στή Ρηνανία καί τὴν Κολωνία, ἡ δίκη τῶν κομμουνιστῶν, μέ δύο λόγια ὁ πραγματικὸς ἀγώνας καί οἱ μεταμορφώσεις του δημιούργησαν μίαν ὀρισμένη ἀταξία στίς θεωρητικὲς προϋποθέσεις καί τίς προβλέψεις τοῦ ζεύγους, πού ἐπὶ πολὺ καιρὸ ζοῦσε περιμένοντας «γιά αὔριο» τὴν ἀγγλικὴ ἐπανάσταση.

Μετά τὴν ἡττα τοῦ 1850 ὁ Μάρξ ἀποφάσισε ὅτι πραγματικά ἔπρεπε ὄλα «νά τὰ ξαναπιάσει ἀπὸ τὴν ἀρχή», δηλαδή ἀπὸ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία καί τό μυστικό τῆς, τὴν ἀντίφαση (;) ἀνάμεσα στήν ἀξία χρήσης καί τὴν ἀνταλλακτικὴ ἀξία, ἀπὸ τὸν Α. Σμιθ ὡς τὸν Ρικάρντο, νά καταπιαστεῖ μέ τό γιγαντιαῖο ἔργο τοῦ *Κεφαλαίου*. Πότε σὸ Παρίσι, ὕστερα στίς Βρυξέλλ-

λες, τελικά στο Λονδίνο, δούλευε στη θεωρία, ενώ ο Ένγκελς, μέσα στις αγγλικές ομίχλες, δούλευε στην παραγωγή. Ο θεωρητικός δεν είχε ποτέ του χρήματα, αλλά έκανε τό ένα παιδί πάνω στ' άλλο, πολλά απ' αυτά του πέθαιναν από αρρώστιες, ακόμη κι από πείνα, παρά τὰ τροφεία πού ο πιστός Ένγκελς έστελνε όχι μόνο για νά θγάλει τόν μήνα αλλά για τή ζωή τής κάθε μέρας τού ζεύγους Μάρξ, έξοριστου και έγκατεστημένου πλέον όριστικά στο Λονδίνο.

Έτσι «ή σκέψη τού Μάρξ και τού Ένγκελς» εγκαινίασε μιá νέα μορφή καταμερισμού εργασίας: από τή μιá πλευρά ο θεωρητικός νά έρευνά τά στοιχεία και τά αρχεία τού Βρετανικού Μουσείου, από τήν άλλη ο πρακτικός τής παραγωγής δάμβκος νά κερδίζει χρήματα και νά στέλνει στον Μάρξ — έπομένως από τή μιá πλευρά ή κριτική θεωρία άφοσιωμένη στο νά διαλευκάνει τό μυστήριο τού χρήματος και από τήν άλλη μεριά τό χρήμα χωρίς μυρουδιά. Στο βάθος αυτού τού πίνακα ή πρακτική τών άφοσιωμένων στην έπανάσταση αγωνιστών, για τήν όποία ο καθένας πάλευε μέ τόν τρόπο του, ενώ τό χρήμα τής «έγγελιανής λογικής» γινόταν έτσι τό ταίρι στο χρήμα τής παραγωγής και στην άφοσίωση τών αγωνιστών.

Τά πράγματα πήγαν τόσο μακριά σ' αυτή τή δρομολογημένη πορεία ώστε μιá μέρα ο Μάρξ, έχοντας λάβει δύο λόγια για τά νέα τού θανάτου τής Μάρυ (αυτή τή σχέση παλλακείας ή Τζένυ Μάρξ ποτέ δεν τήν έβαλε στην καρδιά τής), είχε τό θράσος νά απαντήσει μέ δύο ξερά συλλυπητήρια λόγια και, σέ παράρτημα, μέ μιá έπιστολή πού δεν ήταν παρά μιá σχοινοτενής ζητιανιά τροφείων. Έτσι επί τρείς εβδομάδες ο Ένγκελς, πού ως τότε τού έγραφε σχεδόν κάθε μέρα, σιώπησε, κι ύστερα έκανε γνωστό στον Μάρξ ότι είχε φτάσει στο σημείο νά μήν θέλει νά τόν ξαναδει. Άτάραχος ο Μάρξ συνήλθε και συνέχισε νά τού γράφει ζητώντας του παράδες και συγκεκριμένες πληροφορίες, απαραίτητες για τή θεωρητική εργασία του: πώς ο καπιταλιστής έξασφαλίζει τήν άπλή ή τή διευρυμένη άναπαραγωγή τού κεφαλαίου, πώς λογαριάζει τήν τιμή τών μηχανών του και τή φθορά τους, πώς προσλαμβάνουν τούς εργάτες τους, ποιά είναι τά *faux frais* τής παραγωγής κλπ., εφαρμόζοντας στην πράξη τήν *πιό κλασική μορφή καταμερισμού εργασίας* μεταξύ τού θεωρητικού πού γνωρίζει και σκέπτεται, αλλά ο όποιος έχει ανάγκη νά μάθει από τόν πρακτικό όσα αυτός είναι σέ θέση νά ξέρει καλύτερα σέ σχέση μέ τόν θεωρητικό. Άκριβώς όπως, έντελώς θεμιτά, συμβαίνει παντού στην πράξη. Άκολούθησε μιá συνεργασία χωρίς τό όμοιο τής και χωρίς προηγούμενο, τής όποίας ή *Άλληλογραφία* μäs παρέχει τά έντυπωσιακά και συγκινητικά στοιχεία, αυθεντικά και άπαράμιλλα, διότι σ' αυτήν περιέχεται ή άλήθεια ενός αυθεντικού θεωρητικού και πρακτικού καταμερισμού εργασίας, πράγμα πού άναδεικνύεται πεντακάθαρα στην έπεξεργασία ενός έργου *πραγματικά* κοινού. Αυτή ήταν ή μεγάλη στιγμή τής ενότητας σκέψης τού Μάρξ και τού Ένγκελς, πού πράγματι υπήρξε. Ο καθένας τους γνώριζε, ο Ένγκελς τουλάχιστον ήξερε για ποιο πράγμα μιλούσε και για ποιο πράγμα μιλούσε ο άλλος. Έτσι *δγήκε ή Συμβολή στην Κριτική τής Πολιτικής Οικονομίας* πού ο Μάρξ είχε τό θράσος νά υπογράψει μόνος, τό 1859, και τελικά τό 1867 τό 1ο βιβλίο τού *Κεφαλαίου* όπου ο Μάρξ είχε δικίο αυτή τή φορά νά τό υπογράψει μόνος του γιατί δεσμευόταν σ' αυτό άπολύτως από τίσ δικές του σκέψεις, δηλαδή από τά δικά του *φιλοσοφικά φαντάσματα*.

Όστόσο ο Μάρξ είχε γεράσει, είχε χάσει έναν δλόκληρο χρόνο εξαιτίας τών συκοφαντιών τού Χέρ Βόγκτ, οι ιδέες του διαδίδονταν στον κόσμο δλόκληρο κι ο καθένας τόν λεηλατούσε. Τό έκανε ένας Λόρια στην Ίταλία και στην ίδια τή Γερμανία δρέθηκε κάποιος τυφλός μαθηματικός, ο Ντύρινγκ, πού έφτιαξε δλόκληρο κοινό μέ ιδέες κλεμμένες από τόν Μάρξ. Η ένότητα τού γερμανικού μαρξιστικού κόμματος, πού έν τώ μεταξύ είχε

συγκροτηθεί, κινδύνευε. Χρειάζόταν γρήγορη άπάντηση και άνασκευή. Ο Μάρξ ήταν άρρωστος, κι άνέλαθε ο Ένγκελς τήν υπεράσισή του σέ μιá φιλοσοφικοοικονομική σύνοψη, τής όποίας ο Μάρξ έπιδοκίμασε έγγράφως — στον ίδιο τόν πρόλογο — τίσ αρχές: τό *Άντι-Ντύρινγκ*, πού περιείχε ένα κεφάλαιο, «Όυτοπικός σοσιαλισμός και έπιστημονικός σοσιαλισμός», έμελλε νά «διαμορφώσει» δηλ τή νέα γενιά τών μαρξιστών τής ΙΙ Διεθνούς και μετά. Ο Ένγκελς τούς προσέφερε πράγματι τή φιλοσοφία πού έλειπε από τό *Κεφάλαιο*, αυτές τίσ είκοσι σελίδες για τή διαλεκτική πού ο Μάρξ δεν δρθηκε ποτέ καιρό (sic!) νά γράψει (γιατί ήταν σά νά τού ζητούσαν τό άδύνατο).

Ο Ένγκελς στο έργο αυτό διηγόταν κι αυτός τήν ιστορία τής μαρξιστικής θεωρίας ως άποτέλεσμα συγχώνευσης τριών στοιχείων: τής άγγλικής πολιτικής οικονομίας, τής γερμανικής φιλοσοφίας και τού γαλλικού σοσιαλισμού, τήν ιστορία τής συγκρότησής τής στον άγώνα τής έναντίον τού Φόουερμπαχ, τού Στίρνερ και τού Προυντόν και τού άναρχισμού τής συμφοράς. Έπαιρνε ύπόψη του τόν πνευματικό καταμερισμό εργασίας πού έμελλε νά παράξει αυτό τό χωρίς προηγούμενο άποτέλεσμα, ενώ ο Μάρξ δρισκόταν στην καρδιά τής σύνθεσης τών τριών στοιχείων και ή *γερμανική φιλοσοφία στην καρδιά τής καρδιάς*. Έξηγούσε ότι ο μαρξισμός ήταν πάνω απ' όλα μιá φιλοσοφία, αλλά ύλιστική αυτή, ή *πιό ύλιστική δυνατή*, πού έχει έρεισμά τής δηλαδή τήν *πιό γυμνή ύλη* τού κόσμου, ότι ο μαρξισμός ήταν ένας ύλισμός διακριτός από κάθε φιλοσοφικό ιδεαλισμό, διακριτός από τόν Χέγκελ, παρ' όλο πού ή διαλεκτική τού Χέγκελ χρειάστηκε νά ξαναστηθεί στα πόδια τής, διότι ο Χέγκελ ήταν ένας άναποδογυρισμένος ύλιστής: άρκούσε νά τόν άναποδογυρίσει κανείς ακόμη μιá φορά για νά άποκτήσει έναν καθαρό ύλισμό και έναν *διαλεκτικό ύλισμό*, μη μηχανιστικό, έναν ύλισμό πού ήξερε νά ένσωματώνει τήν έγγελιανή διαλεκτική και τό νόημα τού έξελικτισμού πού αντιπροσωπεύει στην ιστορία τής κουλτούρας. Ο Μάρξ άφηνε νά γίνονται όλ' αυτά, τά έπιδοκίμαζε, έγραψε μάλιστα κι ένα κεφάλαιο τού *Άντι-Ντύρινγκ* (για τούς φυσιοκράτες) για νά έπισφραγίσει τήν έπιδοκίμασία του και νά καταστήσει γνωστό στον κόσμο ότι *όπωσδήποτε τό έργο τους ήταν κοινό*, δεδομένου ότι ο Ένγκελς *πραγματευόταν τή δική του φιλοσοφία και έπίσης μιλούσε σ' αυτό για έπανάσταση και σοσιαλισμό*, όπως στο *Μανιφέστο*.

Ο Ένγκελς είχε κάτι τό μεγαλοφρές στην πολεμική του και τό *Άντι-Ντύρινγκ* περιέχει μερικά χωρία πού δεν τούς λείπει τό μεγαλείο. Άλλά ή σχέση μέ τόν Μάρξ; Η σχέση άνάμεσα σ' αυτές τίσ άτέλεμονες σελίδες φιλοσοφίας και τά είκοσι φύλλα για τή διαλεκτική πού ο Μάρξ μέχρι τό τέλος του λυπόταν πού δεν μπόρεσε νά γράψει; Άν δεν τό μπόρεσε δεν ήταν από κούραση αλλά γιατί ήταν άδιάνοητο αυτό τό άπνευνοημένο

διάδημα. Ὡστόσο ὅλα βρίσκονται ἐδῶ: καί ἡ ἀντίφαση καί ἡ ἔννοια καί ἡ ἄρνηση καί ἡ ἄρνηση τῆς ἄρνησης καί τό *Aufhebung*, ὅλη ἡ ἀρματωσιά τῆς ἐγελιανῆς ὀρολογίας τοῦ *Μανιφέστο* καί τοῦ *Κεφαλαίου*. Τίποτε δέν ἔλειπε, ὑπῆρχαν μάλιστα πάρα πολλά, ἕνα ὑπερπληρῆς φιλοσοφίας σέ σημεῖο πού ἡ φιλοσοφία — πού ὀφείλει νά κρατιέται σέ δύο ἢ τρεῖς ἔννοιες, ὅπως τό βλέπουμε ἄλλωστε στούς μεγάλους, τόν Πλάτωνα, τόν Ἀριστοτέλη, τόν Κάντ καί τόν ἴδιο τόν Χέγκελ — ἐκδηλωνόταν καί ἐπικάλυπτε τό σύνολο τῆς πραγματικότητας γιά νά στοχαστεῖ τά πάντα: κοινωνική ἱστορία, ἱστορία τῶν ἐπιστημῶν ἄν ὑπῆρχε μάλιστα κάποια ἱκανότητα, γιατί ὄχι, καί πολιτιστική ἱστορία, λογοτεχνία καί μουσική. Ἡ σκέψη τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς, καταχωρημένη σέ μιᾶ Σύνοψη, ἔγινε τό ὑποκατάστατο τῆς ἀπόλυτης Γνώσης, ὑπῆρξε τό Φιλοσοφικό Λεξικό τῶν χρόνων τοῦ σύγχρονου καπιταλισμοῦ.

Ὁ Μάρξ εἶχε μιᾶ τελευταία ἀναλαμπή: τίς *Σημειώσεις γιά τόν Βάγκνερ* (1883), πού ἀπαιτοῦσαν ὅλη αὐτή τήν ἐπαγωγή (τῆς ἀξίας ὡς ἔννοια σέ ἀξία χρήσης καί ἀνταλλακτική ἀξία: ἐπαγωγή συμβολική ὅλων τῶν ἄλλων). Ὑστερα, ἀπό τό Λονδίνο πῆγε σ' Ἀλγέρι ὀδεύοντας πρὸς τό θάνατο, χωρίς νά ἀποδοκιμάσει τόν Ἐνγκελς οὔτε τόν *Ὀυτοπικό Σοσιαλισμό καί τόν Ἐπιστημονικό Σοσιαλισμό*, ἔχοντας τον, ἀντίθετα, καλύψει μέ τήν παγκόσμια αὐθεντία του. Κι ἦταν ὁ Ἐνγκελς, ὅσο καιρό τοῦ ἀπέμεινε ἀκόμη νά ζήσει, ὁ «στρατηγός» Ἐνγκελς, πού κυβερνοῦσε παρεμβαίνοντας παντοῦ μέσα στό ἐργατικό κίνημα, ἦταν αὐτός πού διαχειρίστηκε τήν ἀπατηλή ἐνότητα ἐκείνου τοῦ ἔργου. Ἐγραφε μέ σαφήνεια, ὅλος ὁ κόσμος τόν καταλάβαινε, ὅλος ὁ κόσμος θαύμαζε αὐτή τήν ἐγκυκλοπαιδική ἐπιστήμη πού μιλοῦσε γιά τά πάντα, καί γιά κάθε ἱστορία, στό ὄνομα αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας: *τοῦ διαλεκτικοῦ ὕλισμου*. Αὐτό ἦταν καί τό μεγάλο πρόβλημα τῶν διαδόχων, ἀπό τόν Πλεχάνωφ καί τόν Μπερνστάιν ὡς τόν Λούκατς, ὁ καθένας ἔκανε σ' αὐτή τή φιλοσοφία τήν τύχη του, χωρίς ποτέ νά τέμνεται τό ζήτημα, ὁ καθένας στόν δικό του στοχασμό νά περνᾷ ἀπό τό ἕνα ἄκρο στό ἄλλο, σημάδι ὅτι κάτι δέν πῆγαινε καλά σ' αὐτή τή βάρβαρη ὀρολογία, φιλοσοφικῶς βάρβαρη, δεδομένου ὅτι δέν τή βρίσκουμε πουθενά ἄλλοῦ παρούσα, σέ κανένα μέρος ὀλόκληρης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀδυναμία νά σκεφθεῖ κανεῖς μέσα ἀπ' αὐτή τήν ὀρολογία τήν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀπό τόν Ἐπίκουρο ὡς τόν Λασσάλ, κι ὕστερα ἀπό τόν Πλεχάνωφ, τόν Μπερνστάιν ὡς τόν Λούκατς, δέν εἶναι ἄνευ σημασίας: εἶναι τό σημάδι ὅτι οἱ προτεινόμενες ἔννοιες δέν εἶναι ἀντίστοιχες παρὰ μόνο μέ τήν αὐτοκατάφασή τους. Αὐτοῖ πού τό ἐκμεταλλεύτηκαν ἦταν ὁ Πλεχάνωφ καί ὁ Λένιν ὁ ἴδιος, ὕστερα ὁ Στάλιν στήν φραϊά ἐποχή πού θριαμβεῖ ὁ δογματισμός τῶν δύο ἐπιστημῶν καί γιατί ὄχι τῶν δύο γλωσσῶν (Μάρξ), τῶν δύο μουσικῶν, τῶν δύο λογοτεχνικῶν (ὁ «σοσιαλιστικός ρεαλισμός»), τῶν δύο κοσμοαντιλήψεων: τοῦ ἀστισμοῦ καί ἡ προλεταριακή.

Ὁ καθένας γνωρίζει τό ἀποτέλεσμα: εἶναι τό πελώριο ἔργο, μηδαμινό καί θνησιγενές, τῶν βενεδικτίνων τοῦ ἱστορικοῦ καί διαλεκτικοῦ ὕλισμου, τό ἔργο ὀλόκληρης τῆς ἐπίσης σοβιετικής φιλοσοφίας κι ἐκείνης τῶν ζηλωτῶν τῆς τῶν χωρῶν τοῦ ὑπαρκτοῦ σοσιαλισμοῦ, τόσων καί τόσων ἐπαγγελματικῶν στελεχῶν καί κομματικῶν φιλοσόφων τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας στά δυτικά κομμουνιστικά κόμματα (!): Τό ἀποτέλεσμα ἦταν ὁ θάνατος τῆς μαρξιστικῆς σκέψης, πού ἀκόμη καί στήν Ἰταλία ἀγωνιᾷ, στήν πιό εὐφυᾶ χώρα τοῦ κόσμου, πού ἀγωνιοῦσε ἤδη στόν Γκράμισι, τόν πιό εὐφυῆ ἡγέτη τοῦ κόσμου, μέσα στή νύχτα τῆς φυλακῆς του. Ἐννοεῖται, «οἱ Γάλλοι εἶχαν κεφάλι πολιτικό, οἱ Γερμανοὶ κεφάλι φιλοσοφικό, οἱ Ἄγγλοι οἰκονομικό» (Μάρξ). Παρὰ ταῦτα, ἀπό τή χώρα μέ τό πολιτικό κεφάλι, χωρίς κανένα μεγάλο φιλόσοφο, μᾶς ἦλθε κάτι σάν σωτηρία: ὄχι ἀπό τόν Σάρτρ καί τόν Μερλώ-Ποντύ, ὄχι ἀπό

τούς σχολιαστές τῆς φαινομενολογίας, ὄχι ἀπό μίαν ἀλλά Ντέλα Βόλπε ἐκλαμπη, ἀλλά ἀπό δέκα σελίδες, γραμμένες κι αὐτές σέ γερμανικές φυλακές, ἀπό ἕναν Καθαγιές (γιά τή θεωρία τῆς ἐπιστήμης), ὅπου συμπυκνώνεται ὅλη ἡ αὐστηρότητα τῆς σοβαρῆς φιλοσοφίας, ὄχι ἐκείνης τῶν ἰδεολόγων, ἀλλά ἐκείνης πού πάει ἀπό τόν Ἀριστοτέλη ὡς τόν Χοῦσερλ, περνώντας ἀπό τόν Ντεκάρτ, τόν Κάντ καί τόν Χέγκελ. Ἡ σωτηρία μᾶς ἦλθε ἀπό δέκα σελίδες πού ἔγραψε στή φυλακή κάποιος ὀνόματι Καθαγιές, ἄγνωστος σέ ὅλους στήν ἀλλοδαπή, ὅπως ἦταν ἄγνωστος καί στή Γαλλία ὁ Βιτρκενστάιν πού μέ τόν τρόπο του ἦταν τοῦ ἐπιπέδου του, ἡ σωτηρία ἦλθε ἀπό μερικά ἄκαιρα ἄρθρα πού τά παραποιοῦσε ὁ χειρότερος χαρακτήρας τοῦ κόσμου, ἀπό τόν Κανγκιλέμ, ὁ ὁποῖος ἐπὶ δεκαπέντε ὀλόκληρα χρόνια συνέχισε τή φιλοσοφία μέ τήν ἀστυνόμευσή της καί ἐπέβαλε στίς γαλλικές σχολές τή βασιλεία τῆς τρομοκρατίας, τῆς αὐστηρότητας, κάτι πού εἶχε ἀντλήσει ἀπό τόν Ντεκάρτ... καί τόν Νίτσε. Ἔτσι στή Γαλλία μιᾶ γενιά ξαναμάθε νά σκέφτεται μαρξιστικά ἔξω ἀπό τόν ἐπίσημο μαρξισμό καί νά τόν διδάσκει στόν ἐκπληκτο κόσμο.

Σέ μᾶς ἐναπόκειται

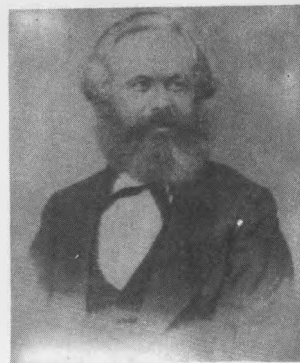
Ἔτσι ἔγινε κι ὁ μαρξισμός, ἐνταφιασμένος εὐθύς ἐξαρχῆς ἐξαιτίας τῆς μετατόπισης πού ὑπέβαλε ὁ Μάρξ στήν ἀνακάληψη τοῦ Ἐνγκελς, παραδόξως ἀνεστήθη. Καί μέ χαρά τόν ξαναβρήκαμε στό κεφάλαιο γιά τήν πρωταρχική συσσώρευση... ὅπου τά θέματα τῆς *Κατάστασης τῶν ἐργατικῶν τάξεων στήν Ἀγγλία* ξαναἤρθαν στό προσκήνιο σέ πείσμα ὅλων τῶν παλαιότερων μεταμορφώσεων τοῦ *Κεφαλαίου*. Ἀλλά τό κακό εἶχε γίνει. Ποτέ αὐτό τό κεφάλαιο, τόσο μεγαλοφυῆς ὅσο ἡ *Κατάσταση τῶν ἐργατικῶν τάξεων*, δέν μπόρεσε νά ἐνσωματωθεῖ στίς ἀναπτύξεις γιά τήν «ἀντίφαση» μεταξύ ἀξίας χρήσης καί ἀνταλλακτικῆς ἀξίας, στήν «ἄρνηση τῆς ἄρνησης», τήν ὁποία ἀντιπροσώπευε τό προλεταριάτο καί ἡ ἐπανάσταση. Αὐτό τό κεφάλαιο ἔμεινε στόν ἄερα ὅπως τόσα ἄλλα μαγευτικά πράγματα τοῦ Μάρξ, πού καταδικάστηκε νά ἀποδοκιμάζει τό ἔργο του γιά νά σώσει τή «φιλοσοφική» του λογική. Ἦταν τό τυχερό τῆς «μεγαλοφυΐας». Καί ὁ Ἐνγκελς ἐπέτρεψε αὐτή τήν τροπή τῶν πραγμάτων, ὄντας πολύ ἱκανοποιημένος ἄλλωστε γιατί ἔτσι ἦταν τουλάχιστο τό «ταλέντο» στήν ὑπηρεσία τῆς φιλοσοφικῆς μεγαλοφυΐας, στήν ὁποία ἀφίερωσε τή ζωή του.

Αὐτό ἄλλωστε ἐξηγεῖ τή γονιμότητα τοῦ μαρξισμοῦ. Θνησιγενής ὡς φιλοσοφία, διασώθηκε ὡς ἱστορική γένεση τῆς πάλης καί τῆς διαμόρφωσης τῶν τάξεων. Ὅλο του τό πεπρωμένο διακυβεύεται ἀνάμεσα σ' αὐτά τά δύο. Σέ μᾶς ἐναπόκειται, ἀντί νά κατατροχόμαστε σέ μαζικές καταγγελίες ἡ τυφλές ἀπολογίες, νά παίξουμε μέ αὐτό τό «ἀνάμεσα στά δύο», νά ξεδιαλέξουμε ἀνάμεσα στίς μνημεῖδες ἡλιθιότητες καί τά μεγαλοφυῆ γνωρίσματα, νά δουλέψουμε αὐτά τά γνωρίσματα πού τά πρῶτα τους μᾶς ἦλθαν ἀπό τόν Ἐνγκελς, ἐναντίον τῶν

φιλοσοφικῶν ἡλιθιοτήτων τοῦ Μάρξ. Εἶναι κι αὐτός ἕνας τρόπος ἐπίσης νά ἀναγνωρίσουμε ὅτι οὔτε ὁ Ἐνγκελς, πού διέπραξε τήν ἡλιθιότητα νά γράψει τό Ἄντι-Ντύρινγκ κι ὁ Μάρξ νά τό προσυπογράψει, οὔτε ὁ Μάρξ, αὐτός ὁ φιλόσοφος πού στήν «Καπιταλιστική συσσώρευση» καί στίς Σημειώσεις γιά τόν Βάγκνερ δρῆκε τόν τρόπο νά ἔρθει σέ ρήξη μέ τίς ἴδιες του τίς φιλοσοφικές ἀνοησίες, νά ἀναγνωρίσουμε, λοιπόν, ὅτι καί οἱ δύο τους δέν ἦταν ἄνθρωποι μονοκόμματοι πού μοίρασαν τούς μεταξύ τους ρόλους, ὁ ἕνας τῆς μεγαλοφυΐας ὁ ἄλλος τοῦ τάλαντου, ἀλλά στοχαστές σύνθετοι στούς ὁποίους τό ἀπωθημένο ἐπανέρχεται ἀέναο μέχρι τή χειρίστη ἀπόκλιση, καί, ἀπό τούς ὁποίους, ὡς ἐκ τούτου, μποροῦμε νά μάθουμε ἀκόμα, κι ἀκόμα.

Ἄν ὁ μαρξισμός τοῦ Μανιφέστου καί ἐνός μεγάλου μέρους τοῦ Κεφαλαίου εἶναι νεκρός, ἐπιδιώκει ὥστόσο σ' αὐτή τήν ἐπιστροφή τοῦ ἀπωθημένου τοῦ ὁποίου οὔτε ὁ Μάρξ οὔτε ὁ Ἐνγκελς ὑποψιάζονταν τήν ὑπαρξη. Ἄν ὁ μαρξισμός εἶναι νεκρός μποροῦμε ὥστόσο νά δροῦμε σ' αὐτόν πολλά γιά νά στοχαστοῦμε τήν πραγματικότητα τοῦ καπιταλισμοῦ, τῆς πάλης τῶν τάξεων ἀπό τήν ὁποία ὅλα ἐξαρτῶνται, νά μάθουμε γιά τίς τάξεις πού ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτήν τήν πάλη, γιά τήν πραγματικότητα τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ πού εἶναι τό ἐπιστέγασμά τους, νά μάθουμε γιά τήν πραγματικότητα ὄλων αὐτῶν καί πολλῶν ἄλλων πραγμάτων.

Ἄν μᾶς ἀπομένει ἀκόμη αὐτή ἡ δυνατότητα προσφυγῆς στή σκέψη τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς, δέν ἰσχύει τό ἴδιο καί μέ τά κομμουνιστικά κόμματα. Οἰκοδομημένα πάνω στή φιλοσοφική βάση τοῦ Μανιφέστου καί τοῦ Ἄντι-Ντύρινγκ, αὐτές οἱ ὀργανώσεις ἐρείδονται σέ βάσεις πού εἶναι πέρα ὡς πέρα ἀπατηλές, στηρίζονται πάνω σέ μηχανισμούς ἐξουσίας πού οἰκοδομήθηκαν μέσα στόν ἀγῶνα καί τήν ὀργάνωσή του. Τά κόμματα, στηριζόμενα πάνω στά συνδικάτα τῆς ἐργατικῆς ἀριστοκρατίας, εἶναι ὄρθιοι νεκροί πού θά ἐπιζοῦν ὅσο διαρκεῖ ἡ ὕλική τους βάση (τά συνδικάτα κατέχοντας τήν ἐξουσία στίς ἐπιτροπές τῶν ἐπιχειρήσεων, τά κόμματα κατέχοντας τήν ἐξου-

σία στίς δημαρχίες), θά ἐπιζοῦν ὅσο θά εἶναι ἱκανά νά ἐκμεταλλεῖονται τήν ἀφοσίωση τῶν προλεταριακῶν τάξεων, νά καταχρῶνται τήν κατάσταση τῶν ὑποπρολεταρίων καί τῶν ἐργαζομένων τῆς ὑπεργολαβίας.

Στό ἐξῆς ὑπάρχει μιᾶ ἀσυμφιλίωτη ἀντίφαση ἀνάμεσα στά μεγαλοφυῆ χαρακτηριστικά τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ καί τοῦ Ἐνγκελς καί τόν ὀργανικό συντηρητισμό κομμάτων καί συνδικάτων. Καί τίποτε δέν ἐπιτρέπει νά προβλέψουμε ὅτι ἡ πάλη τῶν μὴ προνομιούχων θά εἶναι ἰσχυρότερη ἀπό τήν πάλη τῶν προνομιούχων πού κατέχουν τόν μηχανισμό τῆς ἐξουσίας. Ἄν ὁ μαρξισμός μπορεῖ ἀκόμη νά ξαναζήσει μέ ἐκλάμψεις, τά κόμματα εἶναι ὄρθιοι νεκροί, ἀρτηριοσκληρωμένα μέσα στήν ἐξουσία τους καί στόν μηχανισμό πού κατέχει αὐτή τήν ἐξουσία καί πού ἀναπαράγεται ἀνετα γιά νά τήν κατέχει καί γιά νά τήν ἐκμεταλλεύεται.

Ζοῦμε μέσα σ' αὐτή τήν ἀντίφαση. Τό στοίχημα τῆς γενιᾶς μας εἶναι νά τήν τινάξει στόν ἀέρα. Παρ' ὅλες τίς δυσκολίες ἡ ἐξέγερση τῆς νέας νεότητος τοῦ κόσμου θά τήν τινάξει στόν ἀέρα.

Δημοσιεύτηκε στό *Sur Althusser Passages*, ἐκδοση τοῦ περ. *Futur antérieur*, Harmattan, 1993, Παρίσι.

((μετάφραση Ἄγγελου Ἐλεφάντη))

ΘΕΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΦΟ·Υ·ΕΡΜΠΑΧ

Παραθέτουμε ὀλόκληρες τίς Θέσεις 1 καί 4, ἀπό τή μετάφραση τῶν «Λογοτεχνικῶν καί Πολιτικῶν Ἐκδόσεων τοῦ ΚΚΕ, Βουκουρέστι». Ἀπό τήν ἴδια μετάφραση εἶναι καί τά ἐνσωματωμένα στό κείμενο τοῦ Λ.Α. ἀποσπάσματα:

1

Ἡ κύρια ἔλλειψη ὄλου τοῦ προηγούμενου ὕλισμου —μαζί καί τοῦ ὕλισμου τοῦ Φόνερμπαχ— εἶναι ὅτι ἀντιλαμβάνεται τό πράγμα (*Gegenstand*), τήν πραγματικότητα, τόν αἰσθητό κόσμο (*Sinnlichkeit*) μόνο μέ τή μορφή τοῦ ἀντικειμένου (*Object*) ἢ μέ τή μορφή τῆς ἐποπτείας (*Anschauung*) καί ὄχι σάν ἀνθρώπινη συγκεκριμένη δράση, σάν πράξη, ὄχι ὑποκειμενικά. Γι' αὐτό ὁ ἰδεαλισμός, σέ ἀντίθεση μέ τόν ὕλισμό, ἀνάπτυξε τή δρώσα πλευρά — μά μονάχα ἀφηρημένα, γιατί ὁ ἰδεαλισμός δέ γνωρίζει φυσικά τήν πραγματική συγκεκριμένη δράση σάν τέτοια. Ὁ Φόνερμπαχ θέλει νά ἔχει νά κάνει μέ αἰσθητά ἀντικείμενα, πού διαφέρουν πραγματικά ἀπό τά νοητά ἀντικείμενα, ἀλλά τήν ἴδια τήν ἀνθρώπινη δράση δέν τή βλέπει σάν ἀντικειμενική (*gegenständliche*) δράση. Γι' αὐτό καί στήν «Ὀνσία τοῦ χριστιανισμοῦ» θεωρεῖ σάν γνήσια ἀνθρώπινη δράση μονάχα τή θεωρητική στάση, ἐνῶ τήν πράξη τήν ἀντιλαμβάνεται καί τήν προσδιορίζει μονάχα μέ τή βρωμοεβραϊκή μορφή τῆς ἐκδήλωσής της. Γι' αὐτό καί δέν καταλαβαίνει τή σημασία τῆς «ἐπαναστατικῆς», τῆς πραχτικῆς-κριτικῆς δράσης.

4

Ὁ Φόνερμπαχ ξεκινᾶ ἀπό τό γεγονός τῆς θρησκευτικῆς αὐτοαποξένωσης, τοῦ διπλασιασμοῦ τοῦ κόσμου σέ ἕναν θρησκευτικό, φανταστικό καί σέ ἕναν πραγματικό κόσμο. Ἡ ἐργασία του συνίσταται στό ὅτι ἀνάγει τόν θρησκευτικό κόσμο στήν ἐγκόσμία του βάση. Δέν βλέπει ὅμως ὅτι ὅταν ἔχει πιά τελειώσει αὐτή ἡ δουλειά, μένει ἀκόμα νά γίνει τό κυριότερο. Συγκεκριμένα τό γεγονός ὅτι ἡ ἐγκόσμία βάση ἀποσπᾶται ἀπ' τόν ἐαυτό της καί ἐγκαθίσταται στά σύννεφα σάν ἀνεξάρτητο βασίλειο μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἀκριδῶς μονάχα μέ τήν αὐτοδιάσπαση καί μέ τήν αὐτοαντιφατικότητα αὐτῆς τῆς ἐγκόσμιας δάσης. Ἡ ἴδια λοιπόν ἡ βάση πρέπει πρῶτα νά κατανοηθεῖ μέ τήν ἄρση αὐτῆς τῆς ἀντίφασης. Ἐπομένως, ἀφοῦ λ.χ. ἀποκαλύφθηκε ὅτι ἡ γήινη οἰκογένεια ἀποτελεῖ τό μυστικό τῆς ἁγίας οἰκογένειας, πρέπει τώρα ἡ ἴδια ἡ γήινη οἰκογένεια νά ὑποβληθεῖ στή θεωρητικῆ κριτικῆ καί νά ἐπαναστατικοποιηθεῖ στήν πράξη.

Ἡ πρώτη μέρα τοῦ Στρατοῦ

—Στοχαστικόν πλὴν παρελθοντολογικόν ἀφήγημα πρὸς τέρυιν ἅμα καὶ διδαχὴν τῶν νεωτέρων—

τοῦ Ἀριστείδου Μπαλτᾶ

Μέχρι τὴν Πύλην

Ἰανουαρίου 25, 1973, ἡμέρα Πέμπτη. Ἡμέρα κατάταξης. Φύγαμε πρωὶ γιὰ Τρίπολη μετὰ τὴν Μ., τὴν φίλην μας τὴν Ἐ., πού ὀδηγοῦσε καὶ τὸ αὐτοκίνητο, καὶ τὸν Ν. Ὁ Ν. ἄγνωστός μου τότε, ἀλλὰ γνωστός γνωστοῦ. Τυπικά μου ἔμοιαζε. Σπουδές, ἡλικία, ἐξωτερικό, «προστάτης». Ὅποτε «καλὰ ἦτανε νὰ πηγαίναμε μαζί», γιὰ παρέα καὶ ἀλληλοὑποστήριξη. Ξεκινήσαμε μετὰ ἡλιοῦ καὶ καλὴ διάθεση. Ὁ Ν. ἔμοιαζε νὰ ἔχει μεγαλύτερο τράκ, περισσότερους φόβους. Τὸν καθησύχαζα καὶ τοῦ μετέδιδα τὴν «πεῖρα» πού εἶχα ἀποκτήσει ἀπὸ πολλές διερευνητικὲς συζητήσεις, ἀπὸ ὅση «προετοιμασία» εἶχα κατορθώσει νὰ συλλέξω. Ἐγὼ ἔμπλεος αὐτοπεποιθήσεως. Πίστευα πὼς εἶχα πλέον καταλάβει τί ἐστὶ στρατός. Ἡ ἀνησυχία τοῦ Ν. τόνωνε τὴν δική μου σιγουριά. Ἐνιωθα προστατευτικὸς ἀπέναντί του. Μὲ ἄλλα λόγια, εἶχα ἤδη ἐμπλακεῖ, χωρὶς νὰ τὸ ξέρω, στὸ κλίμα τοῦ στρατοῦ.

Στὴν Τρίπολη φιλόβρεχε συνεχῶς καὶ ἐκνευριστικά. Τὸ στρατόπεδο στὴν ἄκρη τῆς πόλης, ἀπομονωμένο, μετὰ ἐλάχιστα σπιτάκια στὰ περίξ. Μιά βόλτα μετὰ τὸ αὐτοκίνητο γύρω του. Εἰκόνα ἀθλιότητος. Μουντάδα. Κτίρια θλιβερά, ξεπλυμένα καφέ. Λάσπες παντοῦ, μέσα κι ἔξω, γύρω γύρω ἀπὸ τὴν μάντρα. Εἰκόνα ἀπὸ γκριζό φιλμ τοῦ Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου ἢ ἀπὸ στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ἡ αἰσιοδοξία καὶ ἡ αὐτοπεποίθησή μου ἔπεσαν κατακόρυφα. Διάθεση νὰ δραπετεύσω. Ἡ «ἰδεολογικὴ προετοιμασία» μου γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ στρατοῦ σχεδὸν θρυμματίστηκε. Ἐφτασε ἐκεῖνὴ ἡ μοναδικὴ ματιὰ στὸ χῶρο πού θὰ περνοῦσα σαράντα ὁλόκληρες μέρες.

Τὸ μόνο ὀρόσημο πού εἶναι πραγματικὰ ὁρατὸ γιὰ τὸν νεοσύλληκτο εἶναι τὸ τέλος τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσης, οἱ σαράντα πρῶτες μέρες ἀπὸ τὴν κατάταξη μέχρι τὴν ὀρκωμοσία καὶ τὴν πρώτη ἀδεια. Τὰ δύο χρόνια τῆς θητείας συνιστοῦν διάστημα ἀφηρημένο. Ὄντας ἀδύνατο νὰ ξέρεις τί θὰ ἀντιμετωπίσεις, δὲν μπορεῖς νὰ προετοιμαστῆς ψυχικά, νὰ προγραμματίσεις γιὰ δύο ὁλόκληρα χρόνια. Γενικά ἐλπίζεις ὅτι θὰ βρεθεῖς κοντὰ στὸ σπῆτι σου, ὅτι θὰ «πέσεις καλὰ». Οἱ ἄνθρωποι τοῦ δικοῦ μου κοινωνικοῦ καὶ μορφωτικοῦ εἰδους μπορεῖ νὰ ἐλπίζουν ἀκόμη ὅτι θὰ κατορθώσουν νὰ ἐξοικονομήσουν λίγο δικὸ χρόνο γιὰ κάποια ἀπασχόληση πού θὰ κάνει νὰ μὴν χαθεῖ ὁλόκληρο ὁ χρόνος τῆς θητείας. Ὅλοι, ὅμως, γνωρίζουν ἢ συναισθάνονται ὅτι αὐτὰ ἀποτελοῦν μόνον ἀφηρημένες σκέψεις καὶ ἀόριστες ἐλπίδες, ἀφοῦ ἀφοροῦν τὸ «μετὰ». Ὁλόκληρη ἡ ἐνεργὸς προετοιμασία ἐν ὄψει τῆς

κατάταξης ἔχει οὐσιαστικά νὰ κάνει μόνο μετὰ τὴν βασικὴ ἐκπαίδευση. Γνωρίζεις καλὰ πρὶν πᾶς στὸ στρατό ὅτι μέσα σ' αὐτὲς τὲς σαράντα μέρες θὰ πάψεις νὰ εἶσαι κανονικὸς ἄνθρωπος («κακομαθημένος πολίτης», κατὰ τὴν στρατιωτικὴ ὀρολογία πού θὰ μάθεις σύντομα), δὲν θὰ μπορεῖς νὰ βγεῖς μετὰ «ἐξοδο» ἢ ἀδεια, θὰ ἀποκοπεῖς ριζικά ἀπὸ τὸν δικὸ σου κόσμο. Τότε εἶναι πού σὲ κουρεύουν, σὲ ντύνουν, σοῦ δίνουν ὄπλο καὶ σὲ μουσὺν γενικῶς στὰ στρατιωτικὰ μυστήρια. Καὶ θέτεις ὡς ὀρόσημο τὴν ὀρκωμοσία καὶ τὴν πρώτη ἀδεια γιὰτί πιστεύεις ἀχνά, ἔστω μόνον γιὰτί ἔτσι θέλεις νὰ ἐλπίζεις, ὅτι «μετὰ», ὡς «κανονικὸς» στρατιώτης πλέον, θὰ ἔχεις συνηθίσει τὴν νέα σου ζωὴ καὶ θὰ τὰ βγάξεις πέρα μετὰ τὸν ἕνα ἢ μετὰ τὸν ἄλλο τρόπο. Πρὶν ἀπὸ τὴν κατάταξη, ὅλα ὅσα σκέφτεσαι, ὅλα ὅσα φοβάσαι, ὅλα ὅσα ἀφήνεις τὸν ἑαυτό σου νὰ ἀκούσει, ἐπικεντρώνονται στὴν ἀντιμετώπιση τῶν σαράντα πρῶτων ἡμερῶν. Ἄλλωστε, δὲν σοῦ ἔχουν πεῖ ὅλοι ὅτι ἡ κύρια ταλαιπωρία στὸ στρατό εἶναι ἡ ταλαιπωρία τῆς βασικῆς ἐκπαίδευσης;

Δὲν ἀντέχαμε νὰ μποῦμε ἀμέσως στὸ στρατόπεδο. Χρειαζόμαστε μιὰν ἀκόμη ἀναβολή, ἕναν τελευταῖο ἐλεύθερο καὶ ἀποχαιρετιστήριό καφέ. Ἐπρεπε, ἄλλωστε, νὰ περάσει καὶ λίγο ἡ ὥρα. Οἱ συμβουλές ἔλεγαν ὅτι ἡ καλύτερη ὥρα κατάταξης εἶναι νωρὶς τὸ ἀπόγευμα: «Οἱ διάφοροι λοχίες ἔχουν κουραστεῖ ἀπὸ τὸ καφόνι καὶ σὲ ἀφήνουν σχετικὰ ἥσυχο, ἐνῶ ἔχεις καὶ ἀρκετὸ χρόνο νὰ περάσεις τὲς διαφορὲς διατυπώσεις μετὰ τὸ φῶς τῆς ἡμέρας». Ἦπιαμε σιωπηλὰ τὸν καφέ. Καθένας βυθισμένος στὸν ἑαυτό του. Δὲν κάτσαμε πολὺ. Εἶχε ἀρχίσει ἡ ἀγωνία μήπως «ἀργήσουμε», μήπως ξεπεράσουμε τὰ ὄρια πού εἶχαν καθορίσει οἱ συμβουλές. Οἱ κοπέλες μᾶς ὀδηγήσαν στὴν πύλη τοῦ στρατοπέδου καὶ μᾶς ἀποχαιρέτησαν. Ἡ φιλή βροχὴ συνέχιζε. Μικρὸς καὶ βουβὸς ἐσωτερικὸς σπαραγμός. Αἰσιοδοξία καὶ αὐτοπεποίθηση στὸ ναδίρ. Κάποιες ἀνεπιτυχεῖς προσπάθειες νὰ ἀνασυρθοῦν ξανά στὴν ἐπιφάνεια. Τέλος. Τὸ εἶδος τῆς κατάθλιψης πού θὰ με συνόδευε σὲ ὁλόκληρη τὴν θητεία ἔκανε μιὰ πρώτη δειλὴ ἐμφάνιση.

Κάνουμε νὰ μποῦμε, μετὰ τὸν Ν. πάντα, στὸ στρατόπεδο. Οἱ σκοποὶ τῆς πύλης μᾶς σταματοῦν. «Ξαναελάτε ἀργότερα, τώρα περνάει ἄλλη φουρνιά, θὰ σᾶς φωνάξουμε». Θλιμμένο χαμόγελο συμπάθειας ἀπὸ τὴν μεριά τῶν σκοπῶν. Μὲ ὅσα φοβερά εἶχα ἀκούσει γιὰ καφόνια καὶ τέτοια, τὸ συμπαθητικὸ χαμόγελο ξενίζει εὐχάριστα. Χαράζει κάποια πινε-

λιά ανώνυμης φιλίας. "Όμως ή έρμηνεία του προοιωνίζεται κακά: «καχομοίρη μου, πού νά 'ξερεις πού έρχεσαι». Πάμε δίπλα μέ τόν Ν. γιά ένα σάντουιτς. Κοντά μας άλλοι ύποψήφιοι στρατιώτες πού περιμένουν κι αυτοί νά μπούν στό στρατόπεδο. Πρώτη φυσιογνωμική γνωριμία μέ τούς μέλλοντες συναδέλφους. Γενική κατήφεια, αμήχανη σιωπή. Ματιές στά χαρακτηριστικά τών γύρω. Μέ πόσους και μέ ποιούς άπ' αυτούς θά γνωριστώ; Ποιοί είναι, τί είναι, τί σκέφτονται; Ολίψη πού έφυγαν κιόλας οι κοπέλες. 'Αδημονία όμως. 'Επιτέλους νά μπούμε και ν' αρχίσουμε. Κάποτε μās φωνάζουν. Ουρά μπροστά σ' ένα μικρό οίκημα άμέσως μετά τήν πύλη. Μαθαίνουμε ότι έχει πρόκειται νά παραδώσουμε τό σημείωμα κατάταξης.

Κατάταξη

Κάποτε έρχεται ή σειρά μου. Μπαίνω μόνος. Παραδίδω τό σημείωμα. 'Ο κύβος έρρίφθη. 'Ανήκω πλέον στή δικαιοδοσία του στρατού. Κάποιοι φάχουν τό τσαντάκι πού είχα μαζί. Μου αφήνουν τά ξυριστικά, τά υλικά γιά τό βάζιμο τών άρβυλών, δύο λουκέτα (ένα «γιά τό σάκο», ένα «γιά τίς άρβύλες» — έτσι όριζαν οι συμβουλές). Μου παίρνουν κάποιο βιβλίο, κάποια φακελάκια νεσκαφέ, κάποια φάρμακα. «Αυτά άπαγορεύονται», λένε μόνο. 'Η συμπεριφορά άπέναντί μου είναι άγρια. 'Αλλά μ' έναν παράξενο ανώνυμο τρόπο πού δέν μπορώ νά κατατάξω. Τήν έννοούν πραγματικά; Είναι σκηνοθεσία; Τί θά γίνει άν χαμογελάσω και δείξω ότι συμμετέχω και 'γώ στό καλαμπούρι εις βάρος μου; Τί θά γίνει άν κάνω πώς θυμώνω ή άν κάποιος θυμώσει πραγματικά; Τί δικαιοδοσίες έχουν αυτοί πού είναι εκεί; Είναι ύπαξιωματικοί, άξιωματικοί ή φαντάροι; Πρίν προλάβω νά συλλάβω τά έρωτηματικά πού στριμώνχονται στό κεφάλι μου, ή διαδικασία έχει τελειώσει. Βγαίνω. "Εξω συγκεντρώνονται αυτοί πού πέρασαν. 'Αποτελούν μιά φουρνιά έτοιμη γιά τήν έπόμενη φάση.

'Η έπιθετική αυτή συμπεριφορά άποτελεί τήν πρώτη πρόκληση γιά τόν νεοσύλλεκτο. Πρόκληση κυριολεκτική, πού επιδιώκει νά ζυγίσει τή στάση του, νά τόν ύποχρεώσει νά άποκαλύψει τά μέσα τής άμύνάς του. "Αν δέν άντιδράσει, πέρασε ήδη ήττημένος τήν πύλη του στρατοπέδου. "Αν άντιδράσει, ξεχωρίζει άπό τό σωρό, έπισημαίνεται, και τό γλέντι μπορεϊ ν' αρχίσει. 'Ο στρατός διαθέτει όλα τά μέσα γιά νά τσακίσει τούς δύσκολους και είναι έτσι φτιαγμένος πού άδημονεί νά τά χρησιμοποιήσει. "Ηδη άπό αυτή τήν πρώτη στιγμή αρχίζει νά ξεδιπλώνεται ή ολοκληρωτική διαδικασία ύποταγής πού συνιστά τό στρατό. 'Επειδή διαισθάνεσαι πώς όλες οι αυθόρμητες, άμεσα προσιτές, διέξοδοι είναι κλειστές — άντιδράσεις-δέν άντιδράσεις, προορίζεσαι νά ύποταγείς — αρχίζει νά άποδιοργανώνεται, σ' ένα στοιχειώδες άκόμη έπίπεδο, όλόκληρο τό σύστημα συμπεριφορās πού σε χαρακτηρίζει ως άτομο. "Ηρεμος ή νευρικός, καλόβολος ή όχι, αντιμετωπίζεσαι μέ μιά ένιαία έπιθετικότητα, τής όποιίας τή σκοπιμότητα άδυνατείς νά καταλάβεις. Είτε άντιδράς άμεσα και αυθόρμητα είτε κρατās τίς άποστάσεις σου και σκέπτεσαι τό κάθε σου βήμα, δέν μπορείς νά βρεις τί θέλουν άπό σένα, πώς σου ζητούν νά φερθείς. Κάθε σου κίνηση φαίνεται

έξ όρισμού λάθος. "Ετσι αρχίζεις νά συνειδητοποιείς σιγά σιγά ότι βρίσκεσαι μέσα σ' έναν καινούργιο και παράλογο κόσμο γιά τόν όποιο δέν ισχύει τίποτε άπ' όσα είχες μάθει στήν προηγούμενη ζωή σου και άπέναντι στον όποιο στέκεις πλήρως άοπλος.

'Εκτός άπό αυτή τήν ένιαία άδιαφοροποίητη έπιθετικότητα, ένας έπιπλέον όρος αυτής τής διαδικασίας όλόκληρωτικής ύποταγής κάνει τήν εμφάνισή του ήδη άπό αυτή τήν πρωταρχική φάση. Στο φυλάκιο μπαίνει και παραδίδει τό σημείωμα κατάταξης ένας ένας. Βέβαια, οι διαστάσεις του φυλακίου δέν έπιτρέπουν νά χωρέσει άνετα όλόκληρη ή φουρνιά τών νεοσυλλέκτων. Αυτό σου φαίνεται προφανές και εκείνη τή στιγμή δέν ύποφιάζεσαι τίποτε άλλο. "Ωστόσο ύπάρχει κάτι ούσιαστικότερο. 'Αντιμετωπίζεις μόνος, όχι όμαδικά, τήν πρώτη έπαφή, τήν πρώτη άγριάδα, τήν πρώτη σύγκρουση. Και δέν θ' άργήσεις νά διαπιστώσεις ότι αυτό άποτελεί γιά τό στρατό άπαράβατη αρχή και άκρογωνιαίο λίθο όλόκληρης τής λειτουργίας του. Στο στρατό δέν ύπάρχει ποτέ όμαδική αντιμετώπιση. Αυτή, σ' όλες τίς περιπτώσεις, ίσοδυναμεί μέ στάση, πού οδηγεί σε στρατοδικείο και μπορεί νά έπιφέρει άκόμη και τήν ποινή του θανάτου.

Βέβαια όλ' αυτά δέν τά κατάλαβα τότε. Ούτε μόρεσα νά έρμηνεύσω τήν ιδιότυπη έπιθετικότητα μέ τήν όποία αντιμετωπίστηκα. 'Η εξήγηση θά έρχόταν πολύ άργότερα, άφου θά είχα τήν εύκαιρία κυριολεκτικά νά βιώσω ο ίδιος, και άπό τίς δύο πλευρές, τή στάση του παλιού στρατιώτη άπέναντι στό νέο. Τώρα, άπορροφημένος σε όσα άφησα και γεμάτος έρωτηματικά γι' αυτά πού ζούσα κι εκείνα πού θά αντιμετώπιζα, ήμουνά μέν ιδιαίτερα εύάλωτος αλλά άρκετά άδιάφορος εξωτερικά. 'Ασυναίσθητα προσπαθούσα νά κτίσω μιά δική μου έσωτερική ζωτική περιοχή, μέσα στήν όποία θά μπορούσα νά ύπάρχω, νά κινοῦμαι, νά σκέπτομαι όσα μου συμβαίνουν, νά οικοδομήσω κάποιες όχυρώσεις. Δηλαδή προσπάθεια άντίδρασης στήν κατάθλιψη πού είχε αρχίσει νά μέ κυριεύει. 'Αλλά δέν συνειδητοποιούσα ότι έτσι ή κατάθλιψη άποκτοῦσε δομή. Πέρασα τή δοκιμασία σιωπηλός. 'Η διαδικασία «στρατιωτικοποίησής» μου είχε αρχίσει.

Πρός τό παρεκκλήσι

Μετά τή δοκιμασία ή τάση τής αισιοδοξίας ξανάρχεται. "Ενας δεσμός έχει θημιουργηθεί άνάμεσα στά άτομα τής φουρνιάς πού μόλις άπόκτησαν τήν πρώτη έμπειρία του στρατού. Κάποια χαμόγελα, κάποιες δειλές προσπάθειες γιά άστεία. "Ολοι επιδιώκουν νά μιλήσουν μέ τούς άλλους, νά άποκαταστήσουν μιάν έπαφή. Νά άποκτήσουν συμμάχους γιά όσα μέλλει νά ακολουθήσουν. 'Η φουρνιά προσπαθεί νά γίνει ομάδα, ομάδα γιά τήν αντιμετώπιση τών έπόμενων φάσεων. Μέ τόν Ν. νιώθω πιό κοντά. Πέρασαμε τήν πρώτη κρυάδα μαζί.

'Εμφανίζεται ένας στρατιώτης — ή ύπαξιωματικός, άκόμη δέν μπορώ νά ξεχωρίσω — και μās λέει νά τόν ακολουθήσουμε. Δέχομαι τήν παρουσία του μέ εύχαρίστηση. Δέν ξερούμε τά κατατόπια του στρατοπέδου και αυτή ή παρουσία σημαίνει ότι έπανήλθαν κάποια προσχήματα λογικής, άν όχι ευγένειας. "Οτι θ' αρχίσουν νά μās λένε τί θέλουν άπό μās. "Ετσι σκέφτομαι.

Ἡ παρουσία τοῦ παλιοῦ στρατιώτη δὲν ἔχει καμιά σχέση μέ τήν «ἐξυπηρέτηση» τῶν νεοσυλλέκτων. Ἀπλῶς τά ἄτομα τῆς φουρνιάς ἔχασαν τήν αὐτονομία τους καί ἀποτελοῦν πλέον στρατιωτικό σχηματισμό. Ὁ παλιός στρατιώτης εἶναι αὐτός πού ἀναλαμβάνει νά ὀδηγήσει τή φουρνιά στήν ἐπόμενη δοκιμασία, εἶναι ὁ ὑπεύθυνος, ὁ ἱεραρχικά ἀνώτερος. Ἀπό δῶ καί μπρός κάθε μετακίνηση μέσα στό στρατόπεδο πού δέν ἐντάσσεται στό πλαίσιο τοῦ «ἐλεύθερου χρόνου» θά γίνεται μέ τή συνοδεία, τήν εὐθύνη καί ὑπό τίς διαταγές κάποιου παλιοῦ στρατιώτη, ὑπαξιωματικοῦ ἢ ἀξιωματικοῦ. Γιά τό στρατό δέν ὑπάρχει καμιά ὁμάδα, οὔτε καν μονομελής, χωρίς τήν ὑπαρξη ἱεραρχικά ἀνώτερου. Κάποιος θά σέ πάει ἀκόμη καί στό γιατρό. Ὁ ὀρισμός πού δίνει ὁ στρατός γιά τόν ἑαυτό του — «Σύνολο ἀπό ἔμφυχο καί ἄφυχο ὑλικό ὑπό τήν καθοδήγηση ἐνός ἡγέτη» —, τόν ὁποῖο ἔμελλε νά ἐμπεδώσω ἰδιαίτερα καλά, ἐφαρμόζεται μέ πλήρη συνέπεια σέ ὅλα τά ἐπίπεδα τῆς ὑπαρξῆς του, ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων συνολικά μέχρι τό ἐπίπεδο τοῦ μόνου στρατιώτη.

Τό κερδί

Προχωρᾶμε πίσω ἀπό τό στρατιώτη. Μπροστά στό παρεκκλήσι τοῦ στρατοπέδου ὁ στρατιώτης μᾶς σταματάει. «Ποιός θέλει ν' ἀνάψει ἕνα κερδί;», ρωτάει. Ἔχει μιά ἔκφραση χαμογελαστή πού μου θυμίζει, ὡστόσο, ἔντονα τό ἰδιότυπο ὕφος τῶν στρατιωτῶν ὅταν παρέδιδαν τό σημεῖωμα κατάταξης. Κουτοστεκόμαστε. Τό «ἐθελοντικό» τῆς ἐρώτησης παραξενεύει. Εἰσρέουν ὀρμητικά στό κεφάλι μου ὅλα τά σχετικά μέ τόν ἑλληνοχριστιανικό πολιτισμό, τά περί τοῦ στρατοῦ ὡς στυλοβάτου τῆς θρησκείας κλπ. Ὅλοι, πιστεύω, αἰσθανόμαστε ὅτι, κάτω ἀπό τό χαμόγελο, ὑποβόσκει μιά ἔμμεση ἀλλά σαφῆς ἀπειλή. «Πρόσεξε μπάς καί δέν θέλεις». Ἀμνηχανία. Τελικά κάποιος ἀποφασίζει πρῶτος καί πάει γιά κερδί. Ἡ εὐθραυστη ἐνότητα τῆς φουρνιάς σπάζει. Κάποιος δευτέρως ἀκολουθεῖ. Κάποιος διστάζει ἀλλά πηγαίνει. Ἀκολουθοῦν καί ἄλλοι. Κάποιοι ἐλάχιστοι μένουں κατηρεῖς καί μέ σκυμμένο κεφάλι πίσω. Τό κλίμα ἔχει ἀλλάξει ὀλόγυρα. Ὁ καθένας ἀπομονώνεται στόν ἑαυτό του. Συνεχίζουμε γιά τό κούρεμα.

Κατά τήν παράδοση τοῦ σημειώματος κατάταξης εἶχες νά ἀντιμετωπίσεις μιά ἀδιαφοροποίητη ἀλλά ρητή ἀγριάδα, ἐμπαινες στούς ὄρους μῆς ἀνοιχτῆς σύγχρουσης. Ἐδῶ ἀντιμετωπίζεσαι τυπικά ὡς ἀνεξάρτητο ἄτομο, πού κάνει κάτι μόνον ἂν τό θέλει. Οὐσιαστικά, ὅμως, νιώθεις ὅτι αὐτό τό «ἂν θέλεις» φέρει ἕνα ριζικά νέο σημαινόμενο: Θέλεις-δέν θέλεις ὀφείλεις ὄχι νά ὑπακούσεις, ἀλλά νά «θέλεις». Ἡ ἰδεολογική πίεση πού ἀσχεῖ αὐτοῦ τοῦ τύπου ἢ ἐπιταγή εἶναι ἀφόρητη. Στήν προηγούμενη ζωή τους οἱ περισσότεροι νεοσύλληκτοι βρίσκονταν γενικά σέ μιά κατάσταση σχετικῆς ἰσορροπίας μέ τά «θέλω» καί τά «πρέπει» τους. Μέσα στίς καθημερινές σχέσεις καί τίς συγκρούσεις τους, μπορούσαν νά ἀναπαράγουν τήν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ τους καί τῆς ἀξιοπρέπειάς τους, τούς κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς τους. Ὅταν ἀναγκάζονταν νά κάνουν κάτι παρὰ τή θέλησή τους, ἔβρισκαν τούς τρόπους μέ τούς ὁποίους αὐτό δέν θά διατάρασε ἢ, τουλάχιστον,

θά ἐπέτρεπε νά ἀνακτηθεῖ σύντομα αὐτή ἡ σχετική ἰσορροπία. Ὅμως ὁ παραπάνω καταναγκαστικός ἐθελοντισμός θίγει μέ τρόπο καίριο τήν ἴδια τή δυνατότητα μιᾶς τέτοιας ἰσορροπίας. Πρόκειται γιά μιά ἐπιταγή πού ἐπιδιώκει νά ἐπιβάλλει μιά διαρκή ὑποχώρηση, τήν ἐγκατάληψη ὅλο καί περισσότερων θέσεων, τήν ἀποδιοργάνωση καί τελικά τή συντριβή κάθε ἄμυνας ἀπέναντι στή διαδικασία ὑποταγῆς πού προωθεῖ ὁ στρατός. Ὡς ἐπιταγή, θίγει εὐθέως τήν ἴδια τήν ἐσωτερική περιοχὴ πού προσπαθεῖς νά οἰκοδομήσεις γιά νά ὑπάρξεις σέ σχέση μέ τόν ἑαυτό σου. Δέν ἔχεις δέ ἄλλο ὄριο ὑποχώρησης ἀπό τό νά ἀγαπήσεις κυριολεκτικά τό στρατό, ἀκριβῶς ὅπως ὁ Γουίνστον Σμῖθ ἀνακαλύπτει ἐκπληκτος καί ἐκστατικός στό τέλος τῶν μαρτυριῶν του ὅτι ὄντως ἀγαπάει τόν Μεγάλο Ἀδελφό. Μποροῦμε νά πούμε ὅτι μέσα ἀπό αὐτή τή σχέση καταναγκαστικοῦ ἐθελοντισμοῦ ἐπιδιώκεται μιά ὑποταγή «δεύτερου βαθμοῦ» πού δέν ἀρκεῖται στήν ἀπλή ὑπακοή καί πειθαρχία. Καί αὐτή ἡ ἐπιδίωξη οὔτε συγκυριακή εἶναι οὔτε συναρτημένη μόνο μέ τή «μακροσκοπική» ἰδεολογία τοῦ στρατοῦ (ἑλληνοχριστιανικός πολιτισμός κλπ.). Εἶναι συστατικό στοιχεῖο τῆς καθημερινῆς λειτουργίας του καί ἐνυπάρχει, λιγότερο ἢ περισσότερο συγκαλυμμένα, σέ ὅλες του τίς ἐκδηλώσεις.

Τό κούρεμα

Φτάνουμε στό οἶκημα ὅπου γίνεται τό κούρεμα. Ἡ φουρνιά μας διαλύεται μέσα σ' ἀπομεινάρια προηγούμενων φουρνιῶν πού περιμένουν. Ἡ ἀμφίβουλη ἐνότητά μας ἔχει πιά διαλυθεῖ ὀριστικά. Ἄλλοι ἀδμονοῦν καί προσπαθοῦν νά κουρευτοῦν πρῶτοι, ἄλλοι περιμένουν πῶς ὑπομονετικά ἢ πῶς ἀδιάφορα. Ὁ καθένας εἶναι πάλι ἐντελῶς ἀπομονωμένος.

Δυό ἢ τρεῖς στρατιῶτες-κουρεῖς κουρεύουν μπροστά στό κοινό. Κάνουν μερικά ἀστεῖα στά ὁποῖα συμμετέχουν οἱ πῶς τολμηροί. Αἰχμή τῶν ἀστεῖων οἱ διάφορες παράξενες κομμώσεις. Ἀτιμόσφαιρα ἀνεσης ἀλλά καί ἐπιφυλακτικότητας. Δέν χαλαρώνω. Ὅσοι κουρευτοῦν πληρώνουν «ὄ, τι ἔχουν εὐχαρίστηση». Ἀπέναντί μου διαφαίνεται κάποιος ταξικός σεβασμός. Αὐτό μέ φέρνει σέ δύσκολη θέση, ὅπως καί τό γεγονός ὅτι θά πλήρωνα — πόσο καί πῶς; Τό κούρεμα εἶναι βασικά ἐνιαῖο γιά ὅλους. Κάποια σχόλια γιά τό ἀκριβές μήκος τῶν μαλλιῶν. Οἱ κουρεῖς ἀφήνουν ἀπειροελάχιστα περισσότερα μαλλί σέ ὅσους συμπαθήσουν ἰδιαίτερα. Δέν καταλαβαίνω τό νόημα οὔτε τῶν σχολίων οὔτε τῆς εὐνοίας. Πολύ ἀργότερα θά συνειδητοποιήσω καί θά ἀρχίσω νά ζῶ αὐτή τή σημασία. Ὅσοι κουρευτοῦν ξαναφτιάχνουν οὐρά καί σηματοδοτοῦν μιά νέα φουρνιά, διαφορετικῆς σύνθεσης, γιά τήν ἐπόμενη φάση. Τό πέρασμα ἀπό τούς γιατρούς.

Καθώς τό πρῶτο πράγμα πού κάνουν στό νεοσύλληκτο εἶναι νά τόν κουρεύουν, τό κούρεμα ἔχει ταυτισθεῖ μέ τή στρατιωτική κατάσταση στά μάτια τῆς κοινωνίας ὀλόκληρης. Φράσεις τοῦ εἴδους «τόν κούρεψαν στρατιώτη» χρησιμοποιοῦνται ἀπ' ὅλους γιά νά ὑποδηλώσουν τή σχετικῆ μεταβάση ἐνῶ τά σχετικά ἀστεῖα καί τό πάθος τῶν στρατιωτῶν γιά λίγα ἑκατοστά παραπάνω μαλλί πού ὑποτίθεται πῶς τό κάνουν νά φαίνεται λιγότερο «στρατιωτικό» πιστοποιοῦν τοῦ λόγου

τό ασφαλές. Μπορούμε νά πούμε ότι ανεξάρτητα από τίς όποιες άλλες σκοπιμότητές του, τό κούρεμα τών νεοσυλλέκτων συνιστά μία πραγματική τελετουργία μύησης.

Τά μαλλιά αποτελούν ένα από τά σχετικά λίγα χαρακτηριστικά τής εξωτερικής εμφάνισης στά όποια μπορεί νά παρέμβει ό καθένας ενεργά. Κατά συνέπεια, ό τρόπος μέ τόν όποιο κουρευόμαστε καί χτενίζομαστε φορτίζεται από τήν εικόνα πού έχουμε γιά τόν έαυτό μας. 'Η ρητή παρέμβαση του στρατού σέ έναν προσωπικά έλεγχομένο φορέα αύτης τής εικόνας (έστω μόνο σχετικά, αφού υπάρχουν καί οί φαλακροί) συμβολίζει έτσι κατ' αρχήν τή ριζική διαφορά ανάμεσα στην προηγούμενη κατάσταση του πολίτη καί τή νέα του στρατιώτη: 'Ο στρατός έχει τό δικαίωμα νά στερήσει ακόμη καί έλευθερίες πού αποτελούν στοιχειώδεις εκφράσεις τής προσωπικότητας. Παραπέρα, ή στέρηση αυτού του βαθμού έλευθερίας, τό γεγονός ότι δέν επιτρέπεται στον στρατιώτη νά επέμβει στην κόμμωσή του, συμβολίζει ρητά τό καθεστώς ολοκληρωτικής ύποταγής του στον στρατιωτικό θεσμό. Τέλος, τό όμοιόμορφο κούρεμα τών νεοσυλλέκτων καί ή όμοιόμορφη κόμμωση όλων τών στρατιωτών συμβολίζει πώς όλοι ύποτάσσονται όμοιόμορφα απέναντι στό θεσμό. 'Ολόκληρη δέ αύτή ή άλυσίδα συμβολισμών δέν είναι ανεξάρτητη από τόν όρισμό του στρατού πού αναφέραμε: Τό «σύνολο από έμφυχο καί άψυχο ύλικό», γιά νά είναι έναιο, πρέπει νά γίνει

όμοιόμορφο. "Όσο δέν συνειδητοποιεί τά προηγούμενα, ή άρχική άπορία του νεοσυλλεκτου πού βρίσκει παράλογο τό κούρεμα καί σκέφτεται, ό άφελής, ότι θά μπορούσε νά είναι καλός στρατιώτης μέ λιγότερα ή μέ περισσότερα μαλλιά άπλώς παραμένει, γιά νά ξεχαστεί μετά μέσα από τή έμπρακτη, πλέον χωρίς έρωτηματικά, άποδοχή αύτης τής συνθήκης.

'Η ιατρική εξέταση

Φτάνουμε στό οίκημα όπου γίνεται ή ιατρική εξέταση τών νεοσυλλέκτων. Περιμένουμε τή σειρά μας, κάποτε μπαίνουμε. Στενό δωμάτιο μέ διάφορα ιατρικά όργανα. Δυό-τρεις γιατροί — τούς θεωρώ τέτοιους γιάτί φορούν άσπρες μπλουζες. "Ενας-δυό στρατιώτες μέ στολή πού ύπακούουν σέ όσα τούς λένε οί γιατροί. Μας λένε νά γδυθούμε καί νά άνεβούμε σέ μία ύπερυψωμένη σανίδα. Γδυνόμαστε σιωπηλά καί άνεβαίνουμε. Σφαχτάρια στή σειρά. Λοξές ματιές στην γύμνια τών άλλων. Ποικιλομορφία γεννητικών οργάνων. Μέτρηση ύψους, βάρους, πελμάτων καί καταγραφή τών στοιχείων σ' ένα χαρτί. 'Η καθαυτό ιατρική εξέταση συμποσούται σέ μερικές έρωτήσεις του τύπου: «'Εχεις πάθει ποτέ καμιά άρρώστια;», «Πονάς πουθενά;» Κάποιοι δείχνουν νά φοβούνται τούς γιατρούς, κάποιοι νομίζουν ότι έφτασε ή στιγμή νά πούν τό παράπονό τους — κάποια άρρώστια πού τούς έμποδίζει νά καταταγούν. Μερικοί (μαζί ό Ν. κι έγώ λόγω μυωπίας) παραπέμπονται στό στρατιωτικό νοσοκομείο τής Τρίπολης γιά ειδικές εξετάσεις. "Ηπια σκληρότητα πρós όλους. 'Υπάρχει καί τό νοσοκομείο καί οί γιατροί δέν έχουν τήν ευθύνη τελεσιδικής άπόφασης.

Αυτό του είδους ή ιατρική εξέταση ήταν έντελώς καινούργια γιά μένα. "Όπως θά διαπίστωνα καί άργότερα μέ τήν έν σειρά διαδικασία έμβολιασμού —ό γιατρός τρυπάει μέ τή σύριγγα τά διαδοχικά μπράτσα πού του παρουσιάζουν οί νεοσυλλεκτοι βαλμένοι στην γραμμή ένώ ό βοηθός του, στον ίδιο ρυθμό, τρίβει μέ οινόπνευμα τό σημείο πού τρυπήθηκε — όπως καί από τίς ύπόλοιπες συναφείς έμπειρίες μου, ή σχέση του στρατιώτη μέ τό γιατρό είναι άπλώς σχέση συντήρησης ύλικου. Τίποτε περισσότερο, τίποτε λιγότερο. "Όπως ακριβώς τό όπλο πρέπει νά καθαριστεί, τό πυροβόλο νά συντηρηθεί καί τό άρβυλο νά γυσλίσει, έτσι καί μόνον έτσι ό στρατιώτης όφείλει νά είναι ύγιής. Στόχος του γιατρού στό στρατό δέν είναι τό νά διαγνώσει τήν ασθένεια καί νά θεραπεύσει τόν άρρωστο. Στόχος του είναι νά βολέψει έτσι τά πράγματα ώστε τό έμφυχο τμήμα του «συνόλου από έμφυχο καί άψυχο ύλικό» νά είναι σέ θέση νά συνεχίσει νά έπιτελεί τίς λειτουργίες πού όφείλει όσο διαρκεί ή θητεία. Τό σύνολο αυτό, γιά νά ύπάρχει, πρέπει νά αναπαράγεται καθημερινά. Καί οί επιταγές αύτης τής αναπαραγωγής επιβάλλουν τή συντήρηση τόσο του άψυχου ύλικου, τήν όποια αναλαμβάνουν οί ίδιοι οί στρατιώτες, όσο καί του έμφυχου, τήν όποια τακτικά μέν αναλαμβάνουν καί πάλι οί στρατιώτες, έκτακτα δέ οί στρατιωτικοί γιατροί.

Κατανομή

Κρατώντας στό χέρι όσα χαρτιά είχαμε μαζέψει στην πορεία (τή στιγμή τής κατάταξης, μετά τήν «ιατρική εξέταση»), οδηγούμαστε σ' ένα νέο οίκημα. Μαθαίνουμε ότι πρόκειται

νά μᾶς μοιράσουν στά δύο τάγματα καί στούς ὀκτώ λόχους τοῦ στρατοπέδου. Δωμάτιο μέ γραφεῖα. Πίσω ἀπό τά γραφεῖα στρατιῶτες, ὑπαξιωματικοί, ἀξιωματικοί. Μπροστά οὐρές νεοσυλλέκτων. Μέ τόν Ν. μπαίνουμε σέ μία οὐρά. Ἄγωνα. Ποῦ θά μᾶς ρίξουν. Ἦδη κυκλοφοροῦν φήμες γιά «καλούς» καί «κακούς» λόχους. Θά εἴμαστε μαζί μέ τόν Ν.; Τή στιγμή ἐκεῖνη αὐτό εἶναι τό ὕψιστο διακύβευμα. Θά εἶμαι, τουλάχιστον, μαζί μέ κάποιον ἀπ' αὐτούς πού γνώρισα μέχρι ἐδῶ; Ματιές γύρω. Ἰδιαίτερα ἄγρια συμπεριφορά ἀπέναντί μας. Ἡ παρουσία τῶν ἀξιωματικῶν καθρεφτίζεται ἐντονα στή συμπεριφορά τῶν γραφιάδων. Ἀδύνατο νά συλλάβω μέ ποιὰ κριτήρια μέ ἔστειλαν στό Τάγμα Α, Λόχο 3. Ὁ Ν. στό ἴδιο τάγμα, σέ ἄλλο λόχο. Κάτι εἶναι κι αὐτό. Μαζεύεται μία νέα φουρνιά. Τώρα αὐτή ἔχει ὄνομα. Ἀποτελεῖται ἀπό αὐτούς πού κατανεμῆθηκαν στό Λόχο Α3. Ἔχει σκοτεινιάσει. Ἡ πείνα ἔχει ἀρχίσει νά γίνεται αἰσθητή καί τό κρῦο τσουχτερό. Ἐνας στρατιώτης μᾶς διατάζει νά τόν ἀκολουθήσουμε τροχάδην στό λόχο «μας» γιά νά «πάρουμε ροῦχα». Ὑπακούουμε. Στή φουρνιά κανένας γνωστός.

Ἐδῶ ἐμφανίζονται γιά πρώτη φορά οἱ καταστατικά ἀόρατες γιά τούς ἀπλούς στρατιῶτες λειτουργίες τοῦ στρατοῦ. Ἡ κατανομή στούς λόχους καί τά τάγματα, ὅπως, ἀργότερα, ἡ κατανομή σέ εἰδικότητες, ὅπλα, σώματα ἢ μονάδες, γίνεται μέ κριτήρια τά ὁποῖα ὁ ἀπλός στρατιώτης ἀδυνατεῖ νά ἐξιχνιάσει. Ὅποιαδήποτε σχετική ἐρώτηση ἢ ἀπόπειρα κατανόησης, ὁποιαδήποτε αἴτηση νά πᾶς ἐδῶ ἢ ἐκεῖ ἀντιμετωπίζει ἕναν ἀπροσπέλαστο τοῖχο σιωπῆς. Ἔχεις τήν αἴσθηση ὅτι, καθώς ἡ κατανομή τῶν στρατιωτῶν ἀποτελεῖ μία βασική διάσταση τῆς συνολικῆς διαδικασίας ἀναπαραγωγῆς τοῦ στρατοῦ, ἡ μυστικότητα πού τήν περιβάλλει ἔχει νά κάνει μέ τή μυστικότητα πού περιβάλλει τή γενετήσια λειτουργία.

Τά ροῦχα «μου»

Ἐπόγειο-ἀποθήκη. Ἀξιωματικοί καί ὑπαξιωματικοί πίσω ἀπό πρόχειρα γραφεῖα. Ὁ πρῶτος στή σειρά, ἀφοῦ δεῖ τά χαρτιά μου, καρφιστώνει στό στήθος μου σιωπηλός ἕνα χαρτί πού γράφει ΥΠΕΚ. Τά χάνω. Μέ ἰδιαίτερη διανοητική προσπάθεια ἀποκρυπτογραφῶ: «ΥΠόχρεος ΕΚγυμνάσεως», δηλαδή «προστάτης», δηλαδή μισή θητεία. Ἦσυχάζω, παρ' ὄλο πού αἰσθάνομαι ὅτι μέ θεωροῦν ἠλίθιο, ἄν δέν μέ βλέπουν σάν ὀλωσδιόλου ἄψυχο ἀντικείμενο. Κάποιοι κατεβάζει ἀπό ράφια διάφορα ροῦχα, τά ὀνομάζει μέ ἀκατανόητα ὀνόματα καί τά πετάει μπροστά στά πόδια μου ἐνῶ ἕνας ἄλλος τσεκάρει σ' ἕνα χαρτί. Μέ ἐκπληξή μου διαπιστώνω ὅτι μοῦ δίνουν ἕναν σουγιά καί ὑλικά γιά βάρβιμο παπουτσιῶν. Ὅπως καί ἕνα μυστηριώδες μεταλλικό κουτί. Τήν ἐπομένη κατάλαβα ὅτι αὐτή ἦταν ἡ καραβάνα. Στό τέλος μοῦ δίνουν μία κονσέρβα. Μοῦ λένε νά τά βάλω ὅλα σ' ἕναν σάκο πού μοῦ ἔδωσαν, «ἀφοῦ τά μετρήσω» μέ βάση τό χαρτί ὅπου τά κατέγραψαν. Προσπαθῶ φιλότιμα. Δέν χωρᾶνε μέ καμιά δύναμη. Μετά ἀπό πολλές ἀπόπειρες, κουτσά-στραβά τά καταφέρνω ἀλλά ὁ σάκος μένει ἀνοιχτός. Μέ στέλνουν (χωρίς συνοδεία!) νά παρουσιασῶ στόν «ἐπιλοχία» στόν ἐπάνω ὄροφο. Ὅλα ὅσα μοῦ ἔδωσαν καί τό συνοδευτικό τους χαρτί θά μέ συντρόφευαν σέ ὀλόκληρη τή θητεία μου. Εἶναι τό δημόσιο ὑλικό μου.

Τά ροῦχα σου στό στρατό δέν εἶναι δικά σου. Εἶναι δημόσιο ὑλικό τό ὁποῖο πήρες μέ ἀπόδειξη, γιά τό ὁποῖο εἶσαι ὑπεύθυνος καί τό ὁποῖο ὀφείλεις νά παραδώσεις ἀπολυόμενος. Ἀπαγορεύεται νά χάσεις τά ροῦχα σου, νά τά καταστρέψεις, νά τά «μετατρέψεις», νά τά φαρδύνεις, νά τά στενέψεις, νά τά φέρεις στά μέτρα σου ἄν δέν σοῦ ἔρχονται καλά. Ὅφείλεις νά τά πλένεις, νά τά σιδερώνεις, νά τούς ράβεις τά κουμπιά. Ἀλλά ἀπαγορεύεται νά τά βγάλεις ἔξω ἀπό τό στρατόπεδο. Ἡ συντήρηση τοῦ δημόσιου ὑλικῆς ὀφείλει νά γίνεται πάντα ἐντός τῶν πυλῶν. Ἔτσι, ὅταν φορᾶς τά ροῦχα σου, δέν εἶσαι, στήν οὐσία, ἀπολύτως ἐσύ. Εἶσαι ταυτόχρονα καί δημόσιος καί ἰδιωτικός. Δηλαδή ἐσύ ὁ ἴδιος εἶσαι «σύνολο ἀπό ἔμφυχο καί ἄψυχο ὑλικό ὑπό τήν καθοδήγηση ἐνός ἡγέτη», ἐσύ ὁ ἴδιος, ἀπό ὁμόνο σου, εἶσαι στρατός.

Ἄν τό κούρεμα συμβολίζει τήν ἀπόσπαση τοῦ νεοσύλλεκτου ἀπό τήν κατάσταση τοῦ πολίτη, τή μύση του καί τήν ὀλοκληρωτική ὑποταγή του στόν στρατιωτικό θεσμό, ἡ στρατιωτική στολή ἐπισημοποιεῖ αὐτή τήν ἀπόσπαση, καθιστώντας ταυτόχρονα συγκεκριμένη τή μορφή αὐτῆς τῆς ὑποταγῆς. Τά πολιτικά ροῦχα ἀπαγορεύονται ἀπόλυτα καί ὁ νεοσύλλεκτος ὀφείλει νά ξεχάσει πῶς ντυνόταν καί νά ἀπαρνηθεῖ ὅσους βαθμούς προσωπικῆς ἐλευθερίας ἦσαν συνδεδεμένοι μέ αὐτό τό ντύσιμο. Ἐπιπλέον, ἀπαγορεύεται νά «μετατρέψει» τή στολή του. Δηλαδή τοῦ στερεῖται ἀκόμη καί ἡ στοιχειώδης ἐλευθερία νά παρέμβει στήν ἐμφάνισή του μέσα στή ἴδια τήν ἐπίσημα πλαίσια πού καθορίζει ὁ στρατός. Ὅμως ὁ στρατιώτης δέν ὑπόκειται στό στρατό ὡς δούλος, ὡς πράγμα. Ἡ σχέση του μέ τή στολή «του» μορφοποιεῖ τήν ὑποταγή του καθιστώντας τον, ἀκριβῶς, ὄν δημόσιο-ἰδιωτικό.

Τό τέλος τῆς μέρας

Ἄνεβαίνω τίς σκάλες. Γραφεῖο ἐπιλοχία. Μικρό δωμάτιο, μέ δύο ἢ τρία μικρά γραφεῖα. Σ' αὐτά, ἐκτός ἀπό τόν ἐπιλοχία, θά κάθονταν ὅσοι νεοσύλλεκτοι ἀναλάμβαναν, ὡς ἐνδειξη εὐνοίας, χρέη γραφιάδων. Μολύβια, κατάστιχα, ὑλικά γιά καφέ. Ἐμφανίζομαι στόν ἐπιλοχία καί λέω ὅτι μ' ἔστειλαν σ' αὐτόν. Ἰδιαίτερα ἄγριος. Ἔχω πιά συνηθίσει. Νομίζω πῶς διακρίνω κάποια «ἀπόσταση» ἀπό τήν ἴδια τή δική του ἀγριάδα ἢ, ἴσως σωστότερα, μιάν ὀριμότητα. Θά ἀποδεικνυόταν πῶς ἔχω δίκιο. Εἶχε ὑποφέρει πολλά. ΛΥΒ Καβάλας. Μέ στέλνει στό θάλαμο πού θά 'ναι τό σπίτι μου. 3η Διμοιρία. Καμιά σαρανταριά κρεβάτια σέ δύο «ὀρόφους», στρωμένα μέ μία κουβέρτα. «Δέν υπάρχουν σεντόνια», σκέφτομαι ἠλίθια. Ὑπάρχουν, ὅμως, μαξιλάρια καί μαξιλαροθήκες. Δυό-τρεῖς νεοσύλλεκτοι μέσα στό θάλαμο. Κάποιοι ξαπλωμένοι. Ἐνας λοχίας, ἦπια καί φιλικά, ἐξηγεῖ στούς νεοσυλλέκτους πῶς νά ντυθοῦν. Πλησιάζω κι ἐγώ. Ρωτάω ἄν πρέπει νά «ντυθῶ». Μέ ἰδιαίτερη ὑπομονή ἐξηγεῖ καί σέ μένα τί πρέπει νά φορέσω, ποιὰ εἶναι ἡ χρήση τῶν διαφόρων ἀντικειμένων πού μοῦ ἔδωσαν, πῶς πρέπει νά κρεμάσω τή «στολή ἐξόδου». Ἡ συμπεριφορά του μέ ἐκπληξήσει. Σχεδόν τόν ἀγάπησα ἀμέσως. «Ντύνομαι». Καί τώρα τί κάνω; Κάποιοι πού μόλις ἔχει ντυθεῖ ἐπίσης μοῦ προτείνει νά κατεβούμε στήν «αὐλή» νά καπνίσουμε. Ἔχουμε τέτοια ἐλευθερία; Κατεβαίνουμε. Καπνίζουμε κόβοντας βόλτες καί ἀπο-

φεύγοντας όσους δέν μοιάζουν νεοσύλλεκτοι. 'Αμχανία. 'Αδύνατο νά χαλαρώσουμε καί νά απολαύσουμε τό τσιγάρο. Προσπαθώ νά προσανατολιστώ στό στρατόπεδο, νά καταλάβω πού διαδραματίστηκαν οί σημερινές περιπέτειες. 'Αδύνατον. Τά είχα, φαίνεται, τόσο χαμένα ώστε δέν έβλεπα καν από πού περνούσα. Τό μυστήριο αυτό δέν έμελλε νά διαλευκανθει ποτέ. Τελειώνει τό τσιγάρο. 'Ανεβαίνουμε. Σχεφτό-

μαστε ότι πρέπει νά κοιμηθοῦμε. Οί γύρω έχουν ξαπλώσει ντυμένοι. Ξαπλώνω κι εγώ μέ τά καινούργια μου ρούχα. Νηστικός. "Υπνος βαθύς, εξάντλησης. Τήν επομένη θά μ' έστελναν, πάλι γι' άγνωστους λόγους, στην 4η Διμοιρία καί θά έχανα οριστικά καί τόν λοχία πού μέ βοήθησε νά ντυθώ καί τόν φίλο του ενός τσιγάρου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

ΦΕΡΝΤΙΝΑΝΤ ΓΚΡΕΓΚΟΡΟΒΙΟΥΣ
ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

ΦΕΡΝΤΙΝΑΝΤ ΓΚΡΕΓΚΟΡΟΒΙΟΥΣ

ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ

Πρώτος τόμος

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΡΙΤΙΚΗ

Με τον τρίτο τόμο, που κυκλοφόρησε πρόσφατα, ολοκληρώνεται το κλασικό έργο του γερμανού ιστορικού Φέρντιναντ Γκρεγκορόβιους *Η Μεσαιωνική Ιστορία των Αθηνών*, σε νέα μετάφραση του Άγι Τσάρα. Το έργο θεωρείται σταθμός στην ιστορία της διεθνούς ιστοριογραφίας και είναι το μοναδικό για την περίοδο αυτή της ιστορίας των Αθηνών, ενώ, ταυτόχρονα, συνδυάζει την ιστορική ακρίβεια, με μια γλαφυρότητα ύφους που συναρπάζει τον αναγνώστη. Ο Κάρολος Κρουμβάχερ χαρακτηρίζει το έργο «κλασσικόν ως προς τε το περιεχόμενον και την μορφήν» και «άξιον να καταλάβει θέσιν παράλληλον προς τας συγγραφάς του Γίββωνος και τον Finlay», ενώ, κατά τον Αλέξανδρο Βασίλιεφ, ο Γκρεγκορόβιους «χειρίζεται το θέμα του θαυμάσια και, προσθέτοντας νέο υλικό, δίνει μια εξαιρετική εικόνα των μεσαιωνικών Αθηνών, στο φόντο της γενικής ιστορίας του Βυζαντίου.»

Εκδόσεις ΚΡΙΤΙΚΗ ΑΕ
Κωλέττη 25, 106 77 ΑΘΗΝΑ
ΤΗΛ. 3636460-3639434

ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΤΟΥ
ΓΙΩΤΙ

ΣΕΙΡΑ: ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΨΗΦΙΔΕΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΡΓΥΡΙΟΥ -
ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ - ΣΤΡΑΤΗΣ
ΤΣΙΡΚΑΣ - ΝΤΙΝΟΣ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΟΠΟΥΛΟΣ
Επτά κείμενα για τον Νικο Καββαδία
ΔΑΝΙΗΛ Ι. ΙΑΚΩΒ
Η αρχαιογνωσία του Οδυσσέα Ελύτη
Μ.Ζ. ΚΟΠΙΔΑΚΗΣ
«ΑΡΙΑΔΝΗ». Μια σπουδή στον ερωτικό
Σεφέρη

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ
«Εις την οδόν των Φιλελλήνων» του
Α. Εμπειρίκου

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΙΟΡΗΣ
Ο γλωσσικός αφελληνισμός.
Πέραν του μισοξενισμού και της
υποτελειας

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ
«Ο έρωτας στα χιόνια» του Αλ.
Παπαδιαμάντη

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΕΧΑΓΙΟΓΛΟΥ
Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης και
πνευματική ζωή

ΑΝΤΕΙΑ ΦΡΑΝΤΖΗ
Ερωτικές μεταμορφώσεις: αντιδωρο
στην Μάτση Χατζηλαζάρου

ΑΝΤΕΙΑ ΦΡΑΝΤΖΗ
Ούτως ή άλλως

ΣΟΝΙΑ ΙΛΙΝΣΚΑΓΙΑ
ΕΠΙΣΗΜΑΝΣΕΙΣ

Από την πορεία της ελληνικής ποίησης
του 20ού αιώνα

ΣΕΙΡΑ: ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ

ΝΙΚΟΣ ΠΟΥΛΑΝΤΖΑΣ

Για τον Γκράμσι. Μεταξύ Σαρτρ και
Αλτουσέρ
Παρεμβάσεις

ΠΙΕΤΡΟ ΙΝΓΚΡΑΟ

Η κρίση και ο τρίτος δρόμος

ΛΟΥΓ' ΑΛΤΟΥΣΣΕΡ

Στοιχεία αυτοκριτικής

ΡΑΛΦ ΜΙΛΛΙΜΠΑΝΤ

Το Κράτος στην καπιταλιστική
κοινωνία.

Ανάλυση του δυτικού συστήματος
εξουσίας

ΤΣ. ΛΟΥΠΟΡΙΝΙ - Ε. ΜΠΑΛΙΜΠΑΡ

Α. ΤΟΖΕΛ

Η κριτικής της πολιτικής του Μαρξ

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ

ΜΗΤΣΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ

Φύλλα - φτερά

ΜΑΡΙΑ ΤΟΥΝΤΑ

Η δική του Φλωμπέρ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ

Μεροληπτική κατάθεση

ΑΛΚΗΣ ΡΑΦΤΗΣ

Η εργασία στην ποίηση

ΑΝΟΥΣΩ ΚΟΥΣΑΘΑΝΑ - ΡΟΕ

Η Άλλη μου πατρίδα

ΓΙΩΡΓΟΣ Σ. ΔΗΜΗΤΡΑΚΟΣ

Απολογισμός και απολογία «από του
φοβερού βήματος»

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΛΥΤΥΠΟ

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ:

ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ • ΚΟΙΝΟΠΡΑΞΙΑ ΔΙΑΚΙΝΗΣΗΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΕΠΕ
ΖΑΛΟΓΓΟΥ 6 • 106 78 ΑΘΗΝΑ • ΤΗΛ: 3645133 FAX: 3607878

Τσάρλς Ράιτ Μίλς

Ἡ ἀριστοκρατία τῆς ἐξουσίας Ἡνωμένες Πολιτεῖς

μετάφρ. Ἄγγ. Νίκας, Ἄρσενίδης, Ἀθήνα 1991, σελ. 547

Ὁ Ἀμερικανός κοινωνιολόγος Τσάρλς Ράιτ Μίλς (Charles Wright Mills, 1917-1962) ὑπῆρξε μία ἀπό τις κυρίαρχες μορφές τῆς ἀμφισβήτησης στήν ἀμερικανική κοινωνία τῆς δεκαετίας τοῦ '50. Κληρονόμος μιᾶς μακρᾶς παράδοσης κοινωνικῆς κριτικῆς μέ βαθιές ρίζες στήν ἀμερικανική κουλτούρα, ὁ Μίλς υἱοθετεῖ στό ἔργο του μιά πολιτική φιλοσοφία ἰσότητος πού, δυσπιστώντας ἔντονα ἀπέναντι στήν κεντρική κυβέρνηση καί τόν μεγάλο πλοῦτο, ἐκθειάζει τις τοπικές πρωτοβουλίες, τήν αὐτόβουλη συνένωση τῶν πολιτῶν καί τις μικρές ἐπιχειρήσεις. Τό βιβλίο του *Ἡ ἐλίτ τῆς ἐξουσίας* (*The Power Elite*, 1956) πού μεταφράστηκε στά ἑλληνικά ὡς *Ἡ ἀριστοκρατία τῆς ἐξουσίας*, λανθασμένα κατά τήν γνώμη μου,¹ ἀποτελεῖ τό τρίτο καί πλέον ἐνδιαφέρον μιᾶς τριλογίας πού ἀντικείμενο ἔχει τήν ἀνάλυση τῆς ταξικῆς δομῆς στίς ΗΠΑ.²

Γραμμένο σ' ἓνα ὕφος προκλητικό, πού ὁ Ἕλληνας μεταφραστής Ἄγγ. Νίκας, παρά τις κάποιες ἀβλεψίες του, δέν προδίδει, τό βιβλίο τοῦ καθηγητῆ στό πανεπιστήμιο Κολούμπια Μίλς κινεῖται πέρα ἀπό τά ἀκαδημαϊκά παραδεκτά πλαίσια. Βιβλίο ἠθελημένα πολεμικό, στίς σελίδες τοῦ ὁποίου ἀναφαίνεται ἔντονα ἡ συναισθηματική φόρτιση τοῦ συγγραφέα, *Ἡ ἐλίτ τῆς ἐξουσίας* διαπιστώνει ὅτι ἡ ἐξουσία συγκεντρώνεται ὀλοένα καί περισσότερο στά χέρια μιᾶς μικρῆς μειοψηφίας, μιᾶς ἐλίτ, καί ὅτι ὁ λαός ἀποκλείεται ἀπό τά κέντρα λήψης ἀποφάσεων. Μ' αὐτήν τήν ἔννοια τό ἔργο τοῦ Μίλς θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ὡς ἀπλή συνέχεια τοῦ ἐλιτισμοῦ πού ἐγκαινιάστηκε θεωρητικά

ἀπό τούς Ἰταλούς συγγραφείς τοῦ γυρίσματος τοῦ αἰῶνα, Βιλφρέντο Παρέτο καί Γκαετάνο Μόσκα. Ἡ ὀπτική ὅμως τοῦ Μίλς διαφέρει ριζικά ἀπό αὐτήν τῶν δύο Ἰταλῶν, γιατί ὁ Μίλς δέν διατείνεται σέ κανένα σημεῖο τοῦ ἔργου του ὅτι τό μειοψηφικό γεγονός τῆς ἐξουσίας, ἡ ὑπαρξη μιᾶς ἐλίτ, χαρακτηρίζει μοιραία ὅλες τις κοινωνίες, παρελθούσες καί μέλλουσες, ὅπως κάνουν οἱ Παρέτο καί Μόσκα· ὁ Μίλς περιορίζεται σέ μιά κοινωνία μιᾶς συγκεκριμένης ἐποχῆς, στήν ἀμερικανική τῆς δεκαετίας τοῦ '50, χωρίς νά ἀποκλείει τήν ὑπαρξη δημοκρατικῶν μορφῶν διακυβέρνησης σέ ἄλλες κοινωνίες ἢ στήν ἴδια τήν ἀμερικανική κοινωνία ἄλλων ἱστορικῶν περιόδων. Ἐπιπλέον, σύμφωνα μέ τόν Μίλς, αὐτοί πού ἀνήκουν στήν ἐλίτ τῆς ἐξουσίας δέν χαρακτηρίζονται ἀπό ἐξαιρετικά φυσικά καί ψυχικά χαρίσματα, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ Μόσκα καί ἀκόμη περισσότερο ὁ Παρέτο. Ἡ ἐλίτ τῆς ἐξουσίας γιά τόν Μίλς ἀποτελεῖται ἀπό αὐτούς πού κατέχουν τις θέσεις-κλειδιά στούς κυριότερους θεσμούς τῆς κοινωνίας.

Ἡ ἐξουσία στή σύγχρονη ἀμερικανική κοινωνία εἶναι θεσμοποιημένη. Ἀνάμεσα στούς θεσμούς ἐξουσίας ὀρισμένοι παίζουν ἕναν σημαντικότερο ρόλο καί οἱ ὑψηλές βαθμίδες τῆς ἱεραρχίας τῶν θεσμῶν αὐτῶν συνιστοῦν τις στρατηγικές θέσεις τῆς

κοινωνίας. Ἡ ἐλίτ τῆς ἐξουσίας, σύμφωνα μέ τόν Μίλς, ἀποτελεῖται λοιπόν ὄχι ἀπό κάποιους ἀνώτερους ἀνθρώπους ἀλλά ἀπό τούς κατόχους τῶν στρατηγικῶν θέσεων τῶν σημαντικότερων θεσμῶν ἐξουσίας. Δέν εἶναι τό ἰδιαίτερο χάρισμα αὐτό πού ἀποφασίζει ἂν κάποιος θά ἀνήκει στήν ἐλίτ τῆς ἐξουσίας ἀλλά ἡ κοινωνικοοικονομική συγκυρία, ἡ συμμετοχή δηλαδή στούς κυριότερους θεσμούς ἐξουσίας, πού κατά τόν Μίλς εἶναι τρεῖς: ὁ στρατιωτικός, ὁ οἰκονομικός καί ὁ πολιτικός. Ὁ στρατιωτικός θεσμός, τοῦ ὁποίου ὁ ρόλος ἐνισχύεται μέσα στό κλίμα τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου πού χαρακτηρίζει τις διεθνείς σχέσεις τοῦ μεταπολέμου, ἀποτελεῖ ἓνα κράτος ἐν κράτει· μέσα ἀπό τις παραγγελίες ὀπλων, τόν ρόλο πού παίζει στήν πυρηνική ἔρευνα κλπ., ὁ στρατιωτικός θεσμός γίνεται ὀλοένα καί πιό αὐτόνομος καί μπορεῖ νά χαράζει τή δική του πολιτική. Ὁ οἰκονομικός θεσμός ἀποτελεῖται ἀπό τούς διευθυντές καί τούς ἰδιοκτῆτες τῶν μεγάλων πολυεθνικῶν ἐταιρειῶν. Τόν πολιτικό θεσμό, τέλος, ἀπαρτίζουν κυρίως οἱ σημαντικότεροι πολιτικοί τῆς ἐκτελεστικῆς ἐξουσίας: ὁ πρόεδρος, ὁ ἀντιπρόεδρος, οἱ εἰδικοί σύμβουλοί τους, τά ἀνώτερα στελέχη τῆς διοίκησης καί ἀπό τή νομοθετική ἐξουσία μόνο οἱ ἡγέτες τοῦ Κογκρέσου καί τῆς Γερουσίας.

Στό έσωτερικό του καθενός από αυτούς τούς θεσμούς ή έξουσία είναι συσσωρευμένη στά χέρια μιās μικρής ομάδας ανθρώπων που βρίσκεται στην κορυφή τής ιεραρχίας του. 'Ανάμεσα στους «κορυφαίους» των τριών αυτών θεσμών υπάρχει μιá ισχυρή άλληλεγγύη που προσδίδει μιá έντονη συνοχή στην ελίτ τής έξουσίας. 'Η άλληλεγγύη αυτή είναι αποτέλεσμα τόσο τής κοινότητας συμφερόντων ανάμεσα στα μέλη τής ελίτ τής έξουσίας όσο και του γεγονότος ότι υπάρχει μιá ψυχολογική ταύτιση ανάμεσά τους, έφόσον μεγάλωσαν στά ίδια περιβάλλοντα, πήγαν στά ίδια σχολεία, συνδέθηκαν μέ δεσμούς συγγένειας κλπ. Χαρακτηριστικό του ύψηλου βαθμού συνοχής τής ελίτ τής έξουσίας είναι τό ότι οί ήγέτες των τριών θεσμών μετακινούνται εύκολα από τόν έναν στόν άλλον. 'Ο Μίλς αναφέρει άρκετά παραδείγματα διευθυντών μεγάλων επιχειρήσεων που μεταπήδησαν στην κυβέρνηση για νά επιστρέψουν άργότερα στίς επιχειρήσεις τους, όπως επίσης παραδείγματα ύψηλόβαθμων στρατιωτικών που κατέλαβαν διευθυντικές θέσεις στίς μεγάλες επιχειρήσεις.

Πρέπει έδω νά διευκρινισθεϊ ότι ή ύπαρξη τριών θεσμών έξουσίας δέν άναιρει τή μοναδικότητα τής ελίτ τής έξουσίας. 'Η συγγένεια ανάμεσα στους τρεις θεσμούς, αποτέλεσμα τής κοινότητας συμφερόντων, τής ψυχολογικής ταύτισης ανάμεσα στα μέλη τους και τής εύκολίας μέ τήν όποια έναλλάσσουν τούς ρόλους τους, καθιστά τήν ελίτ, παρά τήν τριπλή τής διάσταση, μιá και μοναδική. 'Ο Μίλς, σέ αντίθεση μέ τούς πλουραλιστές κοινωνιολόγους, όπως οί επίσης 'Αμερικανοί Ρίζμαν και

Ντάλ ή ό Γάλλος 'Αρόν, δέν πιστεύει στην ύπαρξη πολλών ελίτ που αντιμάχονται ή μιá τήν άλλη για τήν έξουσία τής κοινωνίας. Δέν τόν κατατρέχει ό ιδεολογικός φόβος μήπως ή διαπίστωσή του για μιá και μοναδική ελίτ μπορεί νά τόν φέρει σέ επικίνδυνη έπαφή μέ τούς μαρξιστές που αποδέχονται τήν ύπαρξη μιás και μοναδικής άρχουσας τάξης.³

Τίς άποστάσεις του ό Μίλς άπέναντι στόν μαρξισμό ή, καλύτερα, άπέναντι σέ ό,τι ό ίδιος θεωρούσε μαρξισμό προσπαθεϊ νά τίς πάρει στό κρίσιμο θέμα του οικονομικού καθορισμού τής κυρίαρχης ελίτ. Προσπαθώντας νά διευκρινήσει γιατί προτίμησε τόν όρο ελίτ τής έξουσίας από τόν μαρξιστικό όρο άρχουσα ή ιθύνουσα τάξη, ό Μίλς γράφει:

«|'Ο όρος ιθύνουσα τάξη είναι μιá| ύπερφορισμένη έκφραση. 'Η "τάξη" είναι όρος οικονομικός. "'Ιθύνουσα" είναι όρος πολιτικός. Στην έκφραση λοιπόν "'Ιθύνουσα τάξη" περιέχεται ή θεωρία πώς μιá οικονομική τάξη κυβερνάει στην πολιτική. Αυτή ή θεωρητική σύμπτυξη μπορεί μερικές φορές νά μήν άληθεύει και πάντως έμεις δέν επιθυμούμε μέ τούς όρους που χρησιμοποιούμε για τόν προσδιορισμό των προβλημάτων μας νά διαδίδουμε μιá άρκετά άπλοική θεωρία. Θέλουμε νά μιλάμε μέ σαφήνεια για τά θεωρητικά ζητήματα, χρησιμοποιώντας όρους μέ πιό άκριβή και μονόλευρη σημασία. 'Ιδιαίτερα ή έκφραση "'Ιθύνουσα τάξη", μέ τούς συνηθισμένους της πολιτικούς συνειρημούς, δέν άφήνει καμιá άυτονομία στόν

πολιτικό κλάδο και τούς έκπροσώπους του και δέν αναφέρεται καθόλου στόν στρατιωτικό... 'Εμεις ύποστηρίζουμε πώς μιá παρόμοια άποψη "οικονομικού ντετερμινισμού" πρέπει νά συγκερασθεϊ μέ "πολιτικό ντετερμινισμό" και "στρατιωτικό ντετερμινισμό", πώς οί άνώτεροι παράγοντες καθενός από τούς τρεις αυτούς τομείς έχουν συχνά τώρα άξιοσημείωτο βαθμό άυτονομίας και πώς πολλές φορές τούς χρειάζονται οί πολύπλοκες διαδικασίες του συνασπισμού για νά πάρουν και νά εφαρμόσουν τίς πιό σπουδαίες αποφάσεις τους...» (ύποσ. σ. 382-384).

'Ο Μίλς, έπηρεασμένος σέ αυτό τό σημείο από τόν μέντορά του Μάξ Βέμπερ, εξισώνει τόν μαρξισμό μέ τόν οικονομικό ντετερμινισμό. Μέ αυτό τόν τρόπο ξεχνάει ότι ό Μάρξ δέν άρνεϊται τήν πολλαπλή αίτιότητα στόν καθορισμό ενός κοινωνικού φαινομένου και ότι όταν έστιάζει πάνω στόν οικονομικό παράγοντα —σχές παραγωγής— τό κάνει για νά αναδείξει τόν πρώτο και άποφασιστικό, σέ τελευταία άνάλυση, παράγοντα και όχι τόν μοναδικό και άποκλειστικό παράγοντα καθορισμού των κοινωνικών φαινομένων. 'Επιπλέον, όταν ό Μίλς αναφέρεται στην συνοχή τής ελίτ τής έξουσίας τήν άποδίδει, όπως είδαμε, στην κοινή συνείδηση που διακρίνει τά μέλη της, μιá κοινή συνείδηση που σέ σημαντικό βαθμό είναι προϊόν τής κοινής κοινωνικής τους καταγωγής. Τά περισσότερα από τά μέλη τής ελίτ προέρχονται, σύμφωνα μέ τόν ίδιο τόν Μίλς, από μιá άνώτερη τά-

ξη. Δέν μπορώ λοιπόν νά διακρίνω μέ σαφήνεια ποιός λόγος, έκτός ίσως από τό φάντασμα του Μάρξ, οδηγεί τόν Μίλς νά άρνεϊται αυτό πού ό ίδιος ύπονοεί σέ άλλα σημεία του έργου του, ότι δηλαδή πίσω από τήν έλίτ τής έξουσίας βρίσκειται μιá ανώτερη τάξη, μιá άρχουσα δηλαδή τάξη πού καθορίζει σέ σημαντικό βαθμό τίς έπιλογές τής.⁴

Τό έργο του Μίλς, παρά τίς όποιες άποστάσεις του από τόν μαρξισμό, είναι ένα έργο ριζοσπαστικό. Σέ μιá εποχή δημοκρατικής ευωχίας για τήν άμερικανική κοινωνία, ό Μίλς δέν διστάζει νά ύποστηρίξει ότι τά μέσα άσκησης έξουσίας βρίσκονται στά χέρια λίγων και ότι ποτέ στην ιστορία του ό άμερικανικός λαός δέν ήταν τόσο πολύ άποκλεισμένος από τή διαμόρφωση αποφάσεων πού τόν άφορούσαν άμεσα.

Βεβαίως ό Μίλς δέν είναι ό πρώτος πού διατυπώνει τό έλιτίστικο έπιχείρημα —κυβέρνηση τής μειοψηφίας, από τή μειοψηφία και για τή μειοψηφία— στό χώρο τής κοινωνικής σκέψης. Η μεγάλη διαφορά, όμως, του Μίλς μέ τούς προκατόχους του Παρέτο και Μόσκα, αλλά και μέ τόν σύγχρονό του Μπύρναμ, συνίσταται στό ότι ούτε χαιρείται γι' αυτή τήν κατάσταση πραγμάτων ούτε τήν άποδέχεται μέ ψυχραιμία σαν έναν σιδερένιο κοινωνικό νόμο όπως αυτοί, αντίθετα τήν καταδικάζει.

Τό μεγάλο πρόβλημα μέ τόν Μίλς είναι ότι δέν βλέπει καμιá έξοδο διαφυγής από αυτή τήν κατάσταση. Άπεικονίζοντας τό λαό όπως και οι άλλοι έλιτιστές, ολότελα αδύναμο μπροστά στην παντοδύναμη έλίτ, άμορφη μάζα πού παίρνει τό σχήμα πού του έπιβάλλει κάθε φορά ή έλίτ, ό Μίλς χωρίζει τήν κοινωνία στα δύο: από τή μιá ή έλίτ πού αποτελείται από άτομα αποφασισμένα, πού ξέρουν νά διατάζουν, και από

τήν άλλη ή μάζα, σύμφυρμα από άβουλα άτομα πού τούς έχουν μάθει νά ύπακούουν. Αυτή ή παθητική μάζα δέν έχει για τόν Μίλς καμιá δυνατότητα κινητοποίησης, είναι καταδικασμένη νά ύφίσταται έσαεί τίς έπιταγές τής έλίτ. Η άπαισιοδοξία αυτή του ριζοσπάστη Μίλς, πού έρχεται σέ φανερή αντίθεση μέ τήν αισιοδοξία Ευρωπαίων ριζοσπαστών διανοουμένων τής ίδιας περιόδου, πρέπει νά άποδοθεί στην ιδιαίτερη έμπειρία των Ήνωμένων Πολιτειών, όπου δέν ύπήρξε ποτέ ένα πολιτικά άνεξάρτητο κοινωνικό κίνημα μέ μαζικές διαστάσεις και όπου οι ριζοσπάστες διανοούμενοι, παρά τήν έντονη κοινωνική τους κριτική, δέν κατόρθωσαν ποτέ νά συλλάβουν μέ σαφήνεια μιá έναλλακτική λύση και νά διατυπώσουν ένα πρόγραμμα κοινωνικής δράσης.⁵

Δέν είναι κανείς ύποχρεωμένος νά άποδεχθεί τίς άπαισιόδοξες σκέψεις του Μίλς, εκείνο όμως πού ίσως θά πρέπει νά κάνει είναι νά ανατρέξει στό βιβλίο του γιατί άποτελεϊ ένα δείγμα όξείας κοινωνικής κριτικής πού αναλύει πώς, παρά τήν κυρίαρχη δημοκρατική ιδεολογία στις ΗΠΑ, κυριαρχεί μιá μειοψηφία μέ τεράστιες έξουσίες πάνω σ' έναν λαό πού δέν έχει τή δυνατότητα νά άσκήσει τόν παραμικρό έλεγχο.

Σταύρος Κωνσταντακόπουλος

1. Ο όρος «άριστοκρατία» παραπέμπει ιστορικά σέ μιá συγκεκριμένη κοινωνική τάξη και όχι στό κοινωνικοπολιτικό μόρφωμα πού θέλησε νά αναλύσει ό Μίλς. Άκόμα, όμως, κι αν αφήσουμε κατά μέρος αυτή τή διάσταση, δέν πρέπει νά ξεχνάμε ότι ό όρος «άριστοκρατία» είναι αξιολογικά θετικά φορτισμένος, κάτι πού δέν συμβαίνει τόσο μέ τόν όρο «έλίτ», τουλάχιστον στα έλληνικά.

2. Τά άλλα δύο μέρη τής τριλογίας αποτελούν τό: *Οί νέοι άνθρωποι τής έξουσίας. Οί εργατικοί ήγέτες τής Άμερικής* (*The New Men of Power. America's Labour Leaders*, 1948) αφιερωμένο στην άμερικανική εργατική τάξη και ιδιαίτερα στους ήγέτες τους, όπως μαρτυρεί και ό τίτλος, και τό *Οί χαρτογιακάδες* (*The White Collars*, 1951) πού άσχολείται μέ τήν άμερικανική μεσαία τάξη. Αυτό τό δεύτερο έχει μεταφραστεί και στα έλληνικά από τόν Φ.Ρ. Σοφιανό στις εκδόσεις Κάλβος τό 1970.

3. Βλ. πάνω σ' αυτό τό θέμα τίς πολύτιμες παρατηρήσεις του Ν. Πουλατζά, *Πολιτική έξουσία και κοινωνικές τάξεις*, μετφρ. Λ. Χατζηπροδρομίδη, Θεμέλιο, Άθήνα 1975, τόμ. Β', σ. 209-210.

4. Η. Apthauer, *The World of C. Wright Mills*, Marzani και Munsell, Νέα Υόρκη 1960, σ. 31-33, καθώς και Τ.Β. Bottomore, *Elites and Society*. Penguin, Harmondsworth, 1964, σ. 32-34. Αυτό τό δεύτερο κυκλοφορεί και στα έλληνικά σέ κακή μετάφραση του Θ. Μπανούση από τίς εκδόσεις 70 μέ τίτλο: *Έλίτ και Κοινωνία*.

5. Τ.Β. Bottomore, *Critics of Society. Radical Thought in North America*, Allen ucci Unsin, Λονδίνο 1967, σσ. 58-59. Έλληνική μετάφραση στις εκδόσεις Παπαζήση από τόν Σ. Νέστορα μέ τίτλο: *Έπικριτές τής κοινωνίας*.

Ὁ «άνθρωπιστής» Σπινόζα καί ἄλλα τινά

Γιά τό βιβλίο τοῦ Γιώργου Διζικιρίκη: Ἄλτουσέρ καί Σπινόζα.
Τρία ἐρωτήματα γιά τόν ἀνθρωπισμό, τό ἀσυνείδητο καί τήν
τέχνη (Φιλιππότης, Ἀθήνα 1994)

Στή μέχρι τώρα ἑλληνική βιβλιογραφία δέν ὑπῆρχε, καθ' ὅσον γνωρίζω, κανένα βιβλίο ἀφιερωμένο εἰδικά εἴτε στόν Σπινόζα εἴτε στόν Ἄλτουσέρ. Ἄφου διαβάσει κανεῖς τό πόνημα τοῦ Γ. Διζικιρίκη, δέν μπορεῖ νά μή σκεφεῖ ὅτι τελικά θά ἦταν προτιμότερο τό κενό αὐτό νά παραμείνει παρά νά πληρωθεῖ (;) κατ' αὐτό τόν τρόπο.

Εἶναι ἀρκετά ἄχαρο —καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, ἀντισπινωζικό— νά καταγίνεται κανεῖς μέ τά λάθη καί τίς ἀδυναμίες τῶν ἄλλων. Ὡστόσο, ὑπάρχει ἕνας σοβαρός λόγος νά ἐπισημανθοῦν τουλάχιστον οἱ κυριότερες ἀπό τίς βαρύτερες παρανοήσεις τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἄλτουσέρ καί —κυρίως— τοῦ Σπινόζα πού χαρακτηρίζουν τό ἔργο τοῦ Γ. Διζικιρίκη. Ἐν ὁλοκλήρ ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἄλτουσέρ ἔχει γίνει στοιχειωδῶς γνωστή στήν Ἑλλάδα τήν τελευταία δεκαετία καί ἔτσι μπορεῖ κανεῖς λίγο-πολύ νά ἐκτιμήσει μόνος του τά περί αὐτοῦ γραφόμενα, ὁ Σπινόζα, ἀντίθετα, ἀποτελεῖ πρακτικά terra incognita γιά τόν Ἕλληνα ἀναγνώστη· ἔτσι, κάποιος πού δέν εἶχε ὡς τώρα ἰδέα γιά τή φιλοσοφία του καί ἀποφασίζει νά καταφύγει στό βιβλίο αὐτό γιά νά ἀποκτήσει, κινδυνεύει νά σχηματίσει μιά τελείως παραπλανητική εἰκόνα τῆς. Τόν Γ. Διζικιρίκη δέν τόν γνωρίζω προσωπικά, οὔτε ἔχω νά μοιράσω τίποτε μαζί του· ἀντιθέτως, πρῶτ' ἀπ' ὅλα γιά λογαρια-

σμό του εἶναι πού αἰσθάνεται κανεῖς ἄσχημα διαβάζοντας τό βιβλίο του, μέ τήν ἔννοια ὅτι αὐτό τόν ἐκθέτει ἀνεπανόρθωτα. Γιατί τίποτε ἄλλο ἀπό ἔκθεση δέν μπορεῖ νά ἐπιφέρει ἡ ἔκδοση ἐνός βιβλίου γεμάτου ἀπό λάθη τόσο χονδροειδῆ, πού ἂν τά ἔγραφε προπτυχιακός φοιτητής Φιλοσοφικῆς στίς ἐξετάσεις του σίγουρα θά κοβόταν — ἂν δέν κρινόταν ἐκτός θέματος. Καί πού ὁ συγγραφέας μποροῦσε μέ ἐλάχιστο κόπο νά ἀποφύγει — ἀρκεῖ νά ἔθετε τὸ πόνημα του ὑπόψη κάποιου στοιχειωδῶς ἐνημερωμένου φιλοσοφικά.

Ἄπό τή στιγμή, πάντως, πού δέν τό ἔκανε, δέν μποροῦμε κι ἐμεῖς παρά νά τά ἐπισημάνουμε ἐκ τῶν ὑστέρων — δεδομένου μάλιστα ὅτι, ὅπως λέει καί ὁ ἴδιος (ἔστω καί σέ κάπως ἀδέξια ἑλληνικά), «εἶναι αἴτημα τοῦ καιροῦ μας νά ὑποβάλλουμε σέ ἀμείλικτη δοκιμασία τίς ἰδέες μας, ἀπό ὅπου κι ἂν ἔρχονται».

Βέβαια, γιά νά γίνει κάτι τέτοιο ὑπάρχει τουλάχιστον μία βασική προϋπόθεση: νά ὑπάρχουν κάποιες ἰδέες ὡστε νά ὑποβληθοῦν σέ κριτική. Στήν περίπτωσή μας αὐτό δέν εἶναι δεδομένο: αὐτό πού ὑπάρχει στό Ἄλτουσέρ καί Σπινόζα, πέρα ἀπό κάποια ἐγκυκλοπαιδικά στοιχεῖα γιά τή βιογραφία τῶν δύο φιλοσόφων, εἶναι ἕνα συνονθύλευμα ἀπό πληροφορίες καί κρίσεις περί τῶν ἀπόψεων αὐτῶν καί ἄλλων στοχαστῶν οἱ ὁποῖες συχνά εἶναι ἀλληλοαναιρούμενες¹ καί ἀσαφεῖς, καί ὅταν εἶναι σαφεῖς εἶναι κατά κα-

νόνα λαθασμένες. Καί, τό χειρότερο ἀπ' ὅλα, στό τέλος τοῦ βιβλίου, ἀφού ὁ συγγραφέας ὀλοκληρώσει τήν περιδιάβασή του μέσα ἀπό σχεδόν ὅλες τίς θεωρητικές, ἐπιστημολογικές, ψυχαναλυτικές, αἰσθητικές κ.ἄ. τάσεις πού ἐμφανίστηκαν στήν εὐρωπαϊκή σκέψη τά τελευταία σαράντα χρόνια (καί, ἐπ' εὐκαιρία, ἀπ' ὅ,τι ἄλλο προκύψει ἐν τῇ ρύμη τοῦ λόγου του), καί ἀφού ξεμπερδέψει μαζί τους μέσα σέ λίγες σειρές, στή συνέχεια, μέ πρωτοφανές θράσος, ἀποφασίζει νά ...βαθμολογήσει, στήν «κατακλείδα» του, τόν Ἄλτουσέρ καί τόν Σπινόζα! Ὁ μὲν Ἄλτουσέρ, παρά τίς φιλότιμες προσπάθειές του, δυστυχῶς δέν μπορεῖ νά περάσει τή βάση. «Κατά τή γνώμη μου, ἡ ἀναμφισβήτητη πρωτοτυπία καί πολυπραγμοσύνη τοῦ Ἄλτουσέρ, ὅπως καί ἡ ἐπί μέρους ἐπισημανση ὀρισμένων ἀξιοσημείωτων θεμάτων [...] δέν ἀποτρέπουν τή διάβρωση τῶν προτάσεών του ἀπό τόν λαθάνοντα ἰδεαλισμό καί τόν φορμαλισμό τῆς νεοθετικιστικῆς ἰδεολογίας. Προπαντός ἡ ταυτόχρονη χρήση μιᾶς μεταφροῦδικῆς ψυχανάλυσης — [...]— δίνουν² στό ἔργο του ἀπροσδόκητες καταλήξεις πού τελικά ὁμως δέν τόν ἀπαλλάσσουν ἀπό τήν ἀποτυχία τοῦ σκοποῦ του».

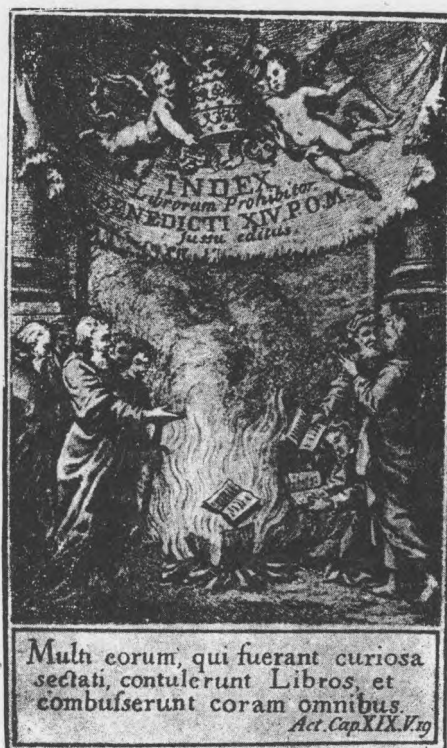
Ἀντιθέτως ὁ Σπινόζα τά καταφέρει κάπως καλύτερα, χωρίς ὁμως κι αὐτός νά προσεγγίσει τό ἄριστα.

«Ὅσο γιά τόν Σπινόζα, αὐτός ἔχει πολλά νά πεῖ γιά τήν ἀπάνθρωπη

κοινωνία του καιρού μας. Χωρίς αμφιβολία πολλές από τις προτάσεις του έχουν ξεπεραστεί και δεν έχουν στον καιρό μας παρά κάποια ιστορική σημασία ντοκουμέντου |sic|) που δείχνει συχνά την τραγική τύχη του ανθρώπινου πνεύματος στην άνοδική του πορεία για ανάταση...»
x.o.x.

Έν πάση, όμως, περιπτώσει, προφανώς δεν μπορούμε να εμποδίσουμε όποιονδήποτε να έχει την Α ή τη Β γνώμη για έναν φιλόσοφο· μπορούμε, ωστόσο, να ελέγξουμε τό αν έχει ή όχι κατανοήσει και αποδώσει σωστά τη σκέψη του. Και στην περίπτωση του Γ.Δ. είναι δυστυχώς προφανές ότι αυτό δεν συμβαίνει. Είναι π.χ. προφανές ότι κάποιος που χαρακτηρίζει τον Σπινόζα «άποστολο του ανθρωπισμού και της ελευθερίας» δεν έχει πάρει χαμπάρι από τη φιλοσοφία του, δεν έχει πάρει χαμπάρι ότι έτσι του αποδίδει ως έπαινο έναν χαρακτηρισμό τον οποίο αν τον άκουγε ο δύσμοιρος Σπινόζα θά τον εξελάμβανε ως προσβολή και σίγουρα θά «είχε πολλά να πεί» για την όντως τραγική τύχη που επιφυλάσσεται συχνά στους φιλοσόφους μετά τό θάνατό τους όχι μόνο από τους πολεμίους τους, αλλά και από τους αυτόκλητους υπερασπιστές τους.

Γιατί αυτός ο ανθρωπιστικός χαρακτήρας που αποδίδεται στη φιλοσοφία του Σπινόζα είναι τό βασικότερο πρόβλημα του «φιλοσοφικοαισθητικού δοκιμίου» του Γ. Διζικιρίκη. Ό σχετικός χαρακτηρισμός εμφανίζεται ήδη από τό μικρό εισαγωγικό κείμενο που προτάσσεται άμέσως μετά τον τίτλο, στην πρώτη σελίδα του δοκιμίου. Στο κείμενο αυτό, μετά από την παράθεση όρισμένων δημοσιογραφικού τύπου κοινοτοπιών («Η εποχή μας βρίσκεται σε θανάσιμη κρίση»), μάς δηλώνεται ότι τό βιβλίο αυτό «έρευνά την προβληματική του έρωτήματος του Διαφωτισμού για την έξοδο του άν-

Ή σελίδα με τους τίτλους του «Index τών απαγορευμένων βιβλίων».

θρώπου από την άνωριμότητά του μέσα από τον άντιουμανιστικό λόγο ενός σύγχρονου φιλοσόφου — του Άλτουσέρ — και τό λόγο ενός όρθολογιστή ούμανιστή του 17ου αιώνα — του Σπινόζα» (ή υπογράμμισή δική μου).

Ήδη από τό κείμενο αυτό λοιπόν λαμβάνεται ως εκ τών προτέρων δεδομένος ό «ούμανισμός» του Σπινόζα. Που θεμελιώνεται και τί άκριβώς σημαίνει ό ούμανισμός αυτός; Άγνωστο. Ό Γ. Διζικιρίκης δεν μπαίνει στον κόπο να μάς εξηγήσει από πού τον συνάγει. Ουσιαστικά στην πρώτη φράση του βιβλίου του που αναφέρεται στο περιεχόμενο της σπινοζικής φιλοσοφίας διαβάζουμε τά εξής: «Η διδασκαλία του Σπινόζα έστιάζεται στην άποψη — κοινή στά προοδευτικά πνεύματα του 17ου αιώνα — ότι ή γνώση έχει στόχο να καταστήσει τον άνθρωπο κυρίαρχο της φύσης και ταυτόχρονα να συμ-

βάλει |sic| στην αυτοανάπτυξή του» (σ. 39). Πρόκειται για μία άπόφανση ξεκάθαρα λανθασμένη. Πρώτα απ' όλα, ή γνώση στον Σπινόζα δεν έχει κανέναν άπολύτως (έξωτερικό ως προς αυτήν) στόχο. Δεύτερον, άκόμη και αν ύποτεθει ότι μπορούσαμε, κατά παραχώρηση, να μιλήσουμε για «σκοπό» της σπινοζικής σκέψης, ή μετατροπή του «άνθρωπου» σε «κυρίαρχο της φύσης» θά ήταν τό τελευταίο πράγμα που θά μπορούσε να συνδεθεί με τό σκοπό αυτό. (Άκόμα λιγότερο βέβαια ή κενή περιεχομένου «αυτοανάπτυξή του»). Άντιθέτως, αν ή διδασκαλία του Σπινόζα «έστιάζεται» σε κάποιο σημείο, αυτό είναι ή έπισήμανση του ότι ό άνθρωπος δεν συνιστά «κράτος εν κράτει» μέσα στη φύση, αλλά άποτελεί αναπόσπαστο τμήμα της και ύπόκειται στις αιτιώδεις σχέσεις που κυριαρχούν σ' αυτή, καθώς και ή κατάρριψη του ανθρωποκεντρισμού και της θεολογικής αυταπάτης ότι ό άνθρωπος είναι επίκεντρο και υπέρτατος σκοπός της Δημιουργίας (βλ. π.χ. Ήθική, Παράρτημα του Α' μέρους και passim).

Παρ' όλ' αυτά, πάντως, ό Σπινόζα εντάσσεται όπως είδαμε αυθαίρετα στους «άνθρωπιστές», δηλαδή σε γενικές γραμμές στο «καλό» στρατόπεδο, στους «δικούς μας». Άφού, όμως, γίνει αυτό, φτάνει και ή στιγμή να έπισημανθούν και οι «άδυναμίες» του, δηλαδή να μπει και αυτός στην προκρούστεια κλίνη του έγγελιανής καταγωγής σχήματος περί της «προόδου του πνεύματος» — ή μάλλον μιας μαρξιστικοφανούς παραλλαγής του. «Ό ούμανισμός του Σπινόζα, παρά τίς όξυδερκείς έπισημάνσεις του, έχει και όρισμένα ιστορικά όρια, που προκύπτουν άκριβώς από τίς αντιφάσεις της sui generis όλλανδικής καπιταλιστικής κοινωνίας. Έλεύθερος άνθρωπος είναι για τον Σπινόζα μόνο ό σοφός. Έξάλλου ό ανθρωπισμός του έχει ή φιλανθρωπική ούδετερό-

τητα ενός θρησκευτικού ανθρωπισμού πού στηλιτεύει τό κακό αλλά περιορίζεται σέ εύχολόγια και ὄχι σέ ἔργα» (σ. 41).

Ἐλεύθερος ἄνθρωπος εἶναι γιά τόν Σπινόζα μόνο ὁ σοφός: νά, ἐπιτέλους, καί μιά ἀπόλυτα σωστή διατύπωση. Ἄς μή βιαστοῦμε ὅμως νά χαροῦμε: ἡ ἐξαιρετικά σημαντική αὐτή ταύτιση τῆς ἐλευθερίας μέ τή γνώση, πού εἶναι ἓνα ἀπό τά ἰσχυρότερα σημεῖα τῆς σπινοζικῆς φιλοσοφίας, δέν ἀναφέρεται παρά μόνο γιά νά καταλογιστεῖ μεταξύ τῶν «ἐλαττωμάτων» τῆς καί νά ἀναχθεῖ στά «ἱστορικά ὄρια» πού τή χαρακτηρίζουν. (Βέβαια, ἔστω καί ἂν κάποιος θεωρεῖ τήν ταύτιση αὐτή ἐσφαλμένη, πράγμα πού δέν μπορούμε νά τοῦ τό ἀπαγορεύσουμε, μένει ἀκόμα κάτι νά ἐξηγηθεῖ: κατά ποῖο ἀκριβῶς τρόπο αὐτή «προκύπτει ἀπό τίς ἀντιφάσεις τῆς ὀλλανδικῆς καπιταλιστικῆς κοινωνίας;». Ὁ Γ.Δ. δέν ἀναφέρει τίποτε ἐπ' αὐτοῦ.) Αὐτό ὅμως εἶναι τό λιγότερο: ἡ ἀμέσως ἐπόμενη φράση ἀποτελεῖ ἓνα πραγματικό ἐπίτευγμα, μέ τήν ἔννοια ὅτι ἂν κανεῖς προσπαθοῦσε συνειδητά νά συσσωρεύσει σέ μιά καί μόνο πρόταση ὅσο περισσότερα λάθη μπορεῖ σχετικά μέ τή φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα, δέν νομίζω ὅτι θά τά κατάφερνε καλύτερα. Στήν πρόταση αὐτή, πράγματι, δέν ὑπάρχει ἔστω κι ἓνα οὐσιαστικό, ἔστω κι ἓνα ἐπίθετο πού νά μήν ἀστοχεῖ! Σχετικά μέ τόν «ἀνθρωπισμό» τά εἶπαμε μόλις προηγουμένως. Ὡς πρός τόν «φιλανθρωπικό» του χαρακτήρα, ἀρκεῖ νά ἀναφερθεῖ ὅτι ἡ φιλανθρωπία εἶναι τόσο ξένη πρός τή σπινοζική θέση, ὥστε θά λέγαμε ὅτι εἶναι πολύ δύσκολο νά βρεθεῖ ὄχι μόνο μεταξύ τῶν «προοδευτικῶν πνευμάτων τοῦ 17ου αἰώνα» ἀλλά σέ ὀλόκληρη τή δυτική σκέψη — μέ τήν ἐξαίρεση ἴσως τοῦ Νίτσε — στοχαστής πού νά ἔχει ἀσχήσει δριμύτερη πολεμική στή χριστιανική ἰδέα τοῦ οἴκτου καί τῆς

βοήθειας πρός τούς ἀδυνάτους. Αὐτά ἐξάλλου ἀπαντοῦν καί στά περί τοῦ «θρησκευτικοῦ» (!) χαρακτήρα τοῦ ὑποτιθέμενου ἀνθρωπισμοῦ τοῦ Σπινόζα. Ἡ δέ «οὐδετερότητα» εἶναι ἀκατανόητο πῶς μπορεῖ νά ἀποδίδεται σέ μιά φιλοσοφία κατ' ἐξοχήν δογματική καί γραμμένη, τελείως μεροληπτικά, ἀπό τή σκοπιά τῆς δύναμης καί ὄχι ἀπό κάποιον «ἀρχιμήδειο σημεῖο». Ὅσο γιά τά περί «στηλιτεύσης τοῦ κακοῦ» (ποιοῦ κακοῦ;) καί «εύχολογίων ἀντί ἔργων», αὐτά εἶναι τόσο ἀφηρημένα καί ἐκτός τόπου καί χρόνου ὥστε δέν ἐπιδέχονται ἀντίκρουση: πραγματικά δέν ἀναφέρεται τό παραμικρό στοιχεῖο ἀπό τό ἔργο τοῦ Σπινόζα ὥστε νά γίνεῖ ἀντιληπτό τί ἀκριβῶς ἔννοεῖ ὁ συγγραφέας μέ τίς αἰτιάσεις αὐτές καί πού ἀκριβῶς τίς ἐντοπίζει. Ἐξάλλου, παραμένει ἀπορίας ἄξιο σέ τί εἶδους «ἔργα» θά ἔπρεπε νά ἐπιδοθεῖ μιά φιλοσοφία προκειμένου νά ἀποσεισε ἀπό πάνω τῆς τήν κατηγορία τοῦ «περιορισμοῦ σέ εὐχολόγια». Τό μόνο — πραγματικά ἀκαταμάχητο — ἐπιχείρημα πού προτείνεται πρός ἐπίρρωση τῶν ἀνωτέρω ἰσχυρισμῶν εἶναι ὅτι «οἱ διάφοροι μελετητές καί κριτικοί τοῦ Σπινόζα ἐπεσήμαναν πολλές ἀντινομίες καί τάσεις μυστικιστικές» (!). Ποιοί μελετητές; Σέ ποιά ἔργα τους; Ποιές ἀντινομίες καί τάσεις μυστικιστικές» (!). Ποιοί μελετητές; Σέ ποιά ἔργα τους; Ποιές ἀντινομίες καί τάσεις; Ἐ, δέν μπορεῖ νά μᾶς τά δίνει ὅλα ἔτοιμα ὁ συγγραφέας: ἄς βροῦμε καί κάτι μόνοι μας.³

Ἄς μή θεωρηθεῖ ὅμως ὅτι καί ὅταν ὁ Γ.Δ. προβαίνει σέ συγκεκριμένες ἀναφορές στό σπινοζικό ἔργο τό κακό διορθώνεται. Ἀντίθετα, τότε εἶναι πού καταλήγουμε σέ τραγικές πραγματικά παρανοήσεις. Παραδείγματος χάριν, αὐτό συμβαίνει στήν ἐνότητα 1.8 γιά τό «σπινοζικό παράδοξο».

Σέ τί ἀκριβῶς συνίσταται αὐτό τό παράδοξο; «Αὐτό», μᾶς ἐξηγεῖ ὁ

Γ.Δ., «πού ὀνομάστηκε τό 'παράδοξο τοῦ Σπινόζα' — βασική ἔννοια τῆς φιλοσοφίας του⁴ — εἶναι ἡ ἀντιληψή του ὅτι ἡ πραγματικότητα διέπεται ἀπό ἓναν αὐστηρό — ἄτεγκτο θά λέγαμε — ντετερμινισμό ἀπό τόν ὁποῖο ἀπουσιάζει κάθε μορφή ἐλευθερίας. Τό θέμα ἔθεσε σέ ὀδυνηρό προβληματισμό τόν Σπινόζα, πού ἀπό τή μιά ἤθελε νά περισώσει τήν ἀνθρώπινη ἐλευθερία καί ἀπό τήν ἄλλη ἤθελε νά διαφυλάξει κατά τόν αὐτό τρόπο τόν αὐστηρό θεϊκό ντετερμινισμό πού διέπει τόν κόσμον. Ὅλοι οἱ ἐχθροί τοῦ Σπινόζα τόν κατηγοροῦσαν ὅτι δέν μποροῦσε νά λύσει τό δίλημμα καί ὅτι σέ τελευταία ἀνάλυση θυσίαζε τήν ἱερή ἀρχή τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας. Ὁ ἴδιος, μέ ἀφοπλιστική ταπεινοφροσύνη καί εὐλιχρύνεια, παραδέχτηκε τήν ἀποτυχία του» (σ. 45).

Ὅποιος ἔχει στοιχειώδη ἐπαφή μέ τό ἔργο τοῦ Σπινόζα δέν μπορεῖ παρά νά μείνει ἀναυδος μπροστά στήν πραγματικά ἀπίστευτη αὐτή πρόταση. Ταπεινοφροσύνη; Ἀναγνώριση τῆς ἀποτυχίας; Τί σχέση μπορεῖ νά ἔχουν ὅλ' αὐτά τά μισοκακόμοιρα μέ τόν ἀπόλυτα καταφατικό καί ἀναμφίλεκτο τρόπο ἔκθεσης μιᾶς σκέψης τόσο σίγουρης γιά τόν ἑαυτό της καί τόσο περήφανης; Ἡ κατά Διζικιρίκη ἀπάντηση μᾶς δίνεται ἀμέσως παρακάτω.

«Γράφει ὁ Σπινόζα: "... νιώθουμε καθαρά ὅτι εἴμαστε ἐλεύθεροι στίς πράξεις μας καί στοχαζόμαστε σέ πολλά πράγματα ἀποκλειστικά γιατί ἐμεῖς τό θέλουμε... Ἀλλά μέ ποῖο τρόπο ἡ ἀνθρώπινη βούληση ἐξακολουθεῖ νά δημιουργεῖται ἀπό τό Θεό σέ κάθε στιγμή, ἐνῶ παραμένει πάντοτε ἐλεύθερη, αὐτό εἶναι κάτι πού τό ἀγνοοῦμε"».

Ἡ βιβλιογραφική παραπομπή μετά τό τέλος τοῦ παραθέματος αὐτοῦ ἀναφέρει ἐπί λέξει τά ἑξῆς: «Benedicti de Spinoza, Opera quae supersunt omnis, Vol. I, Lipsiae, 1843, σελ. 110 (Ἀναφέρεται ἀπό

τή Nelli Motrochilova, περιοδικό Sciences Sociales, Academie des sciences de L' U.R.S.S. τεύχος 4, 1983, σελ. 192» (διατηρείται ή στίξη του πρωτοτύπου). Δηλαδή ο Διζικιρίκης παραθέτει τον Σπινόζα μέσα από τή γαλλική μετάφραση του έργου τής Σοβιετικής επιστήμονος, όπου κατά τεκμήριο παρατίθεται ή ρωσική απόδοση του πρωτότυπου λατινικού χωρίου. Μέσα απ' αυτό τό «σπασμένο τηλέφωνο» δέν είναι περίεργο πού ή αποσπασματική ανάγνωση ενός κειμένου, ούτως ή άλλως ελάχιστα αντιπροσωπευτικού του σπινόζικου έργου, καταλήγει νά δημιουργεί μιά τελείως λανθασμένη έντύπωση για τό έργο αυτό. Καί δέν έννοούμε μόνο στόν άναγνώστη, αλλά πρώτα απ' όλα στό συγγραφέα.

Κατ' αρχάς, αποτελεί κυριολεκτικά παράδειγμα πρὸς άποφυγήν ο τρόπος μέ τόν όποιο γίνεται ή βιβλιογραφική παραπομπή — δεδομένου ότι, μέ αυτήν, ο συγγραφέας δέν άναφέρει τό συγκεκριμένο έργο από τό όποιο πήρε τό άπόσπασμα, αλλά περιορίζεται νά παραθέσει τή σελίδα στην όποια βρίσκεται σέ μιά συγκριμένη έκδοση των «Απάντων» του φιλοσόφου, καί όχι από τίς γνωστότερες,⁵ αντιγράφοντας μάλιστα καί λάθος τόν τίτλο της (omnis αντί του όρθου omnia). Έτσι, για τούς άναγνώστες οί όποιοι δέν έχουν πρόσβαση στή συγκεκριμένη έκδοση (δηλαδή για τή συντριπτική πλειοψηφία των άναγνωστών στους όποιους άπευθύνεται ο Γ. Διζικιρίκης), ή παραπομπή είναι ουσιαστικά σάν νά μήν έγινε.

(Μιά παρένθεση: ο πιθανότερος βέβαια λόγος για τόν όποιο ο συγγραφέας δέν άνέφερε τό συγκεκριμένο έργο είναι ότι, άπλούστατα, αντιγράφοντας τήν παραπομπή δέν κατάλαβε ότι Opera quae supersunt omnia σημαίνει άπλώς «Απαντα τά εύρισκόμενα, καί νόμισε ότι άποτελεί τίτλο έργου! Γιατί, όπως διαπι-

στάνουμε στή συνέχεια, ο Γ.Δ., βασιζόμενος άποκλειστικά στά παραθέματα τής συντρόφισσας Motrochilova, κατέληξε νά συγχέει όχι μόνο τόν βολονταρισμό μέ τόν ντερερμινισμό, αλλά καί τόν Σπινόζα μέ τόν ...Βέρντι. Αυτό τουλάχιστον τό συμπέρασμα συνάγει όποιος διαβάσει τήν πρώτη παράγραφο τής ένότητας 1.9 του Άλτουσέρ καί Σπινόζα, μέ τίτλο «Ο ντετερμινισμός (σελ. 46), όπου άναφέρεται: «...όπως είδαμε (στήν Opera quae supersunt omnis) ...».

Τό νά μήν γνωρίζει κανείς λατινικά ίσως συγχωρείται· εφόσον όμως δέν γνωρίζει, δέν συγχωρείται νά μήν προσφύγει σέ κάποιον πού νά μπορεί νά του εξηγήσει τό έξης βασικό, ότι ή λέξη Opera δέν είναι ο γνωστός θηλυκός τύπος πού στά νεοελληνικά συνοδεύει λ.χ. τούς «Παλιάτσους» ή τή «Δύναμη του Πεπρωμένου» αλλά είναι ο πληθυντικός του ουδέτερου ουσιαστικού opus/opera.⁶)

Άς επανέλθουμε όμως στό ύποτιθέμενο «σπινόζικό παράδοξο». Τό παράθεμα πού δανείζεται ο Γ.Δ. από τή Motrochilova είναι στην πραγματικότητα μιά παράγραφος από τούς Μεταφυσικούς στοχασμούς, οί όποιοι έπισυνάπτονται ως παράρτημα στίς Αρχές τής φιλοσοφίας του Ντεκάρτ, άποδειγμένες μέ γεωμετρική τάξη, ένα νεανικό ήμιτελές έργο του Σπινόζα — αλλά, πάνω απ' όλα, ένα έργο στό όποιο, όπως έξάλλου κι ένα παιδί μπορεί νά αντιληφθεί απ' τόν τίτλο του, ο Σπινόζα δέν έχθει τή δική του φιλοσοφία αλλά αυτή του Ντεκάρτ!⁷ Ο Γ.Δ., όμως, πού τό διαβάξει πιστευόντας ότι άνήκει στην ... «Οπερα, βλέπει σέ αυτό τή φράση αυτό είναι κάτι πού άγνωσούμε καί τήν εκλαμβάνει ως μιά γεμάτη συντριβή παραδοχή άποτυχίας. Καί μάλιστα σπεύδει, γεμάτος συγκατάβαση, νά ...παρηγορήσει — ή πάντως νά δικαιολογήσει — τόν Σπινόζα γι' αυτή του τήν «άπο-

τυχία»: «Δέν παραιτήθηκε όμως, ούτε έπαψε νά μπαίνει σέ καινούργιες δοκιμασίες ενός προβλήματος πού προφανώς δέ χωρούσε στά πλαίσια μιās κλασικής παραδεγμένης λογικής του 17ου αιώνα. Αυτή ήταν προφανώς ή αίτία τής άποτυχίας του». (Άφήνουμε στόν άναγνώστη νά μαντέψει τί μπορεί νά σημαίνει νά μπαίνει κανείς σέ δοκιμασίες ενός προβλήματος).

Έάν, όμως, κάποιος διάβαζε τό κείμενο αυτό στά πραγματικά του συμφραζόμενα, δέν θά κατέληγε στό πραγματικά κωμικό συμπέρασμα ότι σέ αυτό ο Σπινόζα «όμολογεί τήν άποτυχία» του συνολικού φιλοσοφικού του εγχειρήματος, όπως μέ άφοπλιστική άφέλεια τόν εμφανίζει ο Γ.Δ. νά κάνει. Πρώτα απ' όλα γιατί κάτι τέτοιο είναι εκ των πραγμάτων άδύνατο: ο Σπινόζα (όπως καί όποιοσδήποτε άλλος) δέν θά μπορούσε τό 1663, όταν ήταν τριάντα έτών, νά προβαίνει σέ έναν συνολικό άπολογισμό του έργου του, είτε άρνητικό είτε καί θετικό, για τόν άπλούστατο λόγο ότι τή χρονική εκείνη στιγμή δέν είχε γράψει ούτε μιά γραμμή από τό έργο αυτό. «Αν, μάλιστα, έμπαινε στόν κόπο νά συμβουλευτεί, πέρα από τό περιοδικό τής Άκαδημίας Έπιστημών τής ΕΣΣΔ, καί π.χ. τήν άλληλογραφία του Σπινόζα, θά έβλεπε πώς αντιλαμβάνόταν ο ίδιος ο φιλόσοφος τό συγκεκριμένο του έργο, μόλις λίγο χρόνο μετά τή συγγραφή του: «Μερικοί φίλοι μου μου ζήτησαν αντίγραφο κάποιας πραγματείας |...| πού συνέταξα, πρό καιρού, για χάρη ενός νέου στόν όποιο ήθελα νά διδάξω άνοιχτά τίς δικές μου άποψεις»⁸ (ή ύπογράμμιση δική μου).

Ο Σπινόζα βέβαια δίσταζε νά κάνει γνωστή τή φιλοσοφία του ειδικά στόν συγκεκριμένο εκείνο νέο του 1663, φοβούμενος μήπως τήν παρεξηγήσει «λόγω του άστατου χαρακτήρα του». ⁹ Για μās τώρα (ελπίζω ότι) παρόμοιες επιφυλάξεις δέν

ισχύουν, και γι' αυτό δέν δικαιολογούμαστε να μὴν προσπαθήσουμε να μάθουμε ποιές ἦταν ἀκριβῶς αὐτές οἱ «δικές του ἀπόψεις» — πράγμα που εἶναι πολύ εὐκολο να κάνουμε· ἀρκεῖ να ἀνοίξουμε τό βασικότερο ἔργο τῆς ὠριμότητάς του, τὴν *Ἠθική*. Ἐκεῖ, καί συγκεκριμένα στὸν πρόλογο τοῦ *Ε'* μέρους, ὁ Σπινόζα, ἀναφερόμενος μάλιστα ὀνομαστικά στὸν Ντεκάρτ, σέ σχέση ἀκριβῶς μέ τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης λέει ἐπί λέξει τὰ ἑξῆς:

«Μέ τὴν ἀποψη αὐτή |ἐνν. μέ τὴν ἀποψη τῶν Στωικῶν ὅτι τὰ πάθη μας ἐξαρτῶνται ἀπολύτως ἀπό τὴ βούλησή μας — σ.σ. | δέν θά διαφωνοῦσε καί ὁ Ντεκάρτ. Γιατί αὐτός ἰσχυρίζεται ὅτι ἡ ψυχὴ ἢ ὁ νοῦς συνδέεται ἰδιαιτέρως μέ ἓνα ὀρισμένο τμήμα τοῦ ἐγκεφάλου, καί συγκεκριμένα μέ τὸν λεγόμενο κωνοειδῆ ἀδένα, μέσω τοῦ ὁποῖου ὁ νοῦς ἀντιλαμβάνεται ὅλες τίς κινήσεις πού προκαλοῦνται στό σῶμα καί τὰ ἐξωτερικά ἀντικείμενα καί μπορεῖ να τό κινεῖ κατὰ διάφορους τρόπους ἀπλῶς καί μόνο ἐπειδὴ τό θέλει. |...| Αὐτὴ εἶναι ἡ κρίση τοῦ διάσημου αὐτοῦ ἀνδρός (ὅσο μπορῶ να κρίνω ἀπ' τὰ λόγια τοῦ ἰδίου), ἡ ὁποία, ἂν δέν ἦταν τόσο ἐξεζητημένη, θά δυσκολευόμουν να πιστέψω ὅτι πράγματι αὐτός τὴν ἐξέφρασε. Μοῦ φαίνεται πραγματικά ἀξιοθαύμαστο πῶς ἓνας φιλόσοφος πού ἀποφάσισε σταθερά να μὴν συναγάγει συμπεράσματα παρά μόνο βάσει ἀρχῶν ἀπ' ἑαυτῶν γνωστῶν |...| καί πού κατηγόρησε τόσες φορές τοὺς σχολαστικούς ἐπειδὴ ἤθελαν να ἐξηγήσουν ἀσαφῆ πράγματα μέ ἀπόκρυφες ἰδιότητες, διατυπώνει μιὰ ὑπόθεση πιό ἀπόκρυφη καί ἀπό τὴν πιό ἀπόκρυφη ἰδιότητα».

Ἄρα τὰ προαναφερθέντα εἶναι προφανές ὅτι δέν μποροῦν να ἐντάσσονται σέ κάποιο ὑποτιθέμενο αὐτομασίγωμα τοῦ Σπινόζα, ἀλλά, ἀντίθετα, συνιστοῦν ὀξὺτατη, σχεδόν

σαρκαστική, ἐπισήμανση τῶν ἀντιφάσεων καί τῆς ἀνεπάρκειας τῶν ἀντιπάλων τοῦ θεωριῶν — καί ὄχι βεβαίως τοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ ἄγνοια τῶν αἰτιακῶν καθορισμῶν τῆς βούλησής μας, πού ἐπισημαίνεται στό παραπάνω κείμενο, δέν εἶναι κάτι πού χαρακτηρίζει τὸν Σπινόζα ἀλλὰ τοὺς συγγραφεῖς πού ἔγραψαν σχετικά πρὶν ἀπ' αὐτόν (ἀλλὰ καί, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τό πόνημα τοῦ Γ. Διζικιρίκη, καί μετὰ ἀπ' αὐτόν). Ὡς πρὸς τὴν ἀποψη τοῦ ἰδίου, στὴν *Ἠθική* ὄχι μόνο δέν βρίσκουμε κανένα παράδοξο καί κανέναν «ὀδυνηρὸ προβληματισμὸ», ἀλλὰ ἀντιθέτως βρίσκουμε μιὰ σαφέστατη καί ἀταλάντευτη ἀπόρριψη τῆς αὐθόρμητης ἐντύπωσης τῶν ἀνθρώπων ὅτι εἶναι ἐλεύθεροι, τὴν ὁποία ἀνασχευάζει ὡς πηγὴ τῆς βασικότερης ἀνθρώπινης αὐταπάτης. Ὁ Σπινόζα λοιπὸν ὄχι μόνο δέν θέλει να «περισώσει τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία», ἀλλὰ ἀντιθέτως αὐτό πού θέλει — καί πού κάνει — εἶναι να ἐπιτεθεῖ κατὰ μέτωπο κατὰ τῆς θεμελιώδους ψευδαίσθησης περὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης. Ὅλ' αὐτὰ δέν θά ἔπρεπε κἀν να ἀποτελοῦν ἀντικείμενο ἐπισήμανσης· πρόκειται γιὰ κοινοτοπίες, ἀρκεῖ κανεὶς να ἀνοίξει ὁποιοδήποτε ἐγχειρίδιο ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας γιὰ να τὰ πληροφορηθεῖ, καί εἶναι πραγματικά θλιβερό τό πρῶτο βιβλίο πού ἐκδίδεται στὰ ἑλληνικά γιὰ τὸν Σπινόζα να τὰ ἀγνοεῖ καί να κάνει τὸν ἀναγνώστη να ἀναρωτιέται μήπως ὁ συγγραφέας μιλάει γιὰ κάποιον ἄλλο φιλόσοφο.

Παρόμοιες — καί ἀκόμα χειρότερες — συγχύσεις δημιουργοῦνται ὅταν ὁ Γ. Δ. ἀρχίζει να ἀσχολεῖται μέ τό ἔργο τοῦ Ἄλτουσέρ καί τὴ σχέση του μέ τὸν Σπινόζα. Παρακάμπτοντας κατὰφωρες ὀρολογικές ἀστοχίες — ὅπως τὴν ἀπόδοση, στή σελίδα 52, τῆς ἀλτουσεριανῆς *pratique theorique* ὡς «πρακτικῆς

Θεωρικῆς» (!) — θά ἐπισημάνουμε τὴ βασικότερη παρανόηση, πού ἔχει καί πάλι να κάνει μέ τό ζήτημα τοῦ ἀνθρωπισμοῦ.

Στὴν ἐνότητα 1.12, ὁ Γ. Δ. παραθέτει ἓνα ἀπόσπασμα τοῦ Ἄλτουσέρ (ἀπὸ τό *Τό μέλλον διαρκεῖ πολὺ*), στό ὁποῖο ὁ τελευταῖος ἀναφέρεται στὸν Σπινόζα. Στό ἀπόσπασμα αὐτό ὑπάρχει καί ἡ πρόταση: «|ὁ Σπινόζα| ἀρκέστηκε να γράφει, σὰ να ἦταν κάποιο ἀπλό γεγονός: ὁ ἀνθρώπος σκέφτεται», χωρὶς να ἀντλήσει ἀπὸ αὐτὴν τὴ διαπίστωση καμιά ὑπερβατολογικὴ συνέπεια».

Ἐδῶ τὰ πράγματα ἀρχίζουν να ξεφεύγουν ἀπὸ κάθε ἐλεγχό. Ἀρκεῖ να ὑπενθυμίσω ὅτι ὁ Γ. Δ. ἔρχεται να «ἀθώωσει» τὸν Σπινόζα ἀπὸ μιὰ «κατηγορία» (ὅπως τὴν ἀντιλαμβάνεται αὐτός) τὴν ὁποία ὁ ἴδιος, μόλις λίγες σελίδες προηγουμένως, εἶχε ἀπευθύνει ἐναντίον του, καί μάλιστα χωρὶς καμιά τεκμηρίωση! Ὅταν, ἐννοῶ, ὑποστήριξε ὅτι «ὁ ἀνθρωπισμός του ἔχει φιλανθρωπικὴ οὐδετερότητα». Ἐδῶ λοιπὸν τό νῆμα τῆς ἀνάλυσης (ὁ Θεὸς να τὴν κάνει) γίνεται ἓνα κουβάρι πού εἶναι ἀδύνατον πλέον να ξεμπλέξει: ὁ Διζικιρίκης πρῶτα χρίζει τὸν Σπινόζα ἀνθρωπιστὴ μέ τό ἔτσι θέλω, στή συνέχεια τὸν κατηγορεῖ ὅτι ἦταν οὐδέτερος ἀνθρωπιστὴς καί ὅταν, τέλος, βλέπει τὸν Ἄλτουσέρ να τὸν ἐπαινεῖ ἐπειδὴ ἦταν «ἀφρημένος» ἀνθρωπιστὴς, ἐξανίσταται καί σπεύδει να διαβεβαιώσει, μέ τὰ περίεργα ἑλληνικά του, ὅτι «ὁ οὐμανισμός του ἦταν βασικὸς στόχος τῆς συλλογιστικῆς του»!

Ἡ πλήρης αὐτὴ παρανόηση τοῦ ἀλτουσεριανοῦ ἐγχειρήματος καί τῆς σχέσης του μέ τὸν Σπινόζα ἀντανάκλαται καί στὴν τελευταία παρατεθεῖσα φράση, στὴν ὁποία ὁ Ἄλτουσέρ ἐμφανίζεται να «δέχεται τὴ γνωσιολογία τοῦ Σπινόζα ἀλλὰ ὄχι τὸν ὀρθολογισμό του» (λές καί ὁ ὀρθολογισμός του δέν εἶναι, ἀκριβῶς, ἡ

γνωσεολογία του) και, επίσης, νά «ἀπορρίπτει τήν αἰτιοκρατία και τόν οὐμανισμό του» (λές και ἡ αἰτιοκρατία τοῦ Σπινόζα δέν εἶναι ἀκριβῶς τό στοιχεῖο του ἀπό τό ὅποιο καί' ἐξοχήν ἐμπνεύστηκε ὁ Ἄλτουσέρ και τό ὅποιο, ἀπό τήν ἄλλη, τόν φέρνει σέ ἀντίθεση μέ κάθε ἀνθρωπισμό).

Ἔταν ὁ Σπινόζα γράφει "ὁ ἀνθρωπος σκέφτεται", δέν ἀποβλέπει οὔτε στή μείωση αὐτοῦ τοῦ τελευταίου, οὔτε στήν ἄρνηση τοῦ οὐμανισμοῦ. [...] Ὁ οὐμανισμός του [...] ἦταν βασικός στόχος τῆς συλλογιστικῆς του. Ὁ Ἄλτουσέρ ὅταν δηλώνει 'σπινολιστής' δέχεται μόνο τή γνωσιολογία τοῦ Σπινόζα (ὄχι τόν ὀρθολογισμό του), και ἀπορρίπτει τήν αἰτιοκρατία και τόν οὐμανισμό του» (ξανά!).

Τό γεγονός ὅτι ὁ Σπινόζα δέν ἀντλησε καμιᾶ ὑπερβατολογική συνέπεια ὁ Ἄλτουσέρ τό ἀναφέρει προφανῶς ὡς ἕνα θετικό γι' αὐτόν στοιχεῖο, ὡς κάτι πού τοῦ προσδίδει ἐνδιαφέρον, ὅπως μπορεῖ νά ἀντιληφθεῖ ὁ καθένας. Ὁχι και ὁ Διζικιρίκης: μολονότι ὁ ἴδιος, ἀμέσως πρὶν παραθέσει τό ἀπόσπασμα, σημειώνει ὅτι σέ αὐτό «ὁ Ἄλτουσέρ ἐξηγεῖ γιατί ξεκίνησε ἀπό τόν Σπινόζα», ὡστόσο φαίνεται ὅτι μόλις ἀκούσει κάτι γιά τόν ἀνθρωπο ξυπνοῦν τά ἀνθρωπιστικά του ἀνταντακλαστικά και θολώνουν τήν κρίση του. ἔτσι, μόλις μία σελίδα μετά φαίνεται νά ἐκλαμβάνει τή διατύπωση τοῦ Ἄλτουσέρ ὡς ψόγο, ὡς ἰσχυρισμό ὅτι ὁ Σπινόζα δέν ἀντλησε καμιᾶ ὑπερβατολογική συνέπεια ἐνῶ θά ὀφείλε νά ἀντλήσει! Καί, μέ τή γνωστή του θέρμη, ἔρχεται (στὶς σελ. 51-52) νά συνηγορήσει, ὑπερασπιζόμενος τόν Σπινόζα ἀπό τήν ἄδικη κατηγορία.

«[...] Γιά τόν Σπινόζα, ὁ Ἄλτουσέρ δέχεται ὅτι ὁ οὐμανισμός του εἶναι ἀφηρημένος, γι' αὐτό και ὁ Σπινόζα —εἶναι ὁ Ἄλτουσέρ, πού συνεχίζει — ἀπλῶς ἀρκεῖται νά γράφει 'ὁ ἀνθρωπος σκέφτεται', τίποτε ἄλλο.

Κατά τή γνώμη μου, αὐτή ἡ διάγνωση τοῦ Ἄλτουσέρ γιά τήν σπινολιστική ἀνθρωπολογία εἶναι μᾶλλον προϋποθέσασμένη και μεροληπτική!|.

Ἄκης Γαβριηλίδης

1. Π.χ. στή σελίδα 38 ἀναφέρονται τά ἑξῆς: «[...] ὁ Θεός, κατά Σπινόζα, δένεται, συγχωνεύεται κατά κάποιο τρόπο μέ τή φύση (χωρίς νά ταυτίζεται μ' αὐτή)». Στήν ἀμέσως ἐπόμενη σελίδα διαβάζουμε: «Ἡ ἔννοια τοῦ Θεοῦ στόν Σπινόζα δέν συλλαμβάνεται ὡς Θεός-πρόσωπο [...], ἀλλά ὡς Θεός-Οὐσία, πού ταυτίζεται μέ τή φύση». (Οἱ ὑπογραμμίσεις δικές μου).

2. Ὑπογραμμίζω ἐγώ. Ἐδῶ, ὅπως θά πρόσεξε ὁ ἀναγνώστης, τό ὑποκείμενο τῆς πρότασης (ἡ «ταυτόχρονη χρήση» — ταυτόχρονη μέ τί, ἄραγε; ἄγνωστο) εἶναι στόν ἐνικό ἀριθμό ἐνῶ τό ρῆμα στόν πληθυντικό. Ἴσως νά πρόκειται γιά μία ἀκόμα ἀπό τίς ἀπροσδόκητες καταλήξεις τῆς ἀναμφισβήτητης πολυπραγματοσύνης.

3. Πάντως, αὐτοί οἱ μελετητές και κριτικοί πιθανόν νά ταυτίζονται μέ τούς «ἀξιόλογους σχολιαστές» στούς ὁποίους γίνεται ἐπίκληση στή σελ. 40 («αὐτή ἡ γνώση τοῦ τρίτου εἶδους —σύμφωνα μέ ἀξιόλογους σχολιαστές— προκαλεῖ...» κλπ), ἢ πάλι μέ τούς «πολλούς ἐιδικούς μελετητές» πού, μέ ἐξίσου μεγάλη σαφήνεια, ἀναφέρονται στή σελίδα 41. Ἀλλά και ὅταν, στή σελίδα 45, διαβάζουμε ὅτι «Ὅλοι οἱ ἐχθροὶ τοῦ Σπινόζα τόν κατηγοροῦσαν γιά...» δέν

ἀποκλείεται νά πρόκειται γιά τούς ἴδιους. Τό σίγουρο πάντως εἶναι ὅτι ἡ βιβλιογραφική τεκμηρίωση τοῦ βιβλίου εἶναι πραγματικά ἐξαντλητική.

4. Ἄν σταματοῦσαμε σέ ὅλα τά προβληματικά σημεία τῶν διατυπώσεων τοῦ βιβλίου, θά εἴχαμε ἔντονο πρόβλημα χώρου. Ὡστόσο δέν μποροῦμε νά μήν παρατηρήσουμε ὅτι «αὐτό πού ὀνομάστηκε (ἄγνωστο ἀπό ποιόν) τό παράδοξο τοῦ Σπινόζα» δέν μπορεῖ νά εἶναι «ἔννοια» —και μάλιστα «βασική» — τῆς φιλοσοφίας του· μιά τέτοια διατύπωση, ὅπως εἶναι προφανές, ἀφήνει νά νοηθεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Σπινόζα κατέστησε θεωρητικό ἀντικείμενο τῆς δικῆς του σκέψης τήν ἔννοια αὐτή — πράγμα πού βέβαια δέν συμβαίνει.

5. Γιά τήν ἀκρίβεια, μιά ἐκδοχή πού φιλοδόξησε νά συμπεριλάβει τά Ἄπαντά του, ἀλλά τελικά δέν προχώρησε πέρα ἀπ' τόν πρῶτο τόμο.

6. Μπροστά σ' αὐτά τά παιδαριώδη λάθη, καταντᾶ σχεδόν πολυτέλεια νά ἐπισημανθεῖ ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Σπινόζα ἀποδίδεται κακῶς (και) σέ αὐτή τήν ἐνότητα. Π.χ. στή συγκεκριμένη παράγραφο ἀναφέρεται: «Ὁ Σπινόζα ξεκινῶσε ἀπό τήν Καρτεσιανή ἀποψη ὅτι ὁ Θεός ἔχει δύο ιδιότητες: τήν νόηση και τήν ἔκταση, μέ τίς μεταλλαγές (sic) ὅτι κάθε τι πού βλέπουμε και αἰσθανόμαστε ἀνήκει σ' αὐτές». Αὐτό εἶναι ψευδές: ὁ Θεός τοῦ Σπινόζα δέν ἔχει δύο, ἀλλά ἄπειρα attributa (ὀρθότερη ἀπόδοση: κατηγορήματα και ὄχι ιδιότητες). Βλ. Ἠθική, Μέρος Α', ὀρισμός VI. Ἀπλῶς ὁ ἀνθρωπος ἀντιλαμβάνεται μόνο δύο ἀπό αὐτά, και συγκεκριμένα αὐτά πού ἀναφέρει ὁ Γ.Δ., τή νόηση και τήν ἔκταση, ἐπειδή σέ αὐτά μετέχει (μέ τήν ψυχή και μέ τό σῶμα του ἀντίστοιχα).

7. Αὐτός ἄλλωστε εἶναι ὁ λόγος πού, στήν ἀρχή τοῦ παραθέματος, χρησιμοποιεῖται ἡ ἔκφραση (ὄχι βέβαια «νοιῶθουμε καθαρά», ὅπως κακῶς ἀποδίδει ὁ Γ.Δ., ἀλλά) νοοῦμε σαφῶς και εὐκρινῶς, μιά ἔκφραση-σημα κατατεθέν τῆς καρτεσιανῆς γνωσιοθεωρίας.

8. Ἐπιστολή ἀρ. 13 τοῦ Σπινόζα πρὸς τόν Henry Oldenburg, τῆς 17ης Ἰουλίου 1663.

9. Βλ. ἐπιστολή ἀρ. 9 πρὸς τόν Simon de Vries.

Τό αίμα είναι αίμα!

Περί τῶν περί τήν Μονήν Ὁρθοκωστᾶς

τοῦ Νίκου Θεοτοκᾶ

Θεωρῶ ὅτι δέν ὑπῆρξε ἡττημένη πλευρά |...| Οὔτε νικήτρια βέβαια. |...| Αὐτό πού πραγματικά ὑπῆρξε ἦταν ἕνας ἡττημένος λαός στό σύνολό του.

Θανάσης Βαλτινός

ἽΟ Μισέν Τζανῆς τσ' ὁ Μισέν Μπουρλῆς ἡμαλώσασι τσ' ἐκάμασι τὰ καρλουπάτσιά των φυτήλια-φυτήλια... Τσ' ἐρίψασιν τσ' ἕναν πετραδάιν εἰς τήν θάλασσαν· τσ' ἡκαμένεν «μπλουμ».

Χιακόν

Ὁ Θανάσης Βαλτινός, εἶναι ἄνθρωπος τοῦ καιροῦ μας. Κατ' ἐπάγγελμα συγγραφέας. Ἡ Ὁρθοκωστά εἶναι τό τελευταῖο του βιβλίο. Ὁ συγγραφέας ἔβαλε τελεία στό χειρόγραφο του, λευτέρωσε τό κείμενο καί τ' ἄφησε νά πετάξει. Ἔτσι, ἡ Ὁρθοκωστά ἔγινε βιβλίο πού κυκλοφορεῖ καί πού διαβάζεται. Ἀπό τή μέρα τῆς κυκλοφορίας της, ἡ Ὁρθοκωστά δέν χρωστᾶ κανέναν λογαριασμό στό συγγραφέα της. Σάν βιβλίο πού ἔγινε, ἀξιώνει πλέον νά στέκεται μονάχη της μπροστά στόν ἀναγνώστη. Χωρίς κηδεμόνα. Κι ὁ Βαλτινός, μέ τή σειρά του, δέν χρωστᾶ ἐξηγήσεις παρά μόνο στόν ἑαυτό του καί στήν τέχνη του.

Τό βιβλίο ὅμως συζητήθηκε. Κάποιοι τό ὑποδέχτηκαν μέ ἐνθουσιασμό. Καί τόν ἐνθουσιασμό τους τόν ἔβαλαν στό χαρτί. Κάποιοι ἄλλοι, λίγοι αὐτοί, τό διάβασαν μέ δυσφορία. Καί τή δυσφορία τους τήν κατέθεσαν κι ἐκεῖνοι γραπτῶς. Στό χαρτί...

Πρίν καλά καλά στεγνώσει ἡ τυπογραφική μελάνη, ὁ συγγραφέας μπῆκε στήν κουβέντα νά ὑπερασπίσει τό ἔργο του καί νά μάς πεί τὰ σύκα σύκα καί τή σκάφη σκάφη.

Ὁ Βαλτινός σήκωσε τὰ μανίκια του καί ρίχτηκε στή φασαρία, γιά νά διδάξει πῶς ὁ πόνος εἶναι πόνος, ὁ φόβος εἶναι φόβος, τό αίμα εἶναι αίμα. Πέρα ἀπό τό καλό καί τό κακό. Ἔτσι ἦταν πάντα, ἔτσι θά ναι πάντα. Ἀπέναντι στόν πόνο, τό φόβο καί τό αίμα, οἱ ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπων γιά τό καλό καί τό κακό εἶναι ἐφήμερα γεννήματα τῆς ἱστορίας. Αὐτή ἡ δευτερολογία τοῦ Βαλτινοῦ, ὅπου, καθῶς φαίνεται, συμπυκνώνεται ἡ ἔγνοια πού ὀδήγησε τή γραφή τῆς Ὁρθοκωστᾶς. Ὁ συγγραφέας προσπάθησε νά γράφει προκλητικά, βάζοντάς τα μέ προκαταλήψεις καί ἐμμονές πού ἴσως κι ὁ ἴδιος νά συμμερίστηκε κάποτε. Διάλεξε νά φτιάξει τὰ πρόσωπα τοῦ μύθου ἀπό τή στόφα τῶν καταραμένων. Ἐκείνων πού, ὅπως τὰ φερε

ἡ ἱστορία, ὁ πόνος, ὁ φόβος καί τό αίμα τους ἔχασαν κάθε ἀνθρώπινη ἀξία: τῶν ταγματασφαλιτῶν.

Τό ἐγχείρημα φαντάζει μεγαλόπνοο καί τολμηρό. Ἡ πραγματοποίησή του ὅμως ἀποδείχθηκε στενόκαρδη καί ἀτελέσφορη. Ὁ Βαλτινός ἀφέθηκε νά κάνει αὐτό πού ρητά ἀρνεῖται: νά διδάξει τήν ἀλήθεια. Νά βεβαιώσει γιά τό πῶς ἀκριβῶς ἔγιναν τὰ πράγματα, γιά τό πῶς ἀκριβῶς ἐνιωθαν οἱ ἀνθρωποὶ πού τὰ ἔφτιαξαν. Καί ἐκεῖ ὑπονόμισε καί τήν ἰδέα καί τό ἔργο του.

Ἄς τό πῶ μέ διαφορετικά λόγια. Ὁ Βαλτινός καταπιάστηκε νά γεμίσει μέ νόημα σιωπές τῆς ἱστορίας. Ἀρπάχτηκε ἀπό τὰ ἴχνη πού βρῆκε ἢ πού ξερίζωσε ἀπό διηγῆσεις ἀνθρώπων κι ὕστερα τὰ προέβαλε (λές κι ἦτανε διαφάνειες πού προβάλλονται σέ ἄσπρο τοῖχο) σάν πατήματα σκιῶν στούς χώρους τῆς Πελοποννήσου, πού μέ τόσο πάθος ἀγαπᾶ. Ἐκεῖ ὅπου διαδραματίστηκαν τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου. Ἐνός πολέμου

πού ούτε άρχιζε ούτε τελείωνε στάθρια τής Πελοποννήσου ή τής Έλλάδας. Ο συγγραφέας όρισε τόν τόπο, έφτιαξε πατήματα και τ' άκολούθησε. Νομίζοντας πώς έτσι θά 'φτανε να σημαδέψει μέ τήν πένα του τά σημεία πού τοπογραφοϋν τήν ψυχή τών ανθρώπων.

Γιά τόν Βαλτινό, τά πρόσωπα τής 'Ορθοκωστās είναι οί άληθινοί άνθρωποι του πολέμου, ή κρυσταλλωμένη ψυχή τών ταγματасφαλιτών και τών οικειών τους. Πού κατατρέχτηκαν και μακελεύτηκαν από τούς έλασίτες. Κι άνάποδα, τά πρόσωπα τής 'Ορθοκωστās είναι οί έφιάλτες, τά φαντάσματα κι οί 'Ερινύες πού κυνηγοϋν όσους ξεφυγαν από τή φύση του ανθρώπου κι έχυσαν αίμα. Τό αίμα είναι αίμα... Μά κι ό πόλεμος είναι πόλεμος. Στο βιβλίο του Βαλτινού τό αίμα πού ρέει και ξοδεύεται έχει κατασκευαστεί από ύλικά σάν τό κρασί τής Μετάληψης. 'Ο συγγραφέας ζωντανεύει τίς μεταφορές πού κατασκεύασε και τίς επικαλείται ως μαρτυρίες για τόν μεγάλο πόλεμο.

'Η 'Ορθοκωστά συνοδεύεται από δύο ύστερόγραφα. Πρόκειται για τίς εξηγήσεις πού δίνει ό συγγραφέας για τή γραφή του (π. ANTI, τχ. 557/2.8.1994, σ. 48-52, και έφ. Έλευθεροτυπία, 24.8.1994). Στίς εξηγήσεις αυτές προσπαθεί ό Βαλτινός να συμπυκνώσει τήν πρόθεση και τό έγχειρήμα του μέ ύφος πού ύπαγορεύεται από αξίωση να πείσει μέ τήν άλήθεια του. «| 'Η άλήθεια| δέν στηρίζεται στο άληθές τών γεγονότων πού κουβαλάει αλλά στο ύφος του βιβλίου. |...| Θά ήταν άφέλεια να συσχετίσουμε τήν αξιολογία τών αρχαίων τραγικών μέ τή συνέπεια τους ή μή προς τήν ιστορική πραγματικότητα. |...| Για μένα ταγματасφαλίτης δέν σημαίνει τί-

ποτα έν τέλει. Δέν προσδιορίζει ήθικά κανέναν άνθρωπο. 'Ως χαρακτηρας, ως προσωπικότητα είναι αυτός πού είναι. |...| Δέν ύπάρχει άμβολία ότι κάποιος συνεργάστηκαν μέ τούς Γερμανούς. |...| "Όταν λέω κάποιος έννοώ τούς άποπάνω. Αυτούς πού συνέλαβαν τό σχέδιο δημιουργίας τών ταγμάτων άσφαλείας |...| ». Γυρνώντας τή ράχη στίς διαμεσολαβήσεις πού δείχνουν στά μάτια του τήν άλήθεια, άνασυστήνει τό παρελθόν σάν παράσταση μαριονέτας. Και τό χειρότερο, στρατεύεται ό ίδιος στο παιγνίδι πού στήνει, εμπλέκεται στο μυστήριο τής κάθαρσης πού επιχειρεί. «Τό ιστορικό μάγμα πού άποτελεί τή βάση τής 'Ορθοκωστās είναι δεδομένο. |...| "Αν δέν γίνονταν μυθικά όλα αυτά θά ήταν άνυπόφορα. Άνυπόφορα και μεις, πενήντα χρόνια από τότε, θά έπρεπε να δέσουμε μία πέτρα στον λαιμό μας. |...| "Τελικά, όλοι φέγγουν μέσα μου λυτρωμένοι". ».

Στό έρώτημα γιατί ή 'Ορθοκωστά δέν γράφτηκε πριν 20-30 χρόνια ό Βαλτινός άπαντά: «Δέν ήμουν βέβαιος ότι είχα άπαλλαχθεί από τήν έν βρασμώ αντίδραση. |...| 'Η τριαντακονταετία είναι μία μένα ύπεραρκετή για να ζυγιαστοϋν, να γίνουν λαγαρά τά πράγματα. |...| 'Η 'Ορθοκωστά δέν εξαγνίζει τούς ταγματасφαλίτες. Έκφράζει ένα "κρίμα", ένα "γιατί να έρθουν έτσι και όχι άλλιώς τά πράγματα" ».

Κρίμα. Μ' ένα «κρίμα», άνθρωπινος λόγος πού δραπετεύει από τό φράγμα τών όδόντων, σβήνει κάθε άναφορά του Βαλτινού στην ύβρη και τήν κάθαρση. Και κάθε άναφορά στην ιστορία. "Ένα τέτοιο «κρίμα» ύπαγορεύεται στη συνάφεια του μύθου τής 'Ορθοκωστās.

"Άνθρωποι κι αυτοί σάν έμας. "Όσπου έπесе τό κακό. "Έτσι, σάν

κατάρα του Θεού. «"Ένα μέρος από αυτούς ήταν φοβισμένοι άνθρωποι, ένα άλλο μέρος ήταν άνθρωποι πού ήθελαν να πολεμήσουν, να παλέψουν και στο τέλος βρέθηκαν αντιμέτωποι μέ τίς κλειστές πόρτες του ΕΛΑΣ». Κι αυτό τό σχήμα καλείται να έρμηνεύσει τήν άντάρα. Οί άνθρωποι μέθυσαν από τό αίμα. Βάχχες. Δέν φτάνει όμως μία κλωστή δεμένη σε παραπομπές. Γιατί ό Βαλτινός άποφαίνεται. Καταλήγει. 'Εξηγει... «Θεωρώ ότι δέν ύπήρξε ήττημένη πλευρά. |...| Ούτε νικήτρια βέβαια. |...| Αυτό πού πραγματικά ύπήρξε ήταν ένας ήττημένος λαός στο σύνολό του». 'Ο συγγραφέας επιχειρεί μάλιστα να νομιμοποιήσει τήν έτυμηγορία ρωτώντας, πενήντα χρόνια μετά τά γεγονότα: «Μία "νικήτρια" Άριστερά ποιά διαδρομή θά είχε άκολουθήσει και πού θά είχε καταλήξει σήμερα; ». Στο βιβλίο του Βαλτινού ή ιστορία ύποθηκεύεται στα έρωτήματα πού γεννοϋν τό μύθο. Και τό κείμενο γίνεται άναξιόπιστο. Πρυτανεύεται από ιδεολογικές κατασκευές και τίς συνακόλουθες δεοντολογίες. Αυτό χαλάει τή δουλειά του Βαλτινού, πού είναι καλός και ευαίσθητος τεχνίτης.

'Υπάρχει ένα στοιχείο σ' αυτό τό βιβλίο πού έχει βάρος. Κι αυτό τό στοιχείο άφορά καταγραφές λόγων, άνακατασκευές βιωμάτων. Είναι τό ύλικό πού άπογράφεται —και μεταγράφεται— στη διήγηση του Βαλτινού. «"Όλες αυτές τίς ιστορίες τίς ήξερα από παλιά. Μίλησα, όμως, πάλι μέ ανθρώπους. Μερικές φορές χρησιμοποίησα και μαγνητόφωνο. 'Υπήρχε δηλαδή ένα είδος καταγραφής. Δέν μέ ένδιέφερε όμως ή ιστορική λεπτομέρεια. Μέ ένδιέφερε ό τρόπος πού θά είπωθει, ένα

στυλ προφορικού λόγου και αυτά που κουβαλάει. Γι' αυτό ο προφορικός λόγος από μόνος του δεν είναι αξιοποιήσιμος. Η αξία του βρίσκεται στις σιωπές, στα χάσματα, στον τόνο της φωνής, στο βλέμμα αυτού που αφηγείται. "Ολ' αυτά έπρεπε, λοιπόν, να γίνουν γραφτός λόγος, εκεί ήταν η δική μου δουλειά, στο να έμμεταλλευτώ, για παράδειγμα, κάποιους τρόπους που δηλώνουν μιά ποιητική διεύρυνση των λέξεων. [...] Πράξη καταγραφής είναι ο αίχμαλωτος και άνυποψίαστος ξένος λόγος". Ο Βαλτινός δεν τά'χει καταφέρει. Η καταγραφή του έγινε όμηρος των διαμεσολαβήσεων. "Όταν λέει: «Δέν υπήρξαν ήττημένοι» λέει κάτι τετριμμένο. Αυτό τό τετριμμένο όμως είναι μιά φράση που μόνο ό νικητής μπορεί να τήν έκστομίσει. Σέ όλο τό έγχείρημα τής 'Όρθοκωστιάς υπάρχει ύπόρητος ό λόγος τής έξουσίας. Η μονολογική άπόφραση του νικητή, διόλου άθώα και καθ' όλα ήγεμονική, έδράζεται στή συνάφεια του μύθου. Ο συγγραφέας μένει αίχμαλωτός της. Και «ό άνυποψίαστος ξένος λόγος» που έχει κι αυτός «αίχμαλωτιστεί» άκυρώνεται, άκόμα και ως μαρτυρία. Γιατί τό βιβλίο βρίθει μαρτυριών που, άν ξεμπλεχτούν άπ' τά κουβάρια των διαμεσολαβήσεων, είναι πολύτιμες και συγχλονιστικές.

Αίσθάνομαι πώς κάπου άδικώ τό συγγραφέα παίρνοντας κατά γράμμα τά λόγια του για τήν 'Όρθοκωστιά. Ο Βαλτινός δεν μπορεί να μιλήσει για τό βιβλίο του. Δεν έχει ποδ να σταθεί για να τό κοιτάξει. Είναι μέσα στό έργο του και περιφέρεται έμπαθώς στους τόπους του μύθου. Οί δεσμοί του μέ τόν τόπο και τόν κόσμο του βιβλίου είναι σχεδόν έρωτικοί. Λέει «ξέρω» και τό έννοει. Λέει «αίμα» και ματώνει.

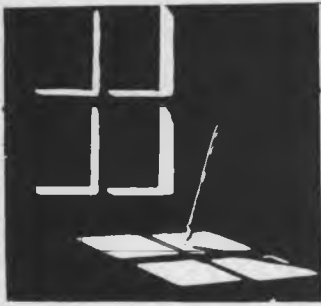
Ο Βαλτινός είναι πεισμένος για τήν αλήθεια του. Θέλει τίς περσόνες, τούς ήρωές του, να όμολογούν τήν ανθρώπινη φύση και τήν πένα του να φέρνει τήν κάθαρση που τούς όδηγει «να φεύγουν μέσα μας λυτρωμένοι». «Τό κλίμα εκείνη τήν έποχή στην Πελοπόννησο ήταν αυτό που βγαίνει από τό βιβλίο μου». Τό ύλικό όμως που στροβιλίζει στή διήγηση και στους διαλόγους χρειάζεται συνδέσμους για να άποδώσει τό κλίμα τής έποχής. Οί σύνδεσμοι που χρησιμοποιεί ό Βαλτινός αντί να σβήσουν τό πάθος σβήνουν τήν ιστορία. Φοβάμαι πώς έδω βρίσκεται ό πυρήνας μιάς στάσης σαν αυτή που ό συγγραφέας καταλογίζει στον "Άγγελο Έλεφάντη: «ένός ραφινάρισμένου, αλλά σκληρού νεοζτανοφισμού». Άναποδυρισμένου όμως, σαν κάλτσα βιαστικά βγαλμένη από τό ποδάρι.

Οί άνθρωποι πρέπει να ζήσουν. Άς αφήσουν τά πάθη των πολέμων να τά πάρει ή θάλασσα. Κι επιτέλους, άς θάψουμε, άν ήρθε ή ώρα,

τούς νεκρούς τής Κατοχής και του Έμφυλίου. Τήν ιστορία όμως δεν μπορούμε να τήν ξαναφτιάξουμε βολικότερη. Οί ιστορίες και τά πάθη των ανθρώπων δεν ξαναζωντανεύουν. Τά διακυβεύματα δεν ξαναπαίζονται παρά ως κωμωδία. Οί μαχαιριές, οί σκοτωμοί δεν άκυρώνονται. Μπορούμε ίσως να κατανοήσουμε. Και να γαληνέψουν τά φαντάσματα των νεκρών που μάς τραβούν από τό πόδι. Μά άν δούμε τά έμπαθη ύποκείμενα τής ιστορίας σαν καθρέφτες τής ψυχής του «λαού» που αξιώνει να ήμερέψει, ρίχνουμε νερό στον ίδιο μύλο. «Μιά φορά κι έναν καιρό», τό παραμύθι χαϊδεύει τά βλέφαρά μας ώσπου να μάς πάρει ό ύπνος.

Τό αίμα είναι αίμα. Και τό μαχαίρι δεν είναι άδράχτι που κοιμίζει τίς άπρόσεκτες βασιλοπούλες. Οί πεθαμένοι, θύτες και θύματα, μπορούν να μάς αφήσουν και χωρίς τή συγγνώμη μας. Τά πατρογονικά μας δεν είναι ή ψυχή μας.

ΜΙΑ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΕΠΑΝΟΡΘΩΣΗ

Ἀγαπητέ κύριε Ἐλεφάντη

Στό τεύχος τοῦ *Πολίτη* ἀρ. 126 (Ἰούνιος-Ἰούλιος 1994) ὁ συνεργάτης σας κ. Ἀνδρέας Παπαλιάς, σέ ἄρθρο του μέ τίτλο: «Ἡ ψυχὴ καί οἱ μορφές — οἱ νεορθόδοξοι ἐν δράσει (sic)», ἀναφέρεται σέ πρόσφατο βιβλίο μου συνάγοντας κριτικά συμπεράσματα. Τό εἶδος τῶν συμπερασμάτων του καί ἡ «λογικὴ» τῆς συναγωγῆς τους θά κριθεῖ πιστεύω ἀπό τοὺς ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ. Παρεμβάλλεται, ὅμως, στό ἄρθρο καί μιά «πληροφορία», τῆς ὁποίας τὴν ἀνασκειὴ θά μοῦ ἐπιτρέψετε νά ζητήσω «κατὰ νόμον» μέ δημοσίευση τῆς παρούσης σέ θέση ἐμφανῆ καί μέ στοιχεῖα εὐανάγνωστα.

Γράφει ὁ κ. Παπαλιάς: «Θά ἦταν ἄραγε ἄσικοπο νά θυμίσουμε ὅτι ὁ Χρ. Γιανναράς διετέλεσε κατὰ καιροὺς ἀτύπος σύμβουλος στό ὑπουργεῖο Παιδείας ἐπὶ κυβερνήσεως ΝΔ, καθὼς καί τοῦ κ. Μητσοτάκη ὅταν αὐτός ἦταν πρωθυπουργός.»

Δηλώνω λοιπόν: Σέ καμιά κυβερνήση δέν εἶχα τὴν τιμὴ νά διατελέσω ἐπισημῶς ἢ ἀτύπως σύμβουλος τοῦ ὑπουργείου Παιδείας. Τρεῖς φορές (δύο ἐπὶ ΠΑΣΟΚ καί μία ἐπὶ ΝΔ) ὑπῆρξα γιὰ ἐξαιρετικά βραχὺ διάστημα μέλος περιστασιακῆς ἐπιτροπῆς ἐμπειρογνομόνων, μαζί μέ ἄλλους πανεπιστημιακοὺς συναδέλφους μου.

Οὔτε σύμβουλος τοῦ κ. Μητσοτάκη ὑπῆρξα ποτέ. Κατὰ σύμπτωση, τὸν πρώην πρωθυπουργό ἔχω συναντήσει μία καί μόνη φορά στό βίο μου, ὡς μέλος καί πάλι ἐπιτροπῆς πανεπιστημιακῆς μέ ἐκπαιδευτικά αἰτήματα.

Γιὰ τὸν τρόπο μεταχείρισης τοῦ ὄνοματός μου καί τῆς συγγραφικῆς μου δουλειᾶς τόσο ἀπό τὸν κ. Παπαλιά ὅσο καί ἀπό τὸν ἀνώνυμο σημειωματογράφου τοῦ ἴδιου τεύχους («Ἀνεμομυλομά-

ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ • ΕΠΙΣΤΟΛΕΣ • ΕΠ

χοι») δέν ἔχω παρά νά ἐπαναλάβω τὴν ἐμπιστοσύνη μου στὴν κρίση καί νοημοσύνη, ἀλλά καί στὴ δημοκρατικὴ εὐαισθησία, τῶν ἀναγνώστων τοῦ *Πολίτη*.

Μέ ἐξαιρετικὴ τιμὴ
Χρῆστος Γιανναράς

ΓΙΑ ΤΗΝ ΟΡΘΟΚΩΣΤΑ

Ἀγαπητέ *Πολίτη*,

Ξαφνιάστηκα διαβάζοντας τὸ κείμενο τοῦ Ἀγγελοῦ Ἐλεφάντη «Γιὰ τὸ βιβλίο Ὁρθοκωστά τοῦ Θ. Βαλτινοῦ». Γιὰ μένα, τὸ βιβλίο τοῦ Βαλτινοῦ εἶναι — πέρα ἀπὸ λογοτεχνικὸ ἐπίτευγμα ζωντανῆς γλώσσας — καί μιά ἐντονότατη καί χειροπιαστὴ ἀπόδειξη γιὰ τὸ παράλογο τοῦ πολέμου. Παράλογο πού ὑπάρχει σέ κάθε πόλεμο ἀλλὰ καταδεικνύεται περισσότερο στὶς ἐμφύλιες συρράξεις.

Καί νά τώρα πού ὁ Ἐλεφάντης ἐπανάφερε (πλάγια) τὴ θεωρία τοῦ «δικαιου» πολέμου — καί ἐνοχλεῖται πού ὁ Βαλτινός βάζει στὴν ἴδια μοῖρα ταγματасαφαιλίτες καί ἀντάρτες. Μά αὐτὲς ἀκριβῶς τίς διακρίσεις θέλει νά ἀποφύγει ὁ Βαλτινός. Ἄν ὑπάρχει κάποιο μήνυμα στό βιβλίο του, εἶναι πῶς ὁ ἀνθρώπινος πόνος δέν ἐπιδέχεται ταμπέλες καί ἐτικέτες.

Ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Βαλτινοῦ λείπει κάθε εἶδους ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο (ἄλλως: ἰδεολογικὴ δικαιολογία). Ὑπάρχει μόνο ἀνώνυμος λόγος γιὰ σάρκα καί αἷμα. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ὁ συγγραφέας ἐπιλέγει αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, ἡ συζήτηση γιὰ τὸ ἱστορικὸ καί πολιτικὸ θέμα εἶναι μάταιη. Οἱ νεκροί, οἱ βασανισμένοι, οἱ σφαζόμενοι δέν ἔχουν πιά κομματικὲς ταυτότητες. Ὁ θάνατος εἶναι ἐκτὸς χρόνου καί ἐκτὸς ἱστορίας. Κινεῖται σέ ἓνα μεταεπίπεδο πού ἀκυρώνει τὸ πολιτικὸ.

Φιλικὰ
Νίκος Δήμου

ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΚΛΑΣΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΟΙΟΤΗΤΑΣ

“ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ”

Του Πανεπιστημίου Καμπριτζ

P. E. EASTERLING -
B. M. W. KNOX

(Καθηγητές Πανεπιστημίου)

2η Έκδοση Αναθεωρημένη
Δεμένη, 1149 σελίδες
μέ 14 εικόνες

Εκδόσεις
ΔΗΜ. Ν. ΠΑΠΑΔΗΜΑ

Ἰπποκράτους 8 Ἀθήνα, 106 79,
Τηλ.: 36.27.318 - 36.42.692,
Fax: 36.10.271